

ҚАЗАҚСТАН
КӘСІПКЕРЛЕРІНІҢ
ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ
ЖӨНІНДЕГІ УӘКІЛ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ПРЕЗИДЕНТІНЕ

БАЯНДАМА

2025

www.ombudsmanbiz.kz

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БИЗНЕС-ОМБУДСМЕН ИНСТИТУТЫНЫҢ ҚҰРЫЛУ ТАРИХЫ.....(6 бет)

КІРІСПЕ.....(7-10 бет)

I. БИЗНЕС-ОРТАНЫҢ ЖАҒДАЙЫ.....(11-20 бет)

1.1. «Іскерлік климат» тәуелсіз рейтингіне сәйкес кәсіпкерлік жүргізу жағдайларын бағалау

1.2. Бизнестегі әкімшілік қысым деңгейі

II. КӘСІПКЕРЛЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ ТӘЖІРИБЕСІ: КЕЙСТЕР, ТЕТІКТЕР ЖӘНЕ НӘТИЖЕЛЕР.....(21-35 бет)

2.1. Кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау бойынша жұмыстың жалпы бағыттары

2.2. Бизнес-омбудсменнің «Атамекен» ҰКП-мен өзара іс-қимылы: бизнесті қорғау нәтижелері

2.3. 2025 жылғы резонанстық кейстер

2.3.1. Заңсыз салықтық тексерулер және тәуекелдерді басқару жүйесінің жабықтығы

2.3.2. Кәсіпкерлерді азаматтық дауларға байланысты заңсыз қылмыстық қудалаудан қорғау

2.3.3. Мемлекеттік органдардың кәсіпкерлік қызметке және өзге де азаматтық мәмілелерге негізсіз араласуынан қорғау

2.3.4. Шетелдік инвесторларды сәтсіз қорғау. Малайзиялық компания «King Development» ЖШС және «Қазақстан Ғарыш Сапары» АҚ

2.4. Салық және кеден шешімдеріне сотқа дейін шағымдану

2.5. Экспорттаушыларға ҚҚС қайтару рәсімдерін жақсартуға жәрдемдесу

III. КӘСІПКЕРЛЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ БОЙЫНША БИЗНЕС-ОМБУДСМЕННІҢ ЖҮЙЕЛІ БАСТАМАЛАРЫ.....(36-59 бет)

3.1. Салықтық әкімшілендіруді жетілдіру

3.2. Конституциялық сот арқылы КҚҚУ кәсіпкерлікті ҰҚТ айыптарынан қорғау позициясын құқықтық қолдау

3.3. Реттеушілік әсерді талдау институтын дамыту

3.4. Бизнес-омбудсменнің тауарлардың қадағалануын таңбалаудың ерікті моделін енгізу туралы бастамасы

3.5. Монополияға қарсы орган тарапынан бизнесті бақылауды қатаңдату

тәуекелдерін болдырмау

3.6. Бизнес-омбудсменнің позициясын реформаларға парламенттік сұрау салуға ресімдеу

**IV. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА КӘСІПКЕРЛІКТІ ҚОРҒАУ
БОЙЫНША БИЗНЕС-ОМБУДСМЕН СТРАТЕГИЯСЫН ІСКЕ
АСЫРУ**.....(60-68 бет)

- 4.1. Бизнес-омбудсмен институтын дамыту
- 4.2. Ерікті құқық қолдану практикасын реттеу
- 4.3. Корпоративтік басқаруды жүйелі реформалау

V. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҰНТЫМАҚТАСТЫҚ.....(69-72 бет)

- 5.1. КҚҚУ-дің PEFA жобасына қатысуы: мемлекеттік қаржыларды бағалау және әкімшілендіру мәселелері
- 5.2. ТМД шеңберіндегі ынтымақтастық: трансшекаралық дәрменсіздік
- 5.3. Өзбекстан: институционалдық тәжірибелер және трансшекаралық бизнесті қорғау
- 5.4. Түркия: шетелде қазақстандық бизнестің мүдделерін қорғау

**VI. БИЗНЕС-ОМБУДСМЕННІҢ ҚОҒАМДЫҚ ЖӘНЕ АҒАРТУШЫЛЫҚ
ҚЫЗМЕТІ**.....(73-77 бет)

- 6.1. Кәсіпкерлермен тікелей диалог: өңірлік сапарлар және жергілікті жерлерде жұмыс істеу
- 6.2. Ресми, сараптамалық және қоғамдық алаңдарға қатысу
- 6.3. Қоғамдық-ағартушылық қызметі және өскелең ұрпақпен жұмыс
- 6.4. Ақпараттық қатысуды кеңейту және қоғамдық сараптама

**VII. ҚОРЫТЫНДЫ: 2025 ЖЫЛҒЫ НӘТИЖЕЛЕР МЕН
ПЕРСПЕКТИВАЛАР**.....(78-82 бет)

ҚОСЫМША.....(83-90 бет)

Қазақстан Республикасында кәсіпкерлікті қорғау жөніндегі Бизнес-омбудсмен стратегиясы

«Бизнестің мүддесі мен құқығын қорғау мәселесі – біздің алдымызда тұрған аса маңызды міндет»

Соңғы жылдары құқық және сот жүйесін жаңғырту үшін ауқымды жұмыс жүргізіліп жатыр. Әкімшілік әділет институты пайда болды. Бұл бастамалар қазірдің өзінде жақсы нәтиже бере бастады. Сотта қаралған істердің жартысынан көбі азаматтар мен бизнестің пайдасына шешілуде. Бизнесті негізсіз тексерулер мен заңсыз қылмыстық қудалаудың алдын алу бойынша белсенді жұмыс атқарылып жатыр.

Экономикалық қылмыстарды декриминализациялау жүргізілді.

Мұның бәрі «Заң мен Тәртіп» қағидатының орныға түсуіне ықпал етеді.

Қ.К. Тоқаев (2025 жылғы 5 желтоқсанда «Алтын сапа» және «Парыз» сыйлықтарының лауреаттарын және «Қазақстанның үздік тауары» республикалық конкурсының жеңімпаздарын марапаттау рәсімінде сөйлеген сөзінен)

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БИЗНЕС-ОМБУДСМЕН ИНСТИТУТЫНЫҢ ҚҰРЫЛУ ТАРИХЫ

Қазақстан Республикасы Кәсіпкерлерінің құқықтарын қорғау жөніндегі уәкіл институты (КҚҚУ, Бизнес-омбудсмен) **2014 жылғы 27 ақпандағы Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен** құрылды. Бұл құжатта бизнес құқықтарын қорғаудың тиімді тетігін енгізу көзделіп, қолайлы инвестициялық ахуал қалыптастыру және мемлекеттік билікке деген сенімді арттыру мақсаты қойылды.

Институтты құру **іскерлік ахуалды бюрократиядан арылтуға** және **конституциялық нормаларды** іске асыруға бағытталған мемлекеттік реформаның бір бөлігі болды. Атап айтқанда, **Конституцияның 26-бабында** бекітілген жеке меншік құқығы мен кәсіпкерлік қызмет еркіндігін қамтамасыз етуге ерекше назар аударылды.

2016 жылғы 1 қаңтардан бастап «100 нақты қадам» Ұлт жоспарын іске асыру аясында **Кәсіпкерлік кодекс** күшіне енді. **Кодекстің 28-тарауында** Кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау жөніндегі уәкілдің (КҚҚУ) мәртебесі, өкілеттіктері және қызмет ету тетігі регламенттелді.

Бизнес-омбудсмен қызметінің платформасы ретінде Қазақстан Республикасы Ұлттық кәсіпкерлер палатасы «Атамекен» («Атамекен» ҰКП) айқындалды. Ол КҚҚУ-ға әкімшілік-шаруашылық және ұйымдастырушылық-құқықтық қолдау көрсетуге міндетті. Бұл Қазақстандағы Бизнес-омбудсмен институтының моделін **бірегей етеді**. КҚҚУ-ды **Мемлекет басшысы тағайындайды** және ол тек оған ғана есеп бергенімен Бизнес-омбудсмен институты **қоғамдық сипат** пен саяси құрылымдардан тәуелсіздікті **ұштастырады**.

Кәсіпкерлік кодекске сәйкес, Уәкіл саяси партиялардағы және өзге де бірлестіктердегі мүшелігін тоқтатуға міндетті, бұл оның **саяси бейтараптығын** және мемлекеттік органдардан тәуелсіздігін қамтамасыз етеді.

Институтты қаржыландыру «Атамекен» ҰКП арқылы жүзеге асырылады. Бұл кәсіпкерлер қауымдастығы тікелей қолдайтын, жария функциялары бар **КҚҚУ институтының ерекше моделін қалыптастырады**. Осылайша, КҚҚУ мемлекеттен тәуелсіз, елдегі кәсіпкерлердің басты қоғамдық бірлестігі жүйесінде жұмыс істейді. Бұл ретте реттеушілік апелляция, медиация және кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау жөніндегі өзге де функцияларды жүзеге асыру барысында мемлекет пен бизнес арасындағы теңгерімді диалогтың кепілі қамтамасыз етіледі.

КҚҚУ **кәсіпкерлік құқықтарын қорғауға шоғырланған**, ал «Атамекен» ҰКП **кәсіпкерлікті** тұтастай алғанда дамытуға, оның ішінде орталықта және өңірлерде кәсіпкерлік субъектілерінің заңды мүдделерін қорғауға бағытталған. Осылайша, екі институт тығыз өзара іс-қимыл жасай отырып, **бизнесті қолдаудың бірыңғай экожүйесін** қалыптастырады. КҚҚУ «Атамекен» ҰКП-ның инфрақұрылымы мен ресурстарына сүйенеді, ал «Атамекен» ҰКП КҚҚУ-дың құқық қорғау мандатына арқа сүйейді. Бұл олардың күш-жігерін біріктіріп, Қазақстанда кәсіпкерлікті тиімді дамытуға қажетті синергияны қамтамасыз етеді.

2024 жылғы 25 сәуірде Қазақстан Республикасы Президентінің өкімімен Кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау жөніндегі уәкіл болып Нұров Қанат Илияұлы тағайындалды.

КІРІСПЕ

2025 жыл КҚҚУ институты үшін бетбұрысты кезең болды. Есепті кезеңде бизнесті қорғау жекелеген өтініштерге ден қою шеңберінен шығып, **елдің инвестициялық ахуалына қатысты мемлекеттік саясатқа жүйелі түрде ықпал ететін** толыққанды құралға айналды.

2025 жылғы 8 тамызда Мемлекет басшысының Бизнес-омбудсменмен кездесуі КҚҚУ институтын **кәсіпкерлік қоғамдастық пен жоғары мемлекеттік билік** арасындағы жүйелі кері байланыс арнасы ретінде бекітті. Кездесу қорытындысы бойынша кәсіпкерлікке қатысты құқық шығармашылығы мен құқық қолдану саласындағы жүйелі проблемаларды жоюға бағытталған нақты тапсырмалар берілді.

Сондықтан өткен жыл Мемлекет басшысының бизнеске әкімшілік және қылмыстық қысымды азайтуға, сондай-ақ болжамды құқықтық ортаны қалыптастыруға бағытталған тікелей саяси сұранысы аясында өтті. Мемлекет басшысының «Заң және Тәртіп» идеологиясы шеңберінде құқықтық жүйені жаңғырту, бизнес үшін артық әкімшілік кедергілерді жою және экономикалық құқықбұзушылықтарды қылмыстық жауаптылықтан босату жағдайында Бизнес-омбудсмен институты **кәсіпкерлікке қатысты мемлекеттік органдардың әрекеттеріне қоғамдық бақылау жүйесінде елеулі орын алды.**

Сонымен қатар, *Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2025 жылғы 8 қыркүйектегі «Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан: өзекті мәселелер және оны түбегейлі цифрлық өзгерістер арқылы шешу»* атты Қазақстан халқына Жолдауында қарама-қайшы нормалармен шамадан тыс жүктелген заңнаманы жан-жақты қайта қарау қажеттілігі, оның ішінде құқықтық реттеу жүйесін бизнестің нақты қажеттіліктеріне бейімдеу мәселесі айқындалды. Аталған міндеттерді іске асыру мақсатында Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі (СЖРА) жанынан Регуляторлық интеллект (AI) орталығын құру — Бизнес-омбудсмен көтерген, заңнамалық бастамалардың, оның ішінде депутаттық бастамалардың әрқайсысына реттеушілік әсерді талдау (РӘТ) жүргізу қажеттілігіне берілген стратегиялық жауап болып табылады.

Мемлекет басшысы белгілеген тәсілдер Бизнес-омбудсменнің стратегиялық бастамаларында іске асырылады:

- кәсіпкерлік жағдайларын нашарлататын депутаттық бастамаларға (заң жобалары мен түзетулерге) РӘТ кеңейту;
- мемлекеттік органдардың лауазымды адамдарының кәсіпкерлердің шығындарын мемлекетке регрессиялық өтеу бойынша дербес материалдық жауапкершілігін іс жүзінде іске асыру.

2025 жылғы кәсіпкерлерді қорғау практикасы көрсеткендей, бизнесте жүйелік тәуекелдер **3-бағытта** шоғырланған:

1. әкімшілік кедергілер, қысым және басқа да реттеушілік бұрмаланулар, заңнаманың болжанбайтын және негізсіз өзгеру қаупінің айтарлықтай болуы;

2. заңның еркін қолданылуы (әкімшілік шешімдердің заңсыз қабылдануы немесе жойылуы, салықтық және басқа да мемлекеттік әкімшілендіру әрекеттері);

3. кәсіпкерлерге негізсіз қылмыстық қудалау, оның ішінде азаматтық-құқықтық дауларды қылмыстық деңгейге ауыстыру және экономикалық құқық бұзушылықтарды ұйымдасқан қылмыстық топ (ҰҚТ) құру айыбымен қайта саралау. **2025 жылғы резонанстық істер** кәсіпкерлік пен мемлекеттік органдар арасындағы жүйелік қақтығыстың көріністері болып, келесі бағыттарда шешім қабылдау аймағын қалыптастырды:

- заңнамалық құқықтық айқындықты қамтамасыз ету;
- мемлекетті саясаттың болжамдылығын арттыру;
- инвестициялық климат пен кәсіпкерлік қызметтің бизнес-ортасын нығайту.

2025 жыл елдің іскерлік ахуалы үшін ұзақ мерзімді маңызы бар бірқатар **жүйелі жетістіктермен** ерекшеленді. Бизнес жоғалтқан сот шешімдерінде де Бизнес-омбудсменнің араласуы мемлекеттік биліктің ең жоғары деңгейінде шешуді талап ететін терең құқықтық мәселелерді ашуға мүмкіндік берді.

1. Қылмыстық құқықтағы құқықтық серпіліс

Конституциялық Сот (ҚС) ҚР Қылмыстық кодексінің 262-бабы ҰҚТ құру және Жоғарғы Соттың ҰҚТ белгілері туралы нормативтік қаулысын конституциялық деп танығанына қарамастан, кәсіпкерлерді ҰҚТ құруға және оған қатысуға негізсіз айыптау мүмкін еместігі жөніндегі Бизнес-омбудсменнің құқықтық ұстанымын қолдады. Бұл шешімде «ұйымдастырылған» және «қылмыстық» топ ұғымдарының қылмыстық құқықтағы түсініксіздігіне назар аударылды. Конституциялық Соттың бұл шешімі экономикалық құқық бұзушылықтарды шамадан тыс қылмыстық деңгейге шығару арқылы құқық қорғау органдары тарапынан кәсіпкерлікке заңсыз қысым көрсетуді болдырмауға бағытталған маңызды институционалдық серпіліс болып табылады.

2. Салықтық тұрақтандыру

Бизнес-омбудсменнің бастамасы бойынша қолданыстағы Салық кодексінің жобасынан *жеке табыс салығын (ЖТС) есептеу кезінде салықтық шегерімдерді кері есептеу қағидасы алынып тасталды.*

Бұл реттеушілік объектінің жағдайын нашарлататын заңның кері күші қолданылмайтындығы жөніндегі негізгі қағиданы сақтауға мүмкіндік берді.

Сондай-ақ, КҚҚУ бастамасы бойынша заңға тәуелді НҚА реттеушілер деңгейінде ҚҚС алдын ала төлеу, ЭШФ автоматтандырылған бақылауын (Е-тамга) жеткізілімдерді растау мүмкін еместігі салдарынан өз ЭШФ-ін қайтарып алған тәуекел салық төлеушілердің бір санатына ғана нүктелік қолдану жолымен мәмілелерді (әкімшілік тексеру процесінсіз) және кәсіпорындарды (азаматтық тарату процесінсіз) жарамсыз деп тану

барынша азайтылды. (Жаңа Салық кодексінің түбегейлі құқықтық мәселелерінің тек біреуі ғана шешілмеген – жалпыға бірдей белгіленген режим (ЖББР) субъектілеріне арнайы салық режимі (АСР) субъектілерінен шығыстарды пайда бойынша салық шегерімдеріне алуға дискриминациялық тыйым салу).

3. Сенаттың кешенді ұсыныстары

Құқық қолдану мәселелерін талдау қорытындысында Сенат Бизнес-омбудсменнің бастамаларына негізделген мемлекеттік органдарға келесі ұсыныстарды әзірлеп жолдады:

- «прокурорлық сүзгіні» күшейту;
- салықтық әкімшілендірудің сервистік моделін дамыту;
- реттеушілік әсерді талдауды (РӘТ) кеңейту;
- сот тәжірибесінің біркелкілігін қамтамасыз ету және т.б.

Адам құқықтары мен кәсіпкерліктің күн тәртібін жақындастыру. 2025 жылы Адам құқықтары жөніндегі уәкілетті орган мен Бизнес-омбудсмен арасында Меморандумға қол қойылды. Бұл қадам кәсіпкерлікті қорғау — адамның негізгі құқықтарын қорғау жүйесінің бір бөлігі деген принципті бекітті.

Практика көрсеткендей, кәсіпкерлер әлі де келесі құқықтардың бұзылуына тап болуда:

- әділ сотқа қатысу құқығы;
- кінәсіздік презумпциясы;
- меншікті қорғау құқығы.

Меморандум адам құқықтары стандарттарына негізделген болжамды бизнес-климат қалыптастырудың негізі болды.

Осыған байланысты Ішкі істер министрлігімен өзара ынтымақтастық Меморандумы да бекітілді.

Бизнес-омбудсмен институтының институционалдық нығаюы. 2025 жылы Бизнес-омбудсмен институтын реформалау басталды:

1. Бизнес-омбудсмен аппараты туралы жаңа Ереже бекітіліп, ол «Атамекен» ҰКП жүйесіндегі тәуелсіз институт мәртебесіне ие болды;

2. «Атамекен» ҰКП және Бизнес-омбудсмен институтының функциялары айқын бөлінді;

3. КҚҚУ өкілеттіліктерін кеңейту бастамасы жүзеге асырылды, оның ішінде:

- лауазым атауын өзгерту арқылы Бизнес-омбудсмен мәртебесін нақтылау;
- қылмыстық процесс барысында қоғамдық қорғаушы ретінде қатысу құқығы;

- кәсіпкерлер атынан ҚС шағымдану құқығы;
- азаматтық және әкімшілік істер бойынша күшіне енген сот актілерін шағымдану құқығы.

Аталған шаралар құқық қолдануды қоғамдық бақылау арқылы толыққанды институт құруға бағытталған.

Негізгі қорытынды. 2025 жыл көрсеткендей, кәсіпкерлікті құқықтық қорғау тек құқықтық функция ғана емес, сонымен қатар мемлекеттік экономикалық саясаттың құралы болып табылады.

Бизнес-омбудсмен институты:

- бизнестің Президентпен тікелей кері байланыс арнасы;
- азаматтық қоғамның заңнамаға стратегиялық әсер ету факторы.

Аталған есеп тек 2025 жылдың қорытындыларын шығару ғана емес, сонымен қатар кәсіпкерлікті қорғау жөніндегі Бизнес-омбудсмен Стратегиясын іске асыруға қатысты басқарушылық есеп болып табылады. Бұл Стратегия мемлекет пен бизнес арасындағы жаңа өзара әрекет архитектурасын — болжамды, әділ және экономикалық өсімге бағытталған бизнес-ортаны қалыптастыруды көздейді.

I. БИЗНЕС-ОРТАНЫҢ ЖАҒДАЙЫ

Ресми статистика деректеріне сәйкес, 2025 жылғы көрсеткіштерді 2024 жылдың сәйкес кезеңімен салыстыру қорытындысы бойынша шағын және орта кәсіпкерлік (ШОК) секторы **негізгі параметрлер бойынша тұрақты оң динамика** көрсетіп отыр.

2025 жылдың соңындағы жағдай бойынша тіркелген ШОК субъектілерінің саны 4,33%-ға артып, 2 360 325 бірлікті құрады (+97 933 субъект), ал жұмыс істеп тұрған субъектілер саны 5,02%-ға өсіп, 2 175 605 бірлікке жетті (+ шамамен 104 мың).

2025 жылғы қаңтар-қыркүйек аралығында:

- ШОК саласында жұмыспен қамтылғандар саны **4 522,4 мың адамды** құрап, салыстырмалы кезеңмен (4 373,0 мың) салыстырғанда 149,4 мың адамға немесе 3,4%-ға өсті;

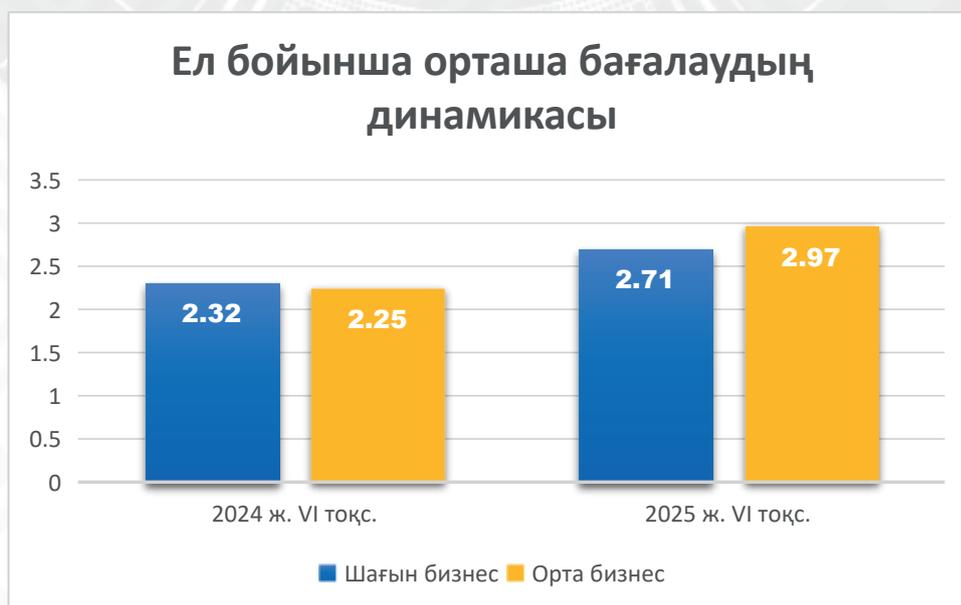
- ШОК өнім шығару көлемі **73 180,1 млрд теңгеге жетіп**, өткен жылдың 9 айындағы көрсеткіштен (57 188,2 млрд теңге) +15 991,9 млрд теңгеге немесе 28%-ға жоғары болды;

- ШОК-тың ЖІӨ-дегі үлесі 39,3%-дан 40,5%-ға дейін өсіп (+1,2).

Жиынтығында, бұл деректер ШОК-тың сандық тұрғыдан кеңейгенін, операциялық тиімділігінің артқанын және елдің жалпы қосылған құнын қалыптастырудағы үлесінің күшейгенін көрсетеді.

Ресми статистика деректері «Қазақстан Республикасының Ұлттық кәсіпкерлер палатасы туралы» Заңға сәйкес өткізілетін және кәсіпкерлердің тікелей кері байланысына негізделген «Атамекен» ҰКП жүргізетін «Іскерлік ахуал» тәуелсіз рейтингі нәтижелеріне де өзара сәйкес келеді.

Елдің барлық өңірлерінен 4 382 респондентті қамтыған жылдық сауалнама қорытындысы бойынша 2025 жылы іскерлік ахуалдың орташа бағасы 4 балдық шкала бойынша: шағын бизнес үшін – 2,71 балл, орта бизнес үшін – **2,97** баллды құрады.

2024 жылғы IV тоқсанымен салыстырғанда көрсеткіштердің өсуі іскерлік күтудің тұрақтануын және әкімшілік ортаны қабылдаудың біртіндеп жақсаруын көрсетеді. Бұл ретте, шағын бизнес әлі де орта бизнеске қарағанда жағдайларды төмен бағалайды, бұл оның реттеуші жүктемеге, тексерулерге, есептілікке және шығындарға сезімталдығының жоғары болуымен байланысты. **Аталған айырмашылық шағын кәсіпкерлік субъектілері үшін әкімшілік кедергілерді азайтуға бағытталған әрі қарайғы нақты жұмыс қажеттігін көрсетеді.**

Шағын бизнесте ең жоғары бағаларды Ұлытау (3,18), Ақтөбе (3,06), Абай және Қызылорда (3,05) облыстары алды.

Рейтингтегі аутсайдерлер

Шағын бизнесте ең төмен бағалар Шығыс Қазақстан (2,27), Солтүстік Қазақстан (2,21) облыстарында және Астана қаласында (2,15) тіркелді.

Орта бизнес саласында көшбасшылар Ақтөбе (3,61), Атырау (3,51) және Қызылорда (3,47) облыстары болды.

Рейтингтегі аутсайдерлер

Орта бизнес саласында аутсайдерлер ретінде СҚО (2,61), Жетісу (2,56) және Ұлытау (2,42) облыстары анықталды.

Өңірлер арасындағы елеулі айырмашылық мемлекеттік басқару сапасының біркелкі еместігін көрсетеді және өңірлік ерекшеліктерді ескере отырып, нақты басқарушылық шешімдер қабылдау қажеттігін білдіреді.

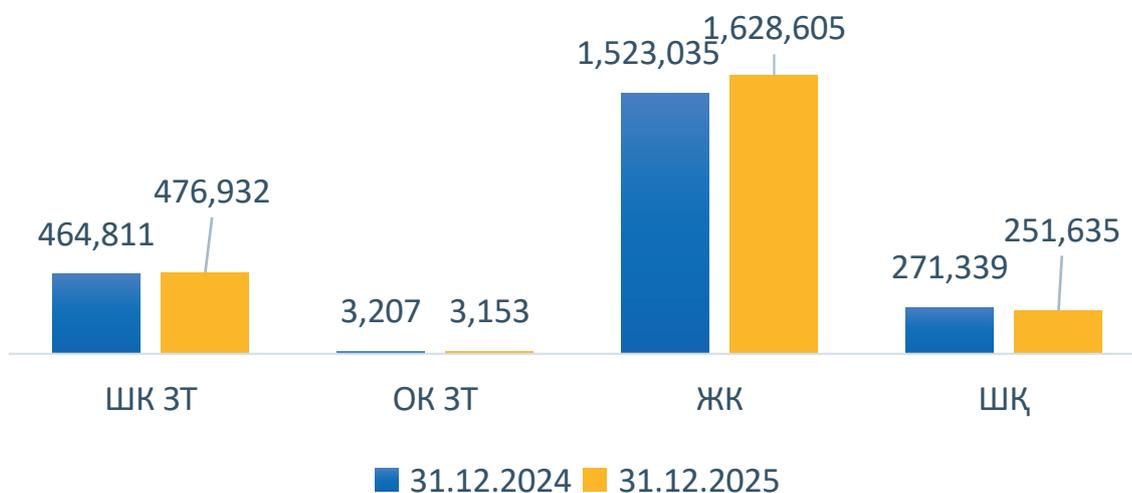
Жоғарыда атап өтілгендей, 2025 жылдың қорытындысы бойынша 2024 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда тіркелген және жұмыс істеп тұрған ШОК субъектілерінің санының өсуі байқалады.

Сонымен қатар, құрылымдық талдау көрсеткендей, **өсімге негізгі үлес жеке кәсіпкерлерге тиесілі: тіркелгендер саны 6,93%-ға өсіп, 1 628 605 бірлікке жеткен, ал нақты қызмет атқарып жатқан жеке кәсіпкерлер саны 7,78%-ға көбейіп, 1 556 909 бірлікке жеткен.**

Жеке кәсіпкерлердің үлесі ШОБ құрылымында тіркелгендер арасында 69%, нақты қызмет атқарып жатқан субъектілер арасында 71,56%-ды құрайды.

Сонымен бірге, орта кәсіпкерліктегі заңды тұлғалар саны азайған (тіркелгендер арасында – 1,68%, нақты қызмет атқарып жатқандар арасында –1,59%), бұл жалпы іскерлік белсенділіктің өсуіне қарамастан байқалады.

Қолданыстағы ШОБ санының динамикасы, бірлік

Бұл үрдіс әкімшілік ортаны қабылдаудың жалпы жақсаруымен кәсіпкерліктің өсуі негізінен шағын сегмент есебінен қалыптасатынын көрсетеді, ал орта бизнес белсенділіктің төмендеуін көрсетеді, бұл масштабтау мен тұрақты даму үшін тұрақты кедергілерді көрсетуі мүмкін.

Шағын және орта бизнестің сауалнамасы

Шағын бизнеске жүргізілген сауалнама нәтижелері. Орта кәсіпкерлік субъектілерінің санының төмендеуі **тек статистикалық деректермен ғана емес, рейтинг аясында кәсіпкерлер арасында жүргізілген сауалнама нәтижелерімен де расталады.**

Ресми статистика орта бизнес заңды тұлғаларының санының азаюын көрсетсе (тіркелгендер арасында – 1,68%, нақты қызмет атқарып жатқандар арасында – 1,59%), сауалнама нәтижелері **бұл үрдістің себептерін** түсінуге мүмкіндік береді.

2025 жылы **шағын бизнес секторынан орта бизнеске өтуге басты кедергі жоғары салықтық және әкімшілік жүктеме** болып қалуда: салыққа байланысты 46% кәсіпкер (2024 жылы – 44%), тексерулерге байланысты 42,8% (2024 жылы – 42,4%), реттеуші процедуралардың күрделілігі мен есептілікке байланысты 37–40%.

Шағын бизнестің орта бизнеске өтуіне не кедергі болады?

Рейтинг нәтижелерін әрі қарай талдау ШОК құрылымдық динамикасынан институционалды ортаның сапасын бағалауға және кәсіпкерлер күнделікті қызметінде кездесетін негізгі мәселелерді анықтауға мүмкіндік береді.

Мемлекеттік органдармен өзара іс-қимыл. ЖАО-мен өзара іс-қимыл жасау кезінде әрбір екінші кәсіпкер (41-44%) тек ішінара түсініктемелер алады, ал толыққанды өзара іс-қимылды әрбір төртінші адам ғана тіркейді (25-28%). Сонымен қатар, әрбір бесінші дерлік (18-22%) формальды тәсілге тап болады, ал әрбір оныншы (9-12%) органдарды жабық деп санайды.

Осыған ұқсас жағдай орталық мемлекеттік органның аумақтық органдарында да байқалады: әрбір екінші (42-45%) шектеулі ашықтықты, әрбір төртінші (24-29%) толық ашықтықты атап өтеді, нәтижесінде әрбір үшінші кәсіп толыққанды өзара әрекеттестік ала алмайды.

Жәрдемдесудің тиімділігі. Көмектің тиімділігі де шектеулі болып қалады. ЖАО бойынша әрбір екінші кәсіпкер (42-46%) көмек көрсету әрекеттерін көреді, бірақ әрбір төртінші (24-26%) ғана нақты көмек алады, ал әрбір үшінші (30-35%) көмекті ресми немесе жоқ деп бағалайды.

ОМО бойынша жағдай ұқсас: әрбір екінші (41-45%) жәрдемдесу әрекеттерін тіркейді, бірақ әрбір төртінші (22-27%) ғана нақты қолдау алады.

Сыбайлас жемқорлық тәуекелдері және бейресми тәжірибелер. Сыбайлас жемқорлық тәуекелдері де сақталуда. ЖАО-да бейресми тәжірибелердің ең көп шоғырлануы жер қатынастарында, құрылыста және мемлекеттік сатып алуларда тіркеледі, ал мемлекеттік коммуналдық кәсіпорындардың аумақтық органдарының ішінде СЭҚ ең проблемалы қызмет болып табылады, мұнда кәсіпкерлердің 8,4%-ы жиі кездесетін

жағдайларды көрсетеді.

Бұл ретте бейресми өзара іс-қимылдың бастамашыларын көбінесе делдалдар деп атайды — әрбір үшінші кәсіпкер (28,4%), ал бизнестің өзі— әрбір алтыншы (17,3%), мемлекеттік қызметшілер аралық позицияны алады (26,6%). Барлық сыбайлас жемқорлық туралы айтылғандардың жартысынан көбі мемлекеттік сатып алуларға (25,8%) және жер қатынастарына (25,7%) тиесілі.

Мемлекеттік қолдау. Мемлекеттік қолдау шаралары қалыпты позитивті түрде қабылданады. Әрбір екінші кәсіпкер (49-56%) оларды пайдалы деп санайды, бірақ әрбір бесінші (19-24%) ғана жоғары баға береді, ал әрбір оныншы дерлік оларды төмен деп бағалайды. Ең тиімді жұмыс істейтін — сервистік қолдау шаралары (55,4%).

Инфрақұрылымдық шектеулер. Инфрақұрылымдық шектеулер маңызды фактор болып қала береді. Кәсіпорындардың 60%-ға жуығы әуе көлігін қолжетімсіз деп санайды, ал қалалық, автомобиль және теміржол көлігінде кәсіпкерлердің жартысынан көбі қолжетімділіктің төмендігін тіркейді. Инженерлік желілерге қосылу жалпы алғанда оң бағаланады: электрмен жабдықтау (81,3%) және сумен жабдықтау (79,9%) бойынша, ал газбен жабдықтау ең проблемалы болып қала береді – әрбір бесінші кәсіпорын (18,2%) оны теріс бағалайды.

Кадрлық және цифрлық факторлар. Кадр тапшылығы жүйелі сипатқа ие. Басқарушы кадрлардың жетіспеушілігін әрбір екінші кәсіпкер дерлік (41,2%), инженерлік-техникалық — әрбір үштен бірінен астамы (37,2%) атап өтеді.

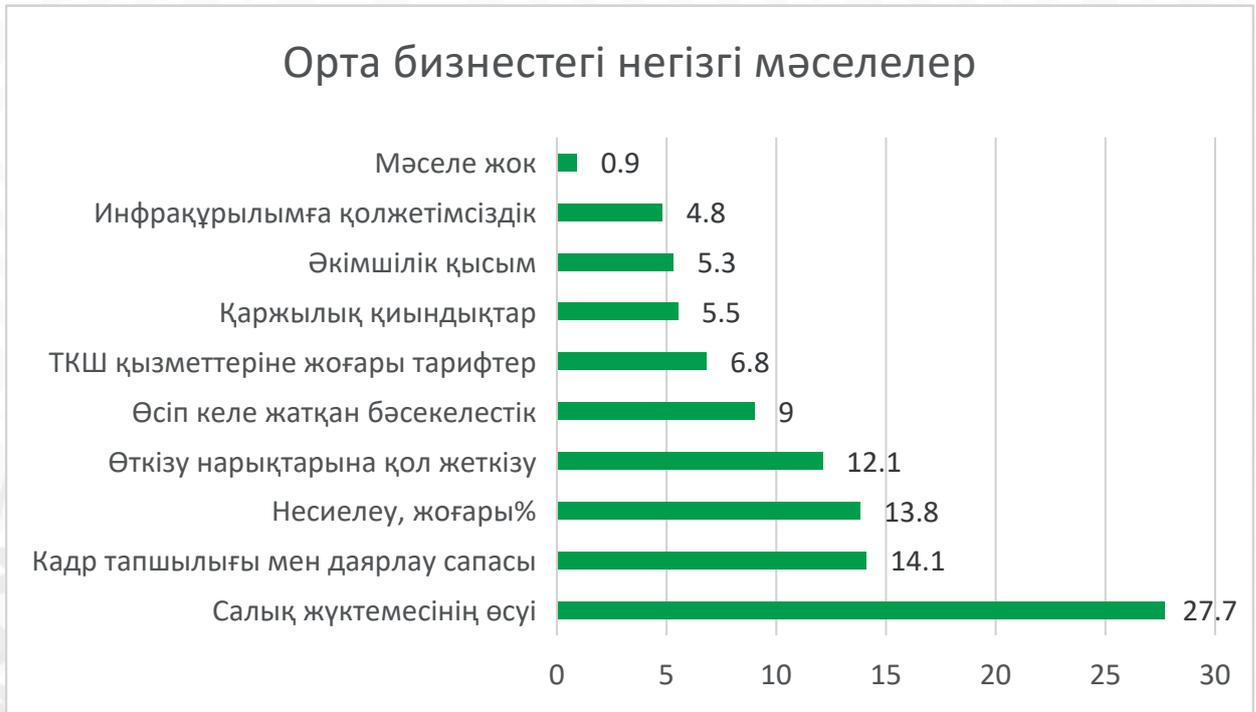
Цифрлық қызметтердің қолжетімділігі негізінен орташа (62,7%) ретінде бағаланады. Тек 18,6%-ы ғана жоғары қолжетімділікті атап өтеді, ал әрбір бесінші дерлік (18,7%) қолжетімділіктің төмендігіне тап болады. Негізгі проблемалар цифрлық платформалардың істен шығуына (27,0%) және әлсіз интернет байланысына (22,7%) байланысты.

Шектеулердің жиынтығына қарамастан, **бизнес қалыпты оптимизмді сақтайды:** Кәсіпкерлердің 37,5%-ы өз қызметін кеңейтуді, 17,3%-ы мемлекеттік қолдауға жүгінуді, 16,2%-ы шығындарды оңтайландыруды жоспарлап отыр, ал 1,8% -ы ғана бизнесті жабу мүмкіндігін қарастыруда.

Орта бизнеске жүргізілген сауалнаманың нәтижелері. Егер шағын бизнес сегментінде «өсу шегін» еңсеру негізгі міндет болып қала берсе, онда орта бизнеске жүргізілген сауалнама нәтижелерін талдау тереңірек, жүйелі түрде көрсетеді қалыптасқан компаниялардың тұрақтылығы мен ауқымына әсер ететін шектеулер.

2025 жылы орта бизнес үшін негізгі кедергілер жүйелі сипатқа ие. Әрбір үшінші кәсіпкер салық ауыртпалығын өсудің негізгі шектеуі ретінде көрсетеді (27,7%), бұл 2024 жылғы көрсеткіштен (23,4%) жоғары. Кадрлар тапшылығы (2024 жылғы 13,2%-ға қарсы 14,1%), несие

ресурстарының қымбаттығы және қаржыландыруға қолжетімділіктің шектелуі (13,8%-ға қарсы 13,5%), сондай-ақ нарыққа шығудағы қиындықтар (12,1%-ға қарсы) елеулі кедергілер болып қала береді. (11,4%). Респонденттердің тек 0,9%-ы ғана проблемаларды тіркемейді, бұл орта бизнес сегментіндегі жоғары шиеленісті көрсетеді.

Осы жағдайларда инвестициялық және инфрақұрылымдық орта шектеулі тиімді деп бағаланады. Әкімдіктер тарапынан инвестицияларға қызығушылықты әрбір екінші кәсіпкер (66,4%) байқаса да, нақты қолдау тек әрбір үшіншіге (30,8%) ғана жетеді, ал даму институттарында — тек әрбір төртіншіге (22–24%). Көлік инфрақұрылымы тұрақты деп бағаланады, бірақ айқын артықшылықтары жоқ: оң бағаларды бизнес субъектілерінің шамамен жартысы береді (55–56%). Сол уақытта ең проблемалық сала қалалық қоғамдық көлік болып қалып отыр, мұнда шамамен 45% баға төмен немесе орташа деңгейге тиесілі.

Инженерлік желілерге қол жеткізу жалпы электрмен және сумен жабдықтауға жүйелік шектеу болып саналмайды (85–89%), алайда газбен қамтамасыз ету әлсіз буын болып қала береді — шамамен әр ондық кәсіпкер (10%) оның қолжетімсіздігіне тап болады. Цифрлық қызметтер орташа қолжетімді деп бағаланады: бизнес субъектілерінің екі үшіншісі (67,5%) оларды «орташа» деп есептейді, жоғары қолжетімділікті тек әрбір бесінші кәсіпкер (20,9%) атап өтеді, ал әр ондық кәсіпкер (10,5%) төмен қолжетімділікті тіркейді; сонымен қатар, әрбір төртінші кәсіпкер (26,2%) цифрлық платформалардағы ақауларға, ал әрбір бесінші (20,4%) интернет байланысындағы мәселелерге тап болады.

Алдағы жұмыстың ұсынылатын бағыттары

Рейтинг нәтижелері кәсіпкерлік белсенділіктің оң динамикасының барын көрсетсе де, бизнес өсуіне құрылымдық теңгерімсіздіктер мен жүйелік шектеулер сақталып отырғанын білдіреді. Осыған байланысты

мемлекеттік саясатты жетілдірудің келесі бағыттарын қарастыру орынды.

1. Шағын бизнес секторында салықтық және әкімшілік жүктемеге сезімталдық сақталып, орта сегменттің теріс динамикасы байқалатындықтан, кәсіпорындардың айналымы мен персоналы өскен кезде салықтық және реттеуші талаптарды кезең-кезеңімен арттыруға бағытталған «кезеңдік өтудің» «каскадты» механизмдерін әзірлеу орынды болып табылады.

2. Артық процедураларды азайту, есептілікті жеңілдету және тексеріс қызметінің болжамдылығын арттыру бойынша жұмыстарды жалғастыру ұсынылады, соның ішінде тәуекелге бағытталған тәсіл және бақылау процестерін цифрландыру арқылы.

3. Орта кәсіпкерлік субъектілерінің санының азаюын ескере отырып, масштабтауды ынталандырудың қосымша шараларын қарастыру орынды, соның ішінде ұзақмерзімді қаржыландыруға қолжетімділікті кеңейту, жобалық кредиттеу құралдарын дамыту және жаңа сату нарықтарына шығуға қолдау көрсету.

4. Сауалнама нәтижелері кәсіпкерлерге проактивті қолдауды күшейту, аумақтық органдардың ашықтығын арттыру және формалды өзара әрекеттестіктен нәтижелі өзара әрекеттестікке көшу қажеттігін көрсетеді.

5. Жер қатынастары, құрылыс және мемлекеттік сатып алулар салаларында тәуекелдер шоғырланғанын ескере отырып, процедураларды цифрландыруды, шешімдердің ашықтығын және ең осал бағыттарды қоғамдық мониторингін күшейту орынды болып табылады.

6. Жүйелі кадр тапшылығы және цифрлық платформалардың тұрақтылығы мәселелері білім беру, инфрақұрылымдық және цифрлық саясатты бизнес қажеттіліктерімен одан әрі үйлестіруді талап етеді.

1.2. Бизнеске әкімшілік қысым деңгейі

Кәсіпкерлерге мемлекеттік органдар тарапынан көрсетілетін әкімшілік қысым деңгейін жүйелі мониторингтеу мақсатында тұрақты негізде **Әкімшілік қысым индексі** есептеледі.

Индекс Бас прокуратура, КҚҚУ және «Атамекен» ҰКП арасында бекітілген бизнесті қорғау жөніндегі бірлескен іс-шаралардың кешенді жоспарының 2.24-тармағын орындау аясында «Атамекен» ҰКП тарапынан есептеледі.

Мораторий аяқталғаннан кейін мемлекеттік бақылау жүйесі қайтадан белсенді кезеңге өткені белгілі, алайда бұл **үдерістің сипаты** әлі де біржақты емес. Формалды түрде бақылау қалпына келтірілгенімен, оның сапасы, логикасы және болжамдылығы кәсіпкерлер тарапынан әлі де сұрақтар туындатады. Индекс **Қазақстандағы тексеру жүйесінің қазіргі жағдайын** тек қабылдау тұрғысынан ғана емес, нақты деректер негізінде бағалауға мүмкіндік береді.

2025 жылдың I жартыжылдығының қорытындысы бойынша, 2024

жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда негізгі көрсеткіштердің талдауы әрқилы динамиканы көрсетеді.

Ең алдымен, **тексерістердің нәтижелілігі** 64%-дан 57%-ға төмендеді. Бұл бұзушылықтарды анықтамайтын тексерістер үлесінің өскенін білдіреді.

Нәтижесінде, жүйе көбірек тексеру іс-шараларын жүргізіп отырса да, олардың мақсаттылығы мен тәуекелге бағытталған тәсілге сәйкестігі төмендеген.

Сонымен бірге, профилактикалық бақылаудың үлесі 1,44%-дан 4%-ға өсті. Көрсеткіштің формалды өсуіне қарамастан, оның абсолюттік мәні өте төмен болып қала береді — тексерістердің басым бөлігі әлі де анықтау және санкциялау форматында жүргізіледі, ескерту мен түсіндіру жүргізу мақсатында емес.

Бизнес субъектілерінің әкімшілік құқықбұзушылықтар үлесі аздап өзгерді — 1,83%-дан шамамен 2%-ға дейін. Нақты динамика байқалмайды, бұл тексерістердің нәтижелілігінің төмендеуі жағдайында бақылау белсенділігінің теңгерімсіз екенін көрсетеді.

2025 жылдың I жартыжылдығында **бизнес пен мемлекеттік органдар арасындағы өзара әрекеттестік** көрсеткіші **5%**-ды құрады, ал 2024 жылдың сәйкес кезеңінде — **6,4%**. Көрсеткіштің төмендеуі бизнес субъектілерінің жалпы қаралған өтініштер құрылымындағы шағымдар мен бастамаларының үлесінің азаюын көрсетеді және кәсіпкерлердің кері байланыс механизмдеріне және реттеуші мәселелерді бірлесіп шешуге қатысу деңгейінің төмен екенін көрсетеді.

Қызметкерлерді жауапқа тарту көрсеткіші бойынша 2025 жылдың I жартыжылдығында мәні **2%**-ды құрады, ал 2024 жылдың I жартыжылдығында — **0,5%**. Формалды өсу байқалса да, инспекторларды жауапқа тарту үлесі бизнеске әкімшілік әсердің ауқымына қарағанда өте төмен болып қала береді, бұл бақылау жүйесіндегі теңгерімсіздікті сақтайды.

2025 жылдың I жартыжылдығында **аяқталған тексерістерге қатысты заңсыз тексерістер үлесі** **2,4%**-ды құрады, ал 2024 жылдың сәйкес кезеңінде — **0,64%**, бұл бақылау іс-шараларын жүргізу барысында процедуралық бұзушылықтардың өскенін көрсетеді.

Бизнеске көрсетілетін қысымды бағалау аясында жүргізілген сауалнама нәтижелері статистикалық индикаторлар негізінде қалыптасқан көріністі толықтырады:

- 2025 жылы **кәсіпкерлердің 30%-ы** 1–5 тексеріске тап болғанын хабарлады, бұл бақылау белсенділігінің қалпына келгенін растайды (сонымен бірге тексерістердің 62%-ы бұзушылықсыз өткен).

- **41% респондент** алдын ала хабарланбаған талаптарға тап болған; тек 26% тексеру парақтарының әрқашан қолданылатынын атап өтті.

- **46% кәсіпкер** әкімшілік жүктеме өзгермегенін, ал **44%** оның өскенін есептейді; мораторий аяқталғаннан кейін 46% қысымның өскенін тіркеді.

- **Бизнестің 13%-ы** үшін әкімшілік жүктеме табыстың 20%-нан асады.

- **60% респондент** санкциялардың қатаңдағанын атап өтті.

- **70% кәсіпкер** тексеріс нәтижелерін шағымданбаған; шағымданғандардың ішінде тек **10%**-ы шешімнің күшін жоюға қол жеткізген; 60% құқықтық қорғауға қолжетімділікті қиын немесе өте қиын деп бағалаған.

- **38% респондент** тексеру органдарымен өзара әрекеттестікте бейресми күтілімдердің бар екенін хабарлаған.

Тек **36% кәсіпкер** қорғау деңгейінің жақсарғанын көрсетсе, 39% еш өзгеріс байқамайды, ал 25% жағдайдың нашарлағанын есептейді.

Аталған деректер мемлекеттік бақылау жүйесін әлі де негізінен қатаң және жеткілікті болжамды емес деп қабылдауды растайды.

Мемлекеттік бақылау жүйесін әрі қарай жетілдіру және бизнестегі әкімшілік қысымды азайту мақсатында келесі шараларды іске асыру орынды деп есептеледі:

1) бақылау-қадағалау қызметін тәуекелге бағытталған және профилактикалық модельге трансформациялауды жалғастыру, алғашқы және ұсақ бұзушылықтар кезінде ескерту мен түсіндіруді басымдыққа шығару;

2) құқық қолдану тәжірибесінің біркелкілігін қамтамасыз ету және бақылау процедураларын міндетті түрде сақтау, соның ішінде тексеру парақтарын қолдану және бизнеске қойылатын талаптардың ашықтығын қамтамасыз ету;

3) бақылау жүйесіндегі жауапкершілік балансын арттыру, лауазымды тұлғалардың бұзушылықтарына реакция механизмдерін күшейту және шағымдану рәсімдеріне сенімділікті нығайту.

II. КӘСІПКЕРЛЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ ТӘЖІРИБЕСІ: КЕЙСТЕР, ТЕТІКТЕР ЖӘНЕ НӘТИЖЕЛЕР

2.1. Кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау бойынша жұмыстың жалпы бағыттары

2025 жылы кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау бизнесті жүйелі әрі жедел қорғауды қамтамасыз ететін өзара байланысты төмендегі 5 бағыт бойынша жүзеге асырылды:

1) Сот арқылы қорғау және құқықтық прецеденттерді қалыптастыру – бизнес мүдделерін білдіретін істерге қатысу, Жоғарғы және Конституциялық соттармен жұмыс жүргізу, заңнаманы біркелкі қолдануды қамтамасыз ету.

2) Салық және кедендік шешімдерді сотқа дейінгі тәртіппен шағымдану – заңсыз қосымша есептеулерді анықтау және жою, салықтық шегерімдерге құқықты қамтамасыз ету, істі сотқа беруге дейін кәсіпкерлердің мүдделерін қорғау.

3) Бас прокуратурамен бірлескен жұмыс – мемлекеттік органдар тарапынан бизнеске негізсіз әкімшілік қысым көрсетуді тоқтату, жазалаушы шаралардың орнына превентивтік тетіктерді енгізу, тергеп-тексеру, тексерулер және мемлекеттік органдардың өзге де құқық қолдану қызметінде заңдылықтың сақталуын бақылау.

4) Кәсіпкерлерді қылмыстық қудалаудың алдын алу – қылмыстық заңнаманың қолданылуына мониторинг жүргізу, бизнесті заңсыз қудалаудан және кәсіпкерлер мен олардың мүлкін негізсіз қамауға алудан қорғау.

5) Әкімшілік кедергілерді анықтау және жою – типтік проблемаларды талдау, мемлекеттік органдарға ұсынымдар әзірлеу және іскерлік ахуалды тұрақты жетілдіруді қалыптастыру.

2.2. Бизнес-омбудсменнің «Атамекен» ҰКП-мен өзара іс-қимылы және бизнесті қорғау нәтижелері

2025 жыл ішінде кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау жүйесіне:

-**3778** өтініш пен кіріс құжат келіп түсті, оның ішінде:

-**1598** өтініш оң шешімін тапты (**42,3 %**).

Бизнестің мемлекетпен өзара іс-қимылындағы ең проблемалы салалар мыналарды қамтиды:

-жер қатынастары – 10,3 % (392);

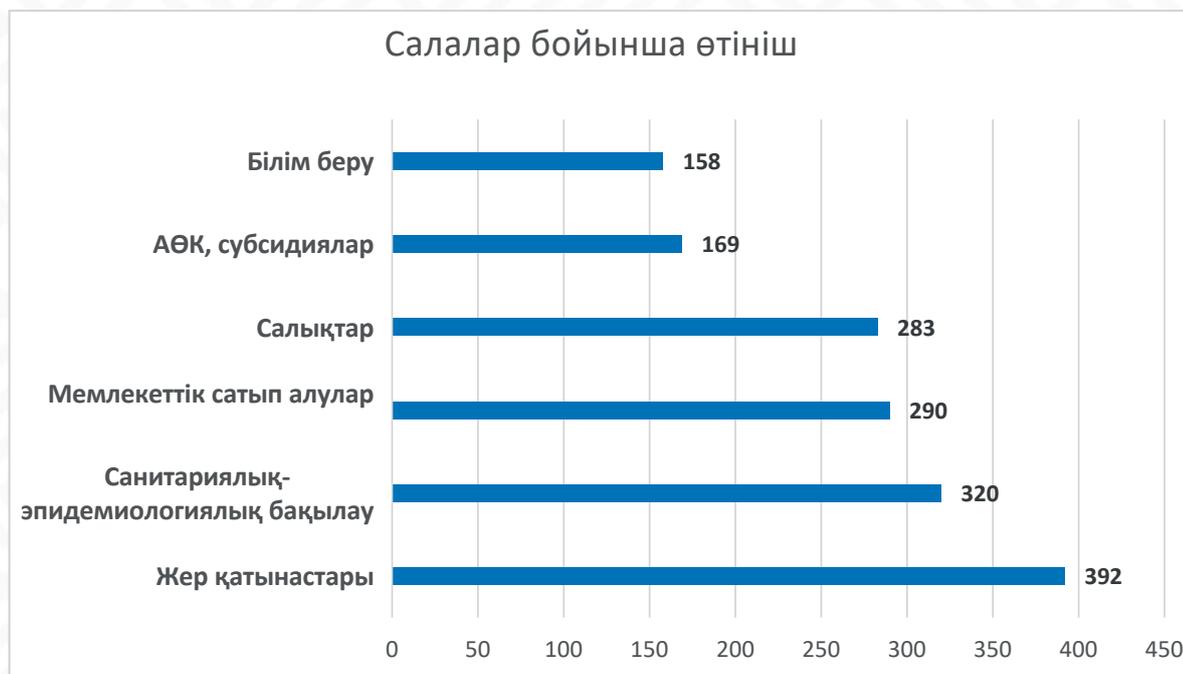
-санитариялық-эпидемиологиялық бақылау – 8,4 % (320);

-мемлекеттік сатып алулар – 7,6 % (290);

-салықтар – 7,4 % (283);

-АӨК, субсидиялар – 4,4 % (169);

-білім беру – 4,1 % (158).

Жиналған статистика тек жекелеген кәсіпкерлерді қорғау үшін ғана емес, сонымен қатар жүйелі проблемаларды айқындау және құқық қолдану практикасын жетілдіру жөнінде ұсыныстар әзірлеу үшін де пайдаланылады.

Бірқатар жүйелі мәселелер Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы, Қазақстан Республикасының Қаржылық мониторинг агенттігі және Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотымен өзара іс-қимыл шеңберінде шешілуде.

Бизнеске қылмыстық қысымды төмендетуге ерекше назар аударылды.

Соттардың қамауға алу туралы өтініштерді қанағаттандыру үлесі **2024 жылғы 76,6%-дан 2025 жылы 48%-ға дейін** төмендеді, бұлтартпау шараларының баламалы түрлерін қолдану кеңейді, ал кәсіпкерлік саласында тіркелген қылмыстық істер саны өткен жылмен салыстырғанда **51,7%-ға** қысқарды.

Өзара іс-қимылдың негізгі нысандарына кәсіпкерлерге құқықтық мәселелер бойынша консультация беру, мемлекеттік органдарға жүгінулерді дайындау, сотқа дейінгі келіссөздерге қатысу, сондай-ақ апелляциялық және кассациялық шағым беру стратегияларын әзірлеу кіреді.

2025 жылы **нақты, өлшенетін нәтижелерге** қол жеткізілді:

- КҚҚУ мен «Атамекен» ҰКП институттарының кешенді өзара іс-қимылы арқылы **кәсіпкерлердің 1598 өтініші** бойынша (жалпы санының 42,3%-ы) **44,2 млрд теңгеден** астам қаражатты қорғауға қол жеткізілді;

- «Атамекен» ҰКП жанындағы КҚҚУ аппаратының қатысуымен экономикалық даулар бойынша қаралған 371 сот ісінің **56,6% сот актілері** бизнес пайдасына шешілді, оның ішінде жоғары сатыдағы істер де бар.

Сотқа дейінгі қорғау және КҚҚУ институтының араласуы аса маңызды салықтық және кедендік шешімдердің қайта қаралуына алып келді.

Кәсіпкерлерге көрсетілетін құқықтық қолдаудың тиімділігі көп жағдайда «Атамекен» ҰКП-мен өзара іс-қимылдың қарқындылығы мен сапасына байланысты. КҚҚУ рөлі бірегей: **институт саяси-құқықтық мандатты бизнесті қоғамдық қорғау** құралдарымен ұштастырып, бір мезгілде қоғамдық қорғаушы, медиатор және жүйелік талдаушы ретінде әрекет етеді. «Атамекен» ҰКП бұл ретте КҚҚУ жұмыс органы әрі әкімшілік және ұйымдастырушылық қолдауды қамтамасыз ететін инфрақұрылымдық платформа болып табылады. Сонымен қатар, «Атамекен» ҰКП Кәсіпкерлерді құқықтық қорғау департаменті Бизнес-омбудсмен аппаратының қызметін қамтамасыз етуде негізгі рөл атқарып, кәсіпкерлерге аналитикалық және құқықтық сүйемелдеу көрсетеді.

Институт жұмысының тиімділігі тек экономикалық нәтижемен және сот шешімдерімен ғана емес, сонымен қатар **институционалдық ойын ережелерін қалыптастыруға** ықпалымен де расталады: сотқа дейінгі араласулардың нәтижелері заңнамаға, құқық қолдану практикасына және бақылау стандарттарына енгізілетін өзгерістерге трансформацияланып, бизнеске негізсіз қысым көрсету тәуекелдерін төмендетеді әрі елдің инвестициялық тартымдылығын арттырады.

Соттан тыс қорғаудың маңызды элементі – республикалық және өңірлік деңгейлерде жұмыс істейтін **Кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі кеңес** болып табылады. Кеңестер бизнеске қатысты ең өзекті әрі жүйелі мәселелерді қарайды, оның қорытындысы бойынша уәкілетті мемлекеттік органдарға ұсынымдар жолданып, олардың орындалуына кейіннен бақылау жасалады және Бизнес-омбудсмен мен оның өңірлік өкілдері тарапынан саяси қолдау көрсетіледі.

2025 жылы кеңестердің **262 отырысы** өткізіліп, онда **507 мәселе** қаралды. Мемлекеттік органдарға **1138 ұсыным** жолданып, оның **959-ы** (84%) қолдау тапты.

Кеңестер кәсіпкерлердің құқықтарын бұзатын лауазымды тұлғаларды жауапкершілікке тарту мәселесіне ерекше назар аударады. Есепті кезеңде 170 ұсыным енгізіліп, оның нәтижесінде 134 қызметкер тәртіптік жауапкершілікке тартылды, бұл өткен жылдың көрсеткіштерінен едәуір жоғары (85 ұсыным, 51 жауапкершілікке тартылған тұлға).

Кеңес төрағалары бизнес-қоғамдастықпен белсенді өзара іс-қимылды жалғастырып, аудандар мен округтерде 1354 жеке қабылдау өткізді.

2.3. 2025 жылғы резонанстық кейстер

2025 жылы Бизнес-омбудсменнің қызметі жекелеген жағдайлар шеңберінен шығып, құқықтық тәртіптің, инвестициялық саясаттың негіздеріне және бизнестің мемлекетке деген сеніміне тікелей әсер

еткен резонанстық кейстерді шешуге бағытталды. Бұл істер құқық қолдану мен мемлекеттік басқарудағы жүйелі іркілістердің индикаторына айналды. Аталған жағдайларда Бизнес-омбудсмен институционалдық теңестірілетін де әрекет етіп, тек бизнес мүдделерін ғана емес, сонымен қатар құқықтық айқындық, өлшемділік және мемлекеттік басқарудың болжамдылығы қағидаттарын қорғады.

Оларға ортақ сипат – мемлекеттік және квазимемлекеттік органдардың кәсіпкерлік қызметке негізсіз араласуы болды. Бұл араласу азаматтық-құқықтық даулар бойынша қылмыстық қудалау қозғау, аяқталған әрі әлдеқашан жүзеге асырылған мәмілелерді қайта қарау, жекешелендіру нәтижелерін кері күшімен даулауға әрекет ету, сондай-ақ инвестициялық шарттардан біржақты тәртіппен бас тарту арқылы көрініс тапты.

2.3.1. Заңсыз салықтық тексерулер және тәуекелдерді басқару жүйесінің жабықтығы

2025 жылы салықтық әкімшілендіру саласында мемлекеттің бизнеске әкімшілік қысымды төмендету жөніндегі жарияланған бағыты мен құқық қолдану практикасы арасындағы тұрақты институционалдық қайшылықтар анықталды. Тәуекелдердің негізгі көзі ретінде жоспарлы салықтық тексерулер тетіктері және тәуекелдерді басқару жүйесін (ТБЖ) қолдану сақталды. Бұл жүйе критерийлердің жабықтығымен және кәсіпкерлер үшін болжамдылықтың шектеулілігімен сипатталады.

Мәселенің ауқымы статистикамен расталады: 2025 жылдың 12 айында салық салу саласында **126 879 әкімшілік құқық бұзушылық** тіркелген.

Бизнес қауымдастығының бағалауы бойынша, қолданыстағы ТБЖ моделі іс жүзінде құқық бұзушылықтардың алдын алуға емес, фискалдық және бақылау қысымын күшейтуге бағытталған. ТБЖ критерийлерінің құпиялығы кәсіпкерлерге қаржы-шаруашылық қызметі барысында өз тәуекелдерін дербес бағалауға және салықтық міндеттемелерін тиісінше орындауға мүмкіндік бермейді. 2025 жылы Бизнес-омбудсмен ТБЖ-ны реттейтін заңға тәуелді актілерді қолданудың заңдылығына тексеру бастамасын көтерді. 2025 жылғы 9 қазандағы сот қаулысымен Мемлекеттік кірістер комитетінің негізгі нормативтік құқықтық актісі мемлекеттік тіркеуден өтпегені және тиісінше заңдық күші болмағаны анықталды. Сондай-ақ сот «қызметтік пайдалануға арналған» деген белгі мұндай актілерді міндетті мемлекеттік тіркеуден босатпайтынын растады.

Бұдан бөлек, сотқа негіздеме ретінде көрсеткіштердің болмауы немесе олардың нақты мән-жайларды толық көрсетпеуі, сондай-ақ талдау жүргізілген салық төлеушінің салалық ерекшелігі ескерілместен салыстыру жүргізілуі де алынды.

Салықтық әкімшілендіру практикасы тарихында алғаш рет сот фискалдық орган басшысының әрекеттеріне жеке құқықтық баға берді: Мемлекеттік кірістер комитетінің төрағасы тіркелмеген нормативтік құқықтық актіні заңсыз қолданғаны үшін кінәлі деп танылып, айыппұл түріндегі әкімшілік жауапкершілікке тартылды. Аталған шешім құқықтық реттеуді ведомстволық тәжірибемен алмастыруға жол берілмейтіні

жөнінде қағидатты сигнал болды.

Нәтижесінде 2018 жылдан бері қолданыста болған «ҚБПУ» (қызмет бабында пайдалану үшін) белгісі бар бұйрықтың күші жойылып, жаңа нормативтік құқықтық акт қабылданды. Бизнес-омбудсмен аппараты заңдық күші болмаған актіге негізделіп жүргізілген бұрынғы тексерулерді және олардың нәтижелерін жою жөніндегі жұмысты бастамашылық етті.

Резонанстық әрі жүйелі ақауларды айқындаған маңызды орын алған жағдайдың бірі – «**КДЛ Олимп**» **ЖШС**-не қатысты кейс болды. Кезектен тыс салықтық тексеру тиісті негіздемесіз және міндетті әкімшілік рәсімдер бұзыла отырып тағайындалған, соның салдарынан бақылау тетігі қысым көрсету құралына айналған. Бизнес-омбудсмен салық органдарының жедел ақпаратына қол жеткізбей, тек құқықтық фактілерге сүйене отырып, қағидатты ұстаным білдірді. Ол бұл жағдайды салықтық әкімшілендірудегі процессуалдық кемшіліктердің индикаторы ретінде бағалап, істі Жоғарғы Сотқа дейін сүйемелдеуді қамтамасыз етті.

Барлық сот сатылары Бизнес-омбудсменнің ұстанымын қолдап, салық органдарының әрекеттерін заңсыз деп таныды. Сот актілерінде рәсімдік талаптарды бұзу фискалдық салдарға қарамастан, бақылау шешімдерін заңсыз деп тануға дербес негіз болып табылатыны ерекше атап өтілді. Осылайша, кәсіпкерлерді мемлекеттің еркін араласуынан қорғауды күшейтетін құқық қолдану бағыты қалыптастырылды.

Осылайша, 2025 жылы Бизнес-омбудсменнің қызметі жекелеген істер шеңберінен шығатын жүйелі нәтижеге қол жеткізді: салықтық бақылаудың негізгі элементінде құқықтық айқындық қалпына келтірілді, лауазымды тұлғалардың дербес жауапкершілігі жөніндегі сот практикасы қалыптасты және әкімшілендірудің жазалау шарасы моделінен бизнеске сенімге негізделген алдын алу шарасын әрі ашық жүйеге көшу үшін институционалдық негіздер қаланды.

Қол жеткізілген нәтижелер ТБЖ-ны қолдану барысында сот және прокурорлық қадағалаудың ролін күшейту, реттеуші тетіктердің ашықтығын қамтамасыз ету және ашық емес әкімшілік қысым көрсету практикасына қайта жол бермеу қажеттігін растайды. Бұл шараларды іске асыру елдің жоғары басшылығы тарапынан дәйекті қолдауды және құқықтық айқындық қағидатын мемлекеттік басқарудың сөзсіз стандарты ретінде бекітуді талап етеді.

2.3.2. Азаматтық дауларға байланысты кәсіпкерлерді негізсіз қылмыстық қудалаудан қорғау

Кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау саласындағы ең өзекті әрі әлеуметтік тұрғыдан сезімтал мәселелердің бірі – тек азаматтық-құқықтық сипатқа ие даулар бойынша бизнесті негізсіз қылмыстық қудалау практикасы болып қала берді. Мұндай жағдайлар көбіне мемлекеттік органдармен жасалған шарттарды орындау барысында, оның ішінде мемлекеттік сатып алулар саласында туындады. Шаруашылық келіспеушіліктер мен міндеттемелердің орындалуын бағалау мәселелері қылмыстық айыптауларға ұласып отырған. Соңғы 5 жылда осындай істер бойынша 178 кәсіпкер сотталған.

Резонанстық мысалдардың қатарында **Л. Коккозова** мен **З. Курумбаеваға** қатысты істер бар. Кәсіпкерлер Қазақстанның халықаралық имиджін нығайтуға елеулі үлес қосқан. Коккозова Қазақстан мен Ресей мемлекет басшыларының қатысуымен мемлекетаралық форум ұйымдастырған. Ал Курумбаева алдын ала төлемсіз, қысқа мерзім ішінде Олимпиада және Азия ойындарына қатысқан ұлттық құрама үшін шамамен 1800 дана спорттық киім жиынтығын дайындап, жоғары сапа мен ел абыройын қамтамасыз еткен. Кәсіпкерлерді негізсіз қудалаудың ұқсас жағдайлары **С.А. Аяпберген, Б.К. Темірғали** және өзге де бизнес өкілдеріне қатысты тіркелген.

Конкурс өткізу кезінде өз бағаларын ашпаған немесе тендерлерге қатыспаған бәсекелестердің коммерциялық ұсыныстары негізінде кері есептелген тендерлік бағалардың «орташа нарықтық» бағадан асып кетуі үкім шығаруға негіз болып табылады.

Істерді талдау көрсеткендей, кәсіпкерлер жасалған шарттарды адал орындаған, ал бұл шарттар сот тәртібімен дауланбаған және жарамсыз деп танылмаған. Орындалған жұмыстар актісіне екі тарап та қол қойған.

Айрықша көрсеткіш ретінде қасақана әділетсіз сот шешімінің мысалы– **Б.Иманов** пен **С. Орақбайға** қатысты іс болып табылады. Олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында өткен жылы КҚҚУ жедел түрде Адам құқықтары жөніндегі уәкілге жүгінуге мәжбүр болды. Шамамен 3 жыл бұрын олар субсидиялар туралы шарттың тарапы болып табылмайтыны және мемлекеттік бюджетке келтірілген залалдың дәлелденбегені туралы Бас Прокурордың Жоғарғы Сотқа енгізген кассациялық наразылығына қарамастан, 6 жылға сотталған. Аталған кәсіпкерлер заңды түрде пайда табу мақсатында фермерлерге жеткізген күн панельдері үшін субсидия паспортында көзделген ең жоғары рұқсат етілген бағаны қолданған. Алайда бұл тауарлардың «орташа нарықтық» бағасы сәл төмен болған, ал осы айырмашылық мемлекеттік бюджетке келтірілген залал ретінде бағаланған.

Мемлекеттік бюджетті тиімсіз пайдалану – бұл, егер кәсіпкерлердің мемлекеттік қызметшілермен қылмыстық байланысы дәлелденбесе, тек мемлекеттік қызметшілердің жауапкершілігі болып табылады. Мұндай практика кәсіпкерлердің құқықтарын және кәсіпкерлік еркіндігінің конституциялық қағидаттарын бұзады, азаматтық-құқықтық тетіктерді қылмыстық қудалаумен алмастырады.

Тағы бір көрсеткіш сипаттағы іс кәсіпкер **Д. Квиташтың** ісі болды. Ол заңсыз қылмыстық қудалау салдарынан екі жылдан астам уақыт қамауда отырды. Оның өтінішін қарау нәтижесінде Бизнес-омбудсмен Қазақстан Республикасының Бас прокурорына жүгініп, қылмыстық, қылмыстық-процестік және конституциялық заңнаманың өрескел бұзылғанын көрсетті. Сот талқылауы барысында кәсіпкер айыптардың басым бөлігі бойынша ақталды, ал қалған эпизодтар бойынша талап қою мерзімінің өтуіне байланысты қылмыстық жауапкершіліктен босатылды. Сонымен қатар, КҚҚУ дәлелденген қылмыс құрамы болмаған жағдайда ұзақ уақыт қамауда ұстаудың өзі жол берілмейтінін және прокурорлық қадағалау мен соттық бақылау тетіктеріндегі жүйелік олқылықтарды көрсететінін

атап өтті. Өз үндеуінде Бизнес-омбудсмен кәсіпкерді заңсыз қудалауға жол берген тергеу, қадағалау және сот органдарының лауазымды тұлғаларының жеке жауапкершілігі мәселесін көтерді.

«QazLocService» ЖШС және серіктес компаниялардың басшыларына қатысты теміржол техникасына арналған қосалқы бөлшектерді жеткізу шартының орындалуына байланысты ҚР ҚК-нің 189-бабы 4-бөлігі 2-тармағы бойынша (аса ірі мөлшерде сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемдену немесе ысырап ету) қылмыстық іс қозғалды. Кепілдік мерзімі бойы тапсырыс беруші («Богатырь Көмір») тарапынан бірде-бір талап-шағым жасалмаған. Оның үстіне, **істі қозғау бастамасы жәбірленуші тараптан шықпаған**. Экономикалық тергеу органы тапсырыс берушінің шағымдары болмағанына қарамастан істі өз бетінше қозғау туралы шешім қабылдады.

КҚҚУ аппараты ҚР ҚК-нің 189-бабы 4-бөлігі 2-тармағы бойынша қылмыстық істі қозғау және тергеп-тексеру барысында келесі бұзушылықтарды анықтады:

- тауардың қабылдануы расталған және талап-шағымдар болмаған қолданыстағы жеткізу шарттарымен реттелген, тек азаматтық-құқықтық сипаттағы эпизодтар бойынша компания басшыларын қылмыстық қудалауға заңсыз тарту;
- қылмыс құрамы болмауына байланысты тергеп-тексеруді тоқтату туралы бұрын шығарылған қаулыға қарамастан, жаңа заңдық мәні бар мән-жайларсыз қылмыстық істі қайта қозғау;
- бекітілген әдістемелерсіз, өлшеулерсіз, сынақтарсыз және техникалық есептеулерсіз жүргізілген сараптамалық қорытындыларды пайдалану, жеткізілген қосалқы бөлшектердің ұзақ пайдаланудан кейінгі жай-күйін еркін түрде қалпына келтіріп бағалау және оларды металл сынығының нарықтық құнымен салыстыру арқылы ҚР ҚІЖК-нің 79-бабы талаптарын бұзу;
- 123 095 670 теңге мөлшеріндегі «залалды» сенімсіз әрі расталмаған деректер негізінде қалыптастыру; мүлікті заңсыз иелену, өтеусіздік және жымқыру ниеті болмаған жағдайда ҚР ҚК-нің 189-бабын қолдану;
- құқық қолдану практикасының біркелкілігі мен тұрақтылығы қағидаттарын елемей, бұл кәсіпкерлік қызметке негізсіз қылмыстық қысым көрсетуге қауіпті прецедент қалыптастырады.

Аталған әрекеттердің барлығы лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану, процестік адалдық қағидаларын бұзу және азаматтық-құқықтық қорғау тәсілдерін қылмыстық қудалаумен алмастыру белгілерін көрсетеді.

Осының негізінде қазіргі уақытта қаралу үстінде тұрған Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасына хат жолданды.

С.А. Мұқшаев (тергеп-тексеруді Алматы қаласы бойынша ҰҚҚД жүргізуде): қылмыстық іс сот шешімдерін елемей, азаматтық-құқықтық қатынастар негізінде қозғалған, бұл мұнай кен орнындағы жер қойнауын

пайдалану құқығын рейдерлік жолмен иемденуге жағдай туғызған.

КҚҚУ аппараты тарапынан С.А. Мұқшаевты заңды күшіне енген сот актілерімен расталған азаматтық-құқықтық сипаттағы дәлелдемелер бола тұра, оның құқықтық та, нақты да қатысы болмаған эпизодтар бойынша қылмыстық қудалауға заңсыз тарту түрінде көрініс тапқан көптеген бұзушылықтар анықталды.

Өрескел процестік бұзушылықтарға жол берілген:

- сырттай қамауда ұстау түріндегі бұлтартпау шарасын қолдану және халықаралық іздеуге жариялау;
- жеке кінә және заңдылық қағидаттарына қайшы келетін үшінші тұлғалардың әрекеттеріне қылмыстық жауапкершілікті тарату;
- Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы органдары тарапынан істің нақты мән-жайларын дербес бағаламай, тергеу ұстанымын формалды түрде қайталаумен шектелген тәсілдің қолданылуы.

Аталған әрекеттер заңсыз қылмыстық қудалау, өкілеттіктерді асыра пайдалану, объективтілік, заңдылық және кәсіпкерлер құқықтарын сақтау қағидаттарының бұзылу белгілерін қалыптастырып, сондай-ақ бизнесті қорғау институттарына және заң үстемдігіне деген сенімге нұқсан келтіреді.

Осыған байланысты КҚҚУ аппараты заңдылықтың сақталуын тексеру және бұзушылықтарды жою жөнінде шаралар қабылдау үшін Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасына хат жолдады. Алайда алынған жауапқа сәйкес, С.А. Мұқшаев және басқа да тартылған тұлғаларға қатысты қылмыстық іс «Қазақстан Халық Банкі» АҚ-ның 15,5 млрд теңге және «Premium Services» ЖШС-нің 3,5 млрд теңге мөлшеріндегі қаражатын жымқыру фактісі бойынша негізді түрде қозғалғаны, сондай-ақ С.А. Мұқшаев тергеуден жасырынуына байланысты халықаралық іздеуге жарияланғаны көрсетілген. Іс жүзінде С.А.Мұқшаев аталған қаражатқа қатысы жоқ, аталған субъектілермен шарттар жасаспаған және олардан ақша қаражатын алмаған, бұл оңай тексеріліп, расталады. Шын мәнінде қылмыстық қудалау С.А. Мұқшаевқа тиесілі мұнай компаниясын рейдерлік жолмен басып алу құралы ретінде пайдаланылуда. Сонымен қатар, құқық қорғау және қадағалау органдары оның құқықтарын заңды түрде қорғауды қамтамасыз етпейді.

Қазіргі уақытта қылмыстық іс бойынша тергеп-тексеру жалғасуда, кәсіпкердің құқықтары қорғалмай отыр.

Астана қаласының құрылыс салушыларында жаппай кездесетін жүйелік мәселе анықталды: құрылыс салушыларға негізсіз **әкімшілік қысым көрсету** және кейіннен оларға **қатысты қылмыстық істер қозғау арқылы** салынып жатқан нысандарды іс жүзінде **алып қоюға** әкелетін тұрақты әрекеттер тізбегі байқалады, бұл кәсіпкерлердің тұрғын үй кешендері жобаларына бақылауды жоғалтуына соқтырады. Осындай әкімшілік қысым фактілеріне **Е.П. Гладкова, Д.В. Горленко** және **Т.Т. Токаев** («Оазис» ТК) құрылыс салушылары тап болған.

Яғни, әкімдік тарапынан жасалатын әкімшілік кедергілер мен рұқсат беру құжаттамасын манипуляциялау құқық қорғау

органдарының белсенді қатысуымен және прокуратураның үнсіз қолдауымен тығыз ұштасатын **схема** байқалады. Алдымен құрылысты жалғастыруға қажетті кезекті рұқсаттар берілмейді, кейін құрылыс мерзімінің кешігуіне байланысты үлескерлердің жаппай наразылығы әдейі туындатылып, нәтижесінде кәсіпкерлерді жобалардан бақылаудан айыру мақсатында қылмыстық істер қозғалады.

Бизнес-омбудсмен аппараты қылмыстық **құқық бұзушылық оқиғасы мен келтірілген залалдың бар екендігі туралы объективті деректер болмаған жағдайда қылмыстық істерді тіркеу**, сондай-ақ ҚҚС есепке алу талаптарын, орындалған жұмыстардың нақты көлемдерін және нақты шығындарды елемеу түрінде көрініс тапқан бұзушылықтарды анықтады. Сот сараптамаларын жүргізу барысында ҚР ҚПК-нің 283-бабы және «Сот-сараптамалық қызмет туралы» Заң талаптары сақталмай, елеулі әдістемелік және процестік бұзушылықтарға жол берілген. Сонымен қатар, қорғау тарапының өтініштері бойынша ҚР ҚПК-нің 24-бабына сәйкес тергеп-тексерудің толықтығы мен объективтілігін қамтамасыз ету үшін қажет болған қайталама және комиссиялық сараптамаларды тағайындаудан негізсіз бас тартылған.

Орын алып отырған жағдайдың ауқымы бизнес қауымдастық тарапынан коммерциялық алаңдарды, жер учаскелерін, тұрғын үй кешендерін іске асырудан түсетін болжамды пайданы және құрылыс салушылардың салымдарын заңсыз қайта бөлу мақсатындағы қылмыстық ниеті бар, бизнеске қысым көрсету үшін мемлекеттің мәжбүрлеу күшін пайдаланатын ұйымдасқан қылмыстық топ белгілері ретінде қабылданатын қауіпті тәжірибенің қалыптасуын көрсетеді. Қамауға алынған кәсіпкерлердің бағалауынша, уақтылы араласу болмаған жағдайда мемлекеттік органдармен байланысы бар осы ұйымдасқан қылмыстық топтың пайдасына активтердің іс жүзінде қайта бөліну қаупі бар.

КҚҚУ аппараты бұзушылықтарды жою және тиісті шаралар қабылдау үшін Бас прокуратураға хат жолдады. Алайда жауапқа сәйкес қылмыстық іс негізді түрде қозғалған, бұзушылықтар фактілері анықталмаған. Қазіргі уақытта қылмыстық іс аяқталып, тараптардың танысу сатысында тұр, оның нәтижелері бойынша істі мәні бойынша қарау үшін сотқа жолдау мәселесі шешілетін болады.

Осылайша, кәсіпкерлердің құқықтары қорғалмай отыр.

Аталған істерді талдау Бизнес-омбудсменге неғұрлым кең ауқымды жүйелі мәселені – қылмыстық сот ісін жүргізуде, оның ішінде экономикалық сипаттағы істер бойынша да, тұрақты айыптауға бейімділіктің бар екенін көрсетуге мүмкіндік берді. Қылмыстық процестің үш буынды моделінің енгізілуіне қарамастан, іс жүзіндегі тәжірибе ақтау үкімдерінің үлесінің тым төмендігімен сипатталады, бұл құқық қорғау процесіндегі тежемелік әрі тепе-теңдік тетіктерінің тиімділігіне күмән тудырады. Бизнес-омбудсменнің пікірінше, құқық қорғау, қадағалау және сот органдарының айыптау үкіміне бейресми түрде келісуі және жалпы бағытталуы, сондай-ақ заңнамаға сәйкес тек негізсіз ақтау үкімдерінің ғана автоматты

түрде шағымдануы, ал негізсіз айыптау үкімдерінің шағымданудан тыс қалуы кәсіпкерді процестің бастапқыдан-ақ үмітсіз әрі осал қатысушысына айналдыратын жағдай қалыптастырады.

2.3.3. Мемлекеттік органдардың кәсіпкерлік қызметке және өзге де азаматтық мәмілелерге негізсіз араласуынан қорғау.

Бас прокуратураның күтпеген наразылығы мәміле жасалғаннан кейін шамамен 22 жыл өткен соң сот актілерін қайта қарауға бастамашы болды. Нәтижесінде Бас прокуратураның осы наразылығы бойынша Жоғарғы Соттың сот шешімі қайта қаралып, «БИКО» ЖШС мен «Қазақ соқырлар қоғамы» (ҚСҚ) қоғамдық бірлестігі арасындағы сатып алу-сату шарты жарамсыз деп танылды.

Сонымен қатар, бұған дейін жарты жыл бұрын Бас прокуратура «ҚСҚ» ҚБ-нің өтінішін қарау үшін процестік мүмкіндік жоқ екенін және бұл даудың өзі тараптардың өтініші бойынша сот актілеріне наразылық білдіруге жататын істер санатына кірмейтінін көрсеткен болатын. Бұдан бөлек, Бас прокуратураның наразылығында даудың тараптары сотта мәлімдемеген мән-жайлар көрсетіліп, олар Жоғарғы Соттың жаңа шешімдерінде сол күйінде қайталанған.

Бизнес-омбудсмен құқықтық анықтық қағидасының бұзылғанына назар аударды, атап айтқанда, талап ету құқығының өтелу мерзімінің өтуі және бұрынғы ҚСҚ басшысының ұрлығына байланысты (ҚСҚ пайдасына өндірілген) артық жауапкершілікті үшінші тұлғаға – адал сатып алушы ретінде «БИКО» ЖШС-ға жүктеу, бұл ҚСҚ үшін негізсіз байытуға және инвестициялық климатқа тікелей қауіп төндіреді.

Осыған байланысты, Бизнес-омбудсмен Бас прокуратураға қабылданған наразылық бойынша шаралар қабылдау және түсіндірме беру туралы өтінішпен хат жолдады. Оны қарау нәтижесінде наразылықтың негізді деп танылғаны, сотта қаралғаны және заңды күші бар екендігі туралы жай ғана мәлімдеген жауап алынды.

Бүгінгі күні «БИКО» ЖШС Кассациялық соттың қаулысын даулауға ниетті.

Алматы қаласы прокуратурасының «Ақ Тәртіп» ЖШС-дегі үлесті жекешелендіруді жарамсыз деп тану туралы талабы. 2025 жылы Алматы қаласының табиғатты қорғау прокуратурасы Әкімдіктің бастамасынсыз және жеткілікті құқықтық негіздерсіз «Ақ Тәртіп» ЖШС үлесін жекешелендірудің заңдылығына қатысты сот талаптарын қозғап, **8 жыл бұрын жасалған мәмілені даулауға кірісті.**

КҚҚУ прокуратураның әрекеттерінің заңдылығын тексеру және инвестордың құқықтарын қалпына келтіру қажеттігі туралы өтініш жолдады.

Алматы қаласы прокуратурасының заңсыз араласуы осы ЖШС-ге қатысты заңды түрде жүргізілген, мемлекеттік органдардың бастамасымен жүзеге асырылған 2017 жылғы жекешелендіру мәмілесін даулауға бағытталған сот талаптарын жүйелі әрі бірізді емес түрде қозғауынан көрінді. Прокуратураның әрекеттері құқықтық негізге ие

болмады, бұл соттармен бірнеше рет расталып, олар сатып алушының адалдығын (адал ниеттілігін) танып, мемлекеттік органдардың талаптарын қанағаттандырудан бас тартқан.

Қала прокуратурасы мемлекет мүддесі үшін жекешелендірілетін үлестің Әкімдік тапсырысы бойынша жүргізілген тәуелсіз бағалау нәтижелерін ғана күмәнға келтіріп қоймай, сондай-ақ акционерлік қоғамды (АҚ) жауапкершілігі шектеулі серіктестікке (ЖШС) қайта тіркеудің күшін жою және барлық өткен жылдар үшін дивидендтер төлеу туралы қосымша талаптар қоюды да бастамалаған. Бұл ретте аталған жылдар ішінде дивидендтер төлеу туралы ЖШС-нің ешқандай шешімдері болмаған, себебі бүкіл пайда кәсіпорынды дамытуға қайта инвестицияланған.

Талап қою мерзімі өтіп кеткеннен кейін мемлекеттік кәсіпорындардың акцияларын жарияланған жекешелендіру аясында адал ниетпен сатып алған жеке инвесторлардың заңды мәмілелерін жарамсыз деп тануға жол берілмеуі тиіс. Кәсіпкер активтерді мемлекет белгілеген бағамен сатып алып, табысты бизнес құрды, акцияларды сатып алуға 200 млн теңгеден астам қаражат және кәсіпорынның жабдықтары мен техникасына 7 млрд теңгеден астам инвестиция салды, әкімдік пен тұтынушылар тарапынан ешқандай ескертусіз жұмыс істеп келді. Бүгінгі таңда бизнес соттың мәмілені жарамсыз деп тану туралы шешіміне сәйкес акцияларды кері қайтаруға дайын, алайда мемлекет өткен жылдар үшін дивидендтерді алмайынша қаражатты қайтаруға ниетті емес. Бұл ретте кәсіпорын ешқашан пайдасын дивиденд түрінде бөлу туралы шешім қабылдамаған, себебі барлық табыс кәсіпорынды дамытуға қайта инвестицияланған. Бұл жағдай инвестициялық ахуалға айқын теріс сигнал болып табылады және Мемлекет басшысының экономиканы ырықтандыру жөніндегі жаңа экономикалық саясатына қайшы келеді.

Осыған байланысты, Бизнес-омбудсмен заң бұзушылықтарды жою үшін тексеру жүргізу және тиісті шаралар қабылдау туралы Бас прокуратураға хат жолдады. Алайда бұл мәселе тиісті түрде қаралмай, Алматы қаласының әкімдігіне жолданған, ал әкімдік прокуратураның әрекеттерінде заң бұзушылықтар анықталмағаны жөнінде жауап берген. КҚҚУ Аппараты осы сот ісін жүргізудің нәтижесінде сатылған мемлекеттік үлесті мемлекет кірісіне қайтару мәселесі көтеріліп, яғни кәсіпкерге сол үлес үшін төленген ақшалай қаражатты қайтармай немесе өтемақысыз қалдыру қаупі бар деп алаңдаушылық білдіреді.

Қазіргі уақытта кәсіпкердің құқықтары тек ішінара ғана қорғалған, себебі акционерлік қоғамды (АҚ) жауапкершілігі шектеулі серіктестікке (ЖШС) қайта тіркеудің заңдылығы туралы сот шешімі шыққан, бірақ бұдан өзге мәселелер бойынша қорғау қамтамасыз етілмеген.

2.3.4. Шетелдік инвесторларды қорғаудың сәтсіздігі. Малайзиялық компания «King Development» ЖШС және «Қазақстан Ғарыш Сапары» АҚ.

Малайзиялық компания «King Development» ЖШС «Қазақстан Ғарыш Сапары» АҚ-мен болған сот дауында ұтылды. 2018 жылы басталған жоба Астана қаласында ауданы 14,5 гектар жер учаскесінде жалпы инвестиция көлемі 96 млрд теңгені құрайтын ауқымды инвестициялық

құрылыс жобасын іске асыруды көздеген. Дау туындаған сәтке дейін инвестор тұрғын үй кешендерін және әлемнің жетекші білім беру институттарымен әріптестікте жүзеге асырылған халықаралық Tamos Space School мектебін салып үлгерді. Сондай-ақ инвестор нысандарды қалалық инженерлік желілерге қосуға мүмкіндік беретін инфрақұрылымды дамытуға елеулі қаражат бағыттады, бұл жобаны іске асыру үшін инвесторға берілген жер учаскесінің құнын айтарлықтай арттырды.

2024 жылы инвестициялық шарттың біржақты бұзылуы құны 96 млрд теңге болатын жобаны қауіп-қатерге тіреді. 2025 жылы Бизнес-омбудсмен мемлекеттік органдар мен бұқаралық ақпарат құралдарының назарын аударып, инвестициялық шарттың бұзылуының және квазимемлекеттік компанияның араласуының заңдылығын тексеру туралы Бас прокуратураға жүгінді.

«Қазақстан Ғарыш Сапары» АҚ инвестициялық міндеттемелерді бұзып, ҚР Президентінің Жарлығы мен Инвестициялар тарту жөніндегі кеңес шешімдерінде көзделген талаптарға қарамастан, Бас прокуратурамен және инвестициялық штабпен келісусіз «King Development» ЖШС-мен жасалған инвестициялық шартты біржақты тәртіппен бұзды. Бұл шешім компанияға көрсетілген әкімшілік қысымның негізсіз нәтижесі болды және шетелдік инвесторлармен жасалатын шарттарды бұзудың белгіленген тәртібін елемеді, инвестордың өз міндеттемелерін адал орындауына, жұмыстарды тек дәлелді себептермен ғана тоқтатуына және уәкілетті органдар тарапынан қандай да бір бұзушылықтардың анықталмауына қарамастан, құқықтық айқындық қағидатын бұзды.

Кәсіпкер тарапынан орын алған жалғыз ғана бұзушылық жер учаскесін жалға алу төлемінің бухгалтердің қателігі салдарынан 1 айға кешіктірілуі болды. Аталған төлем шартты бұзу туралы хабарлама берілгенге дейін инвестор тарапынан толық төленген және оның сомасы небәрі 720 435 теңгені құрады, ал салынған инвестициялардың жалпы көлемі 20 млрд теңгені құраған.

Бизнес-омбудсмен аппараты аталған жағдай бойынша «Қазақстан Ғарыш Сапары» АҚ-ның әрекеттері Мемлекет басшысының шетелдік инвестицияларды тарту саясатына қайшы келетіні жөнінде Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігіне (ЦДИАӨМ) және Бас прокуратураға ұсыныс енгізді. Сонымен қатар, бұған дейін Астана қаласының прокуратурасы «King Development» ЖШС-нің өтінішін қарау қорытындысы бойынша министрдің атына заңдылықтың бұзылуын жою туралы ұсыныс енгізген болатын, алайда ол мәні бойынша қаралмаған.

Мемлекеттік органдардың әрекеттері формалды тұрғыдан заңды болып көрінгенімен, мәні бойынша шетелдік инвестицияларды тарту жөніндегі мемлекеттік саясатқа қайшы келді, бизнеске тиесілі заңды құқықтарды бұзды және кәсіпорынның тұрақтылығына қауіп төндірді. Соған қарамастан, **«King Development» ЖШС мен «Қазақстан Ғарыш Сапары» АҚ арасындағы инвестициялық шарт бұзылды.**

Кәсіпкердің құқықтары қорғалмады.

2.4. Салық және кеден органдарының шешімдеріне сотқа дейінгі тәртіппен шағымдану

Салық даулары жөніндегі апелляциялық комиссия. Салық саласы кәсіпкерлер үшін әлі де аса тәуекелді аймақ болып қалып отыр. Негізгі проблемаларға тәуекелдерді басқару жүйесінің (ТБЖ) жабықтығы, орташа нарықтық бағаларды айқындаудың ашық еместігі және негізсіз жиі жүргізілетін жоспардан тыс тексерулер жатады.

Соған қарамастан, сотқа дейінгі тәртіппен шағымдану оң нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді: операциялардың заңдылығын дәлелдеу, апелляциялық және кассациялық шағымдарды сауатты дайындау, талаптар мен айыппұлдар сомасын азайту. Бұл құрал тікелей сотқа жүгінбей-ақ, егер жүйелі әрі кәсіби түрде қолданылса, кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау тиімді болуы мүмкін екенін көрсетеді.

2025 жылдың бірінші жартыжылдығында Қаржы министрлігінің Апелляциялық комиссиясы **45 отырыс** өткізіп, жалпы сомасы **325,2 млрд теңгені** құрайтын **245 шағымды** қарады. «Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасы КҚҚУ ішінара қолдауымен жалпы сомасы **312,2 млрд теңгені** құрайтын **192 шағым** бойынша кәсіпкерлердің мүдделерін қорғады.

Қарау қорытындысы бойынша салық органдарының хабарламалары 64 шағым бойынша, жалпы сомасы **161,3 млрд теңгеге** жойылды, бұл даулы соманың жартысынан астамын құрайды. Бизнес пайдасына қабылданған шешімдердің ең үлкен үлесі **ҚҚС-ты қайтару мәселелері мен қосымша есептеулерге қатысты әдіснамалық дауларға тиесілі болды.**

Шағымдар саны бойынша бизнестің пайдасына шешімдердің үлес салмағы	Шағымдардың түрлері бойынша бизнестің пайдасына
40,6%	әдіснама мәселелері (69 шағымның 28-і)
44,7%	қайтарылуға жататын ҚҚС (38 шағымның 17-і)
22,4%	«сенімсіз» контрагенттермен жасалған мәмілелер (85 шағымның 19-ы)

Қабылданған шешімдер **корпоративтік табыс салығы (КТС) мен қосылған құн салығы (ҚҚС) бойынша негізсіз қосымша есептеулерді**, шығыстарды шегерімдер құрамынан заңсыз **алып тастауды**, ҚҚС-ты қайтарудан негізсіз бас тартуды, сондай-ақ салық заңнамасы нормаларын кеңейтілген түрде түсіндіру жағдайларын жоюға мүмкіндік берді.

Шағымдардың сомасы бойынша бизнестің пайдасына шешімдердің үлес салмағы	Шағымдардың түрлері бойынша бизнестің пайдасына
68,4%	әдіснамалық мәселелер бойынша қосымша есептеулерді жою (147 007,5 млн теңге)
13,1%	ҚҚС бойынша артық соманы қайтарудан заңсыз бас тартуларды жою (11 475,6 млн теңге)
28,8%	контрагенттерді сенімсіз деп заңсыз тану фактілерін жою (2 830,7 млн теңге)

Кеден саласындағы сотқа дейінгі қорғау. Тауарлар әкелінгеннен кейін 3–5 жыл өткен соң мемлекеттік кірістер органдары жүргізетін кедендік тексерулер кәсіпкерлер үшін **ең проблемалы салалардың бірі** болып қалып отыр, бұл құқықтық белгісіздік пен қаржылық тәуекелдердің жоғары деңгейін тудырады.

Комиссия қараған шағымдарды талдау **бірдей бұзушылықтардың тұрақты қайталануын** көрсетеді. Негізгі проблема – мәміле құны әдісімен ресімделген **тауарлардың кедендік құнын заңсыз қайта қарау**. Кәсіпкерлердің әрбір екінші шағымы **осы әдісті қолданудан бас тарту үшін заңда көзделген жағдайлар болмаған кезде дәл осы негізмен байланысты**. Ұқсас формализм СЭҚ ТН-нің салық сыйымдылығы жоғары кодтары қолданылған кезде тауарларды жіктеу кезінде де қолданылады.

Сандық көрсеткіштер:

- **20 шағым** қаралды (2024 жылмен салыстырғанда 43-ке аз);
- даулардың жалпы сомасы – **5,9 млрд теңге** (2024 жылмен салыстырғанда 2,6 млрд теңгеге көп);
- бизнес пайдасына қабылданған шешімдер – **8 шағым (40%)**;
- дауланған сома – **2,9 млрд теңге (49%)**.

Кеден саласындағы сотқа дейінгі тетіктер әлі де жеткілікті деңгейде тиімді емес.

Мысал ретінде компаниялардың медициналық бұйымдарды Денсаулық сақтау министрлігінің тіркеу куәліктері бола тұра, қарапайым жарықтандыру құралдары ретінде қайта сыныптауға тап болған жағдайын келтіруге болады. Бұл кедендік төлемдер мен өсімпұлдарды 246 млн теңгеден астам сомаға қосымша есептеуге әкелген.

Сотқа дейінгі тәртіппен шағымдану бизнес құқықтарын қалпына келтірмеді, тек сот талқылауы ғана **мемлекеттік кірістер органдарының әрекеттерін заңсыз деп тануға және қосымша есептеулерді жоюға** мүмкіндік берді. Бұл сотқа дейінгі қарау сапасын арттырудың және дәлелдемелерді нақты ескерудің қажеттігін көрсетеді.

2.5. Экспорттаушыларға ҚҚС-ты қайтару рәсімдерін жақсартуға қолдау көрсету

2025 жылғы 27 қарашада **КҚҚУ мен ЦДИАӨМ-нің «Цифрлық үкіметті қолдау орталығы» (ЦҮҚО)** арасында экспорттаушыларға ҚҚС-ты қайтару рәсімдерінің ашықтығы мен тиімділігін арттыруға бағытталған **Өзара ынтымақтастық туралы меморандумға** қол қойылды. Меморандум келесі шараларды көздейді:

- ҚҚС-ты қайтару бизнес-процестерін қайта жобалау;
- жүйелік мәселелер мен әкімшілік кедергілерді жою;
- кәсіпкерлерге консультативтік және ақпараттық қолдауды дамыту;
- бюрократияны азайтатын ашық және жария механизмдерді енгізу.

Бизнес-омбудсмен ҚҚС-ты ең алдымен өңдеуші өнеркәсіп экспорттаушыларына қайтарудың басымдылығын заңнамалық түрде бекіту қажеттігін атап өтті, сонда ғана рәсімдерді цифрландыру тиімді болып, қасалық үзілістерді азайта алады.

Нәтижелер мен жүйелік тұжырымдар:

1. Заңсыз салықтық тексерістер тәжірибесі мен ТБЖ критерийлерінің жабықтығы салық салудың ашықтығын және болжамдылығын арттыру мақсатында түзетуді қажет етеді.

2. Мемлекеттік органдармен азаматтық-құқықтық даулар кәсіпкерлерді қылмыстық жауапқа тарту негізі болмауы тиіс.

3. Мемлекеттік араласу жеке мәмілелер мен инвестициялық шарттарға сенімділікті әлсіретіп, елдің инвестициялық тартымдылығын төмендетеді.

4. Кәсіпкерлер мен инвесторлардың құқықтарын қорғау үшін прокурорлық қадағалау мен КҚҚУ осы қадағалауға қатысуы қажет, бұл теріс пайдалануларды болдырмауға және әділеттілікті қалпына келтіруге мүмкіндік береді.

5. Процестердің ашықтығына бағытталған цифрландыру және заңнамалық шаралар бизнесті жүргізу үшін қауіпсіз әрі болжамды орта қалыптастырудың негізгі құралдары болып табылады.

III. КӘСІПКЕРЛЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ БОЙЫНША БИЗНЕС-ОМБУДСМЕННІҢ ЖҮЙЕЛІ БАСТАМАЛАРЫ

2025 жылы Бизнес-омбудсмен институты **кәсіпкерлікті қорғау саласындағы жүйелі реформалардың күн тәртібін қалыптастырып**, бизнеске қатысты мемлекеттік саясатты айқындаудың белсенді субъектісіне айналды.

Президент Әкімшілігімен, Үкіметпен, Парламентпен, Бас прокуратурамен, ІІМ-мен, Конституциялық және Жоғарғы соттармен тікелей диалог нәтижесінде бизнеске қатысты қылмыстық қудалаудың жүйелі проблемалары мемлекеттік шешімдер деңгейіне шығарылды. Атап айтқанда, азаматтық-құқықтық дауларды қылмыстық істермен алмастыру, кәсіпкерлерді негізсіз қамауға алу практикасы және коммерциялық ұйымдарға ұйымдасқан қылмыс туралы нормаларды қолдану мәселелері көтерілді. Ведомстволық бақылауды күшейту және резонанстық істерді қайта қарау бойынша нақты шаралар қабылданды, бұл кәсіпкерлік қызметті негізсіз криминализациялау тәуекелдерін төмендетуге бағытталған практикалық қадам болды.

Бизнес-омбудсмен бизнесті қорғаудың жаңа архитектурасын қалыптастыруға бастамашылық етті – стратегиялық институционалдық шешімдерден бастап кәсіпкерлік қызметті реттеуді нысаналы түрде түзетуге дейін. Бұл бастамаларды іске асыру кәсіпкерлікке тұрақты құқықтық кепілдіктерді бекітуге, сондай-ақ мемлекетті болжамды әрі жауапты реттеуші ретінде орнықтыруға бағытталған.

3.1. Салықтық әкімшілендіруді жетілдіру

Нарыққа бағдарланған әрі болжамды іскерлік ортаны қалыптастыруға бағытталған стратегиялық курс аясында Бизнес-омбудсмен салықтық әкімшілендіру реформасының барысын түзетуге қатысуға мәжбүр болды. Жаңа Салық кодексін әзірлеу және қабылдау кезінде бизнес мүдделерін қорғау бойынша Үкіметтің негізгі әріптесі «Атамекен» ҰКП болғанына қарамастан, КҚҚУ Мәжілістің Қоғамдық палатасының, Парламент Сенаты Төрағасының және Мемлекет басшысының назарын жаңа Салық кодексіндегі **5 позиция бойынша құқықтық қағидаттардың бұзылуына аударды.**

Атап айтқанда, мына нормалардың құқыққа қайшылығы көтерілді: 1) заңның кері күші болмайтынына қарамастан, жеке табыс салығы (ЖТС) бойынша әлеуметтік шегерімдерді ретроспективті түрде қайта есептеу; 2) табыс алынбаған әрі жеткізуге шот-фактура ұсынылмай тұрып, тіпті табыс әлі қалыптаспаған жағдайда ҚҚС-ты алдын ала төлеу; 3) жеткізу фактісін тексерудің әкімшілік рәсімін өткізбей-ақ мәмілелерді жарамсыз деп тану; 4) кәсіпорындарды азаматтық тәртіппен тарату рәсімін жүргізбей және тиісті түрде, ең алдымен салық берешегін өндірмей тұрып, олардың тіркеуін жарамсыз деп тану арқылы қызметін тоқтату; 5) ЖББР субъектілеріне салық салынатын пайданы есептеу кезінде АСР субъектілерінен алынған нақты шығыстарды салықтық шегерімдерге жатқызуға тыйым салу.

Бұл жұмыс **мемлекеттің фискалдық мүдделері мен кәсіпкерлік құқықтары арасындағы теңгерімді** қамтамасыз ету үшін жүргізілді

және бизнеске заңсыз қысымды күшейту, ШОБ субъектілерінің мемлекеттік реттеуге деген сенімін әлсірету, сондай-ақ ел экономикасының инвестициялық тартымдылығын төмендету сияқты жүйелі қауіптерді жоюға бағытталды.

Анықталған проблемалар: фискалдық қысым және тұрақсыздық тәуекелдері. Кәсіпкерлердің өтініштерін мониторингтеу және Салық кодексі жобасын талдау нәтижесінде бірқатар сыни тәуекелдер айқындалды: ретроспективті салық салу; бүкіл кәсіпкерлік субъектілерінің электрондық шот-фактураларын негізсіз кеңейтілген түрде бұғаттау (ҚҚС-ты алдын ала төлеуді көздейтін «Е-Тамға» автоматтандырылған жүйесі); ШОБ үшін АСР қолдану аясын шектеу; сондай-ақ жеңілдетілген декларация негізіндегі АСР субъектілерімен жасалатын мәмілелер бойынша салықтық шегерімдерге тыйым салу арқылы шағын және ірі бизнес арасындағы кооперацияға кедергілер қою. Фактілер 2023–2025 жылдары бизнес тарапынан 500-ден астам өтініш тіркелгенін көрсетеді, онда мұндай нормалар миллиардтаған теңге көлемінде қосымша жүктемеге, операциялардың тоқтап қалуына және мыңдаған жұмыс орындарының қысқаруына әкелуі мүмкін екені атап өтілген («Атамекен» ҰКП есептері мен Мәжіліс депутаттарының сауалдары деректері бойынша).

Мәселен, бастапқы жоба АСР-ды ЭҚЖЖ-нің 1100 коды бойынша қолдануға тыйым салуды көздеді, бұл шағын кәсіпорындардың 70%-дан астамына әсер етер еді. Ал әлеуметтік шегерімдер бойынша ЖТС-ты ретроспективті қайта есептеу азаматтардың жағдайын нашарлататын заңның кері күшіне жол берілмейтіні туралы конституциялық қағидатты бұзып, қауіпті жағдай қалыптастырып, құқықтық айқындыққа нұқсан келтірер еді. ҚҚС мөлшерлемесін 20%-ға дейін көтеру жоспарланғаны (бұл инфляцияның өсуі мен бизнестің бәсекеге қабілеттілігінің төмендеу қаупін туғызды), сондай-ақ ҚҚС бойынша тіркеу шегін 20 000 АЕК-тен (2025 жылы шамамен 78,6 млн теңге) 10 000 АЕК-ке (шамамен 40 млн теңге) дейін төмендету ШОБ субъектілеріне әкімшілік жүктемені едәуір арттыруы мүмкін еді.

Бизнес-омбудсмен барлық кәсіпкерлік субъектілеріне қолдануда ҚҚС алдын ала төлеу сияқты шаралар базалық құқықтық қағидаттарға қайшы келетінін және экономикалық өсуді тежейтінін, әсіресе төлемдердің кешігуі (мысалы, ТМККК және МӘМС бойынша денсаулық сақтауда) бірнеше айға жететін «стартаптар» мен ШОБ үшін тежейтінін бірнеше рет атап өтті.

Оның пікірінше, жаңа Салық кодексінде көзделген салық органдарының жеткізілім фактісін тексеру жөніндегі қандай да бір әкімшілік актісіз мәмілелерді жарамсыз деп тану туралы жеке талап қою құқығы құқықтық қағидаттарға түбегейлі қайшы келеді. Себебі салықтарды өндіріп алу — мемлекеттің жария-құқықтық өкілеттігі және ол әкімшілік сот ісін жүргізу тәртібімен жүзеге асырылуы тиіс, ал кәсіпкерлердің мәмілелеріне қатысы жоқ үшінші тұлғаның азаматтық талап қоюы нысанында емес.

Егер салық органдарының сол жерде заңдастырылған, кейде ондаған жылдар бойы жұмыс істеген бүкіл кәсіпорындарды оларды жоюдың қандай да бір азаматтық процесінсіз тіркеуді жою арқылы жарамсыз деп тану құқығы туралы айтатын болсақ, онда бұл азаматтық құқықтың ғана емес, жалпы конституциялық қағидаттарға да қайшы келеді. Осылайша

жойылған кәсіпорындар олардың контрагенттері, штаттық қызметкерлері және тіпті мемлекет алдындағы қаржылық міндеттемелерін өндіріп алудан босатылады (төленбеген салықтар бойынша). Яғни, бұл барлық аталған тұлғалардың талаптарының құқықтарын бұзып қана қоймайды, сонымен қатар салық берешектері бойынша жауапкершілікті мүлдем басқа адамға – өзіне де, мемлекетке де барлық салықтарды төлеген адал салық төлеушіге ауыстыра отырып, жосықсыз салық төлеушіден салықтарды өндіріп алу процесін тоқтатады.

Атқарылған жұмыс. Бизнес-омбудсмен Мәжілістің Қоғамдық палатасымен, ҚР Парламентінің Сенатымен, «Атамекен» ҰҚП-мен, салалық қауымдастықтармен және өзінің қоғамдық өкілдерімен тығыз өзара іс-қимыл жасай отырып, аталған нормаларды қолдануды түзету бойынша кешенді жұмыс жүргізді. Сенат құқықтық айқындық, өлшемдестік және бизнесті қорғау қағидаттарын ескере отырып, заңнаманы жетілдіруді қамтамасыз еткен институционалдық диалогтың негізгі алаңына айналды. Бизнес-омбудсмен бұл үдерісте жетекші рөл атқарып, оның бастамалары мен жолдаған үндеулері қабылданған шешімдерге тікелей ықпал етті.

Қол жеткізілген мәмілелер

Ретроспективті салық салу, атап айтқанда КТС есептеу кезінде әлеуметтік шегерімдер бойынша ЖТС қайта есептеу Сенаттың 2025 жылғы 15 қыркүйектегі шешімімен заң жобасынан алынып тасталды. Бұдан басқа, ЖТС бойынша осы шешіммен салық салынбайтын кірістер тізбесі (МЗЖ, шетелдік мамандар үшін материалдық пайда, агент есебінен МЗЖ) толықтырылды және шегерімдерді қолдану тәртібі нақтыланды.

ЭШФ бұғатталған ҚҚС алдын ала төлемін қолдану, әкімшілік тексерусіз мәмілелердің күшін жою және оларды таратпай кәсіпорындарды тіркеуді жарамсыз деп тану тәуекелді салық төлеушілердің бір ғана санатымен шектелді (расталмаған жеткізілімге байланысты ЭШФ кәсіпорынның өзі кері қайтарып алған кезде ғана). Бизнес-омбудсмен ҚР Қаржыминінің МКК-не осы проблемаларды түзету бойынша ұсынымдармен жария түрде жүгінді, бұл ЭШФ автоматтандырылған бақылауына түсетін салық төлеушілер тобының МКК хабарламасы бойынша ЭШФ-ны өз бетінше кері қайтарып алған бір санатқа дейін тарылуына әкелді. Енді «Е-Тамға» ЭШФ автоматтандырылған бақылау және салыстырмалы бақылау шеңберінде мұндай шаралар салық төлеуші бастамашылық жасаған ЭШФ кері қайтарып алу жағдайларымен ғана шектелетін болады, бұл адал компанияларды тексерулер мен қадағалаудың қолданыстағы рәсімдері арқылы негізсіз талаптардан қорғайды.

Дегенмен, бұл шектеу тек Қаржы министрлігінің бұйрық деңгейіндегі нормативтік-құқықтық актісінде енгізілгеніне қарамастан және регулятордың жаңа Салық кодексі бойынша өз бұйрығын жойып, салық органдарының азаматтық істер шеңберінде мәмілелер мен кәсіпорындарды жарамсыз деп тану құқығы сақталғанына қарамастан, аталған шара бизнестің көңіл-күйіндегі кернеуді айтарлықтай төмендетіп, кәсіпкерлік қызметтің бөгетке ұшырамайтынына және оның ЖІӨ өсіміне қосқан үлесіне ешқандай қауіп төніп тұрған жоқ деп сенімін арттырды.

ҚҚС мөлшерлемесі мен тіркеу шегін түзету. Бизнес-омбудсмен «Атамекен» ҰКП мен бүкіл бизнес-қоғамдастыққа қолдау көрсетіп, ҚҚС мөлшерлемесі жоспарланған 20%-дан 16%-ға төмендетілуіне ықпал етті, ал ҚҚС бойынша тіркеу шегі ШОБ-қа жүктемені минимизациялайтын деңгейде сақталды (соңында 10 000 АЕК-ке, яғни 40 млн теңгеден астам деңгейге дейін төмендетілді). 2026 жылы дәрі-дәрмектер мен қызметтер үшін төмендетілген 5% мөлшерлеме енгізілді, ал 2027 жылы ол 10%-ға көтеріледі.

АСР-ді реттеу. Жеңілдетілген декларация негізінде АСР қолдануға тыйым салынған қызмет түрлерінің тізбесі туралы Үкіметтің қаулысы бекітілді (*44 ірі категория, бастапқы 1100 код орнына 185 ЭҚЖЖ коды арқылы егжей-тегжейленген*). Бұл жоғары маржа мен фискалдық тәуекелдері бар сезімтал секторлардағы режимді мақсатты түрде шектеп, оны шағын бизнестің негізгі бөлігі үшін (сауда, халыққа қызмет көрсету) сақтап, көлеңкелі экономикаға кетудің алдын алды.

АСР саны 3-ке дейін қысқарды: өзін-өзі жұмыспен қамтығандар үшін, фермерлік (шаруа қожалықтары) және жеңілдетілген декларация.

Бизнес-омбудсмен «Атамекен» ҰКП-ны тек тәуекелді қызмет түрлері үшін АСР-ге тыйым салуды сақтауда қолдады.

Нәтижелер

Мемлекет басшысының салық әкімшілендіруіндегі аталған мәселелерге назар аударуының арқасында Үкімет қажетті салық реформасын енгізудің теріс салдарын жеңілдетуге жедел шаралар қабылдады. Соның нәтижесінде 2025 жылы негізсіз салықтық талаптар саны 35%-ға азайды (*«Атамекен» ҰКП деректері бойынша*), бизнес ортасының тұрақтылығы сақталды, құқықтық айқындық пен мемлекеттік реттеу жүйесіне сенім артты, сондай-ақ жүктемелерді азайту және кооперацияны ынталандыру арқылы экономикалық тиімділік миллиардтаған теңгеге жетті.

Сонымен қатар, жұмыс кездесулері қорытындысы бойынша (*мысалы, 2025 жылғы 1 тамызда «Атамекен» ҰКП ШОБ дамыту комитетінің төрағасымен*) Бизнес-омбудсмен МКО жүйелеріндегі ашық емес камеральдық бақылау және техникалық ақаулар сияқты жүйелі мәселелерді шешуге атсалысуға шешім қабылдады.

Шегерімге тыйымды алып тастауға қоғамдық сұраныс. Осы жетістіктердің барлығына қарамастан, соңғы көтерілген КҚҚУ қатысты тәуекелдер әлі де бар, бірақ әлі де шешілмеген мәселе-шағын бизнес үшін дискриминациялық шектеу АСР субъектілерімен мәмілелер кезінде ЖББР субъектілері үшін салық шегерімдері (*жеңілдетілген режимдердегі шағын кәсіпорындардың 70%-дан астамы*), бұл шағын және ірі арасындағы кооперацияға кедергілер тудырады бизнес, өзіндік құнын арттырады, инфляциялық қысымды күшейтеді және қосарланған салық салуға әкеледі (*АСР субъектілері айналымнан 4% төлейді, оның ішінде табыс салығы, ал ЖББР сатып алушылары шығын шегерімінен айырылады*).

Бизнес-омбудсмен 2025 жылғы 9 қазандағы Премьер-Министрдің орынбасары-Ұлттық экономика министріне, 2025 жылғы 17 қарашадағы

Сенат Төрағасына және 2 желтоқсандағы Мемлекет басшысына жолдауларында осы нормаға түзетулер енгізуді ұсынды: **18 айға кейінге қалдыру тәртібін енгізу**, тек байланысты Тараптар арасындағы шегерімдерді шектеу, тәуекелге бағдарланған бақылауды қолдану, АСР үшін шекті соманы азайтыңыз және ЖББР-мен жұмыс істеу кезінде АСР үшін 8% мөлшерлемені белгілеңіз. Бұл бастамалар халықаралық тәжірибені ескереді, мұнда кез-келген басқа шағын бизнесті кемсіту сияқты салық режимдері арасындағы шегерімдерге тыйым салынбайды.

3.2. Конституциялық сот арқылы КҚҚУ кәсіпкерлікті ҰҚТ айыптарынан қорғау позициясын құқықтық қолдау

Мемлекет басшысының экономикалық құқық бұзушылықтарды криминалдандырмау және кәсіпкерлікті мемлекеттік органдардың негізсіз қысымынан босату жөніндегі нұсқауын ескере отырып, **жүйелік мәселелердің ең өткірлерінің бірі кәсіпкерлердің экономикалық құқық бұзушылықтарына «ҰҚТ» саралануын негізсіз кеңінен қолдану болып қала берді. Бұл олардың кәсіпорындарының ұйымдастырушылық құрылымдары иерархиялық, тұрақты және корпоративтік ұйымдасу формалары сияқты ҰҚТ белгілеріне сәйкес келетіндігіне сүйеніп жасалды.**

Соңғы онжылдықтарда ҚР ҚК-нің 262-бабы («Ұйымдасқан қылмыстық топқа» қатысты) бойынша кәсіпкерлерді негізсіз қылмыстық жауапкершілікке тарту практикасы айтарлықтай теріс сипат алды, бұл ҰҚТ ұғымының 3-бап, 24-тармағында анықтамасының айқын болмауымен байланысты.

Сондықтан 2025 жылғы 29 мамырда КҚҚУ **«Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылық істерін қарау бойынша сот практикасының проблемалық мәселелері»** тақырыбындағы дөңгелек үстелге қатысты, ол Адвокаттар алқасының ұйымдастыруымен Жоғарғы Сот алаңында өткізілді. Өз сөзінде ол **2001 жылғы Жоғарғы Соттың ҰҚТ белгілеріне қатысты шешіміне ерекше назар аударды.** КҚҚУ қылмыскерлердің тек қана алдын ала сөз байласқан топтарынан ұйымдасқан қылмыстық топтарды нақты айыру және ҰҚТ белгілерін, соның ішінде қылмыстық иерархияның бейресми сипатын нақтылау қажеттілігін атап көрсетті.

Кәсіпкерлікті ҰҚТ айыптарынан толық босату ісінде маңызды алғашқы қадам 2025 жылғы 25 маусымдағы Конституциялық Соттың №72-НҚ нормативтік қаулысы (72-қаулы) болды.

72-қаулының 5-тармағы Бизнес-омбудсменнің құқықтық позициясына негізделді, ол Конституциялық Сотқа қылмыстық кодексте қылмыстық топ, қаруланған қылмыстық топ және ҰҚТ ұғымдарын терминологиялық тұрғыдан нақты ажырату үшін ұсынған еді.

Біздің заңнамamızдағы ҰҚТ тұжырымдамасының түбегейлі белгісіздігі аясында аталған құқық нормалары іс жүзінде ҰҚТ белгілерін шамадан тыс түсіндіруге мүмкіндік береді және осылайша экономикалық құқық бұзушылықтар жасаған кәсіпкерлерді коммерциялық кәсіпорындардың ұйымдық құрылымдарының формальды белгілері бойынша ҰҚТ

қатысушыларымен теңестіреді.

Мұндай құқық қорғау ұстанымын баяндауға кәсіпкер М.Д. Жупказиевтің 9 жылға салық төлеуден бас тартқаны үшін сотталған өтініші себеп болды. КҚҚУ «қылмыстық топтағы» салықтан жалтару жөніндегі 245-баптың 3-бөлігін және ҚК-нің 262-бабын, сондай-ақ Жоғарғы Соттың 2001 жылғы 21 маусымдағы №2 (ЖСНҚ 2) «соттардың бандитизм үшін жауапкершілік туралы заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» нормативтік қаулысының 11 және 13-тармақтарын Конституцияға сәйкестігін тексеруді, яғни ҰҚТ белгілеріне қатысты мәселелерді тексеруді талап етті.

Конституциялық Сот бұл құқық нормаларын Конституцияға сәйкес деп танығанына қарамастан, ҚК 262-баптың ҰҚТ белгілері мен ЖСНҚ 2-нің 11 және 13 тармақтарымен өзара байланысы кәсіпкерлердің және коммерциялық ұйымдардың қызметкерлерінің қылмыстық ниет, мотив немесе мақсатсыз болған жағдайда да тек экономикалық құқық бұзушылықтар үшін ғана емес, ҰҚТ құруға, оны басқаруға немесе қатысуға қатысты қылмыстық жауапкершілікке тартылу тәуекелін туғызатынын көрсетті.

КС кәсіпкерлік бірлестіктерді, олардың экономикалық қызмет саласында құқық бұзушылықтарға жол бергенін және бастапқыда заңға қарсы мақсатпен құрылған қылмыстық топтарды нақты ажыратуға мүмкіндік беретін нормалардың тергеу және сот тәжірибесінде жоқ екенін растады.

КС анықтағандай, кәсіпкерлік қызмет табиғаты бойынша экономикалық тәуекелдермен және онымен байланысты заң бұзушылықтардың болуымен байланысты, бұл әрдайым қылмыстық ниеттің бар екендігін көрсетпейді.

72-қаулыны құптай отырып, Бизнес-омбудсмен оны бизнестің экономикалық құқық бұзушылықтарын ұйымдасқан қылмыстық топ (ҰҚТ) ретінде саралау тәжірибесінен толық арылу жолындағы алғашқы қадам ғана деп бағалады. Себебі **Конституциялық Соттың құзыретін ескере отырып, бұл қаулы заңнамадағы ҰҚТ ұғымының түбегейлі айқын еместігі мәселесін толық әрі жан-жақты шеше алмады.**

Парламент қабылдаған ҚР ҚК-нің 31-бабының 6-бөлімі, яғни корпорациялардың қатысушылары, басқарушылары және басқа персоналы тек ұйымдастырушылық-штаттық құрылымы үшін «қылмыстық топ» деп танылмайды, тек кәсіпорынның алдын ала қылмыстық мақсаты болған жағдайда ғана, бұл мәселені толық шеше алмайды. Мұнда кәсіпкерлікті ҰҚТ айыптау жалпы қылмыстық мақсатқа тәуелді болып тұр, ал ҰҚТ құруға арналған ерекше қылмыстық мақсатқа емес, және бұл жеке тұлғалар емес, кәсіпорынның заңды тұлға ретінде қарастырылуына қатысты.

Сондықтан Конституциялық Сот **Үкіметке КС-тың құқықтық ұстанымдарын ескере отырып қылмыстық заңнаманы жетілдіруді тікелей ұсынды, ал Жоғарғы Сотқа – қылмыс құрамының субъективтік және объективтік белгілерін ескере отырып, коммерциялық ұйымдар персоналының заңды қызметі мен ұйымдасқан қылмыстық топтың (ҰҚТ) құқыққа қарсы әрекеттерін нақты ажырату өлшемдерін айқындау мақсатында**

сот практикасын қорытып, жинақтауды тапсырды.

Осы ұсыныстарды толық жүзеге асыру мақсатында КС-қа жолданған хатта Бизнес-омбудсмен Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотына олардың нормативтік қаулысын өзектілендіріп, қылмыстық заңнаманың ҰҚТ қатысты құқықтық белгісіздігін түпкілікті шешу үшін белгілі және кеңінен танымал белгілерін нақтылауды ұсынды:

- өнеркәсіп салаларында және аумақтарда (жергілікті, аймақтық және республикалық деңгейде) ықпалын орнату және кеңейту мақсатындағы мафиялық типтегі кәсіби бандиттік қызмет;

- қылмыстық, көлеңкелі және басқа да бизнестерге, соның ішінде заңды кәсіпкерлікке заңсыз күш қолдану арқылы бақылау орнату;

- рәкет және басқа да күшпен немесе қысыммен табыс табу, сондай-ақ бизнесті немесе азаматтарды қылмыстық ынтымақтастыққа мәжбүрлеу арқылы жүйелі түрде заңсыз кіріс алу.

Қазіргі уақытта Бизнес-омбудсмен Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотынан ҰҚТ белгілері жөніндегі нормативтік қаулысына өзгерістер енгізу қажеттілігі туралы жауап алаған жоқ.

2025 жылғы 29 қыркүйекте КҚҚУ Премьер-Министрге «ҰҚТ» ұғымын анықтау бойынша қылмыстық заңнаманы өзгертуге қатысты өз ұсыныстарын жолдады.

Бизнестің экономикалық құқық бұзушылықтарын қылмыстық бағалаудағы әділетсіздіктің ауқымдылығы Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасының Құқықтық статистика комитетімен расталады. 2023–2024 жылдары тергеу органдары 262-бап бойынша қылмыс құрамы жоқтығынан 83% қылмыстық істі тоқтатты. Прокуратура органдары 2020-2023 жылдар кезеңінде ҚР ҚК 262 және 264-баптары бойынша «қылмыстық топ» құрамында қылмыс жасау белгісін істердің 50%-ы алынып тастады. Соттар 2020-2023 жылдар кезеңінде ҚР ҚК-нің 216 және 262-баптарының жиынтығы бойынша «қылмыстық топ» құрамында жалған шот-фактуралар жазып беру туралы ҚР ҚК-нің 262-бабы 47% жағдайда алынып тасталды.

КҚҚУ-ға келіп түскен кәсіпкерлердің шағымдарын талдау көрсеткендей, **ҚР ҚК-нің 262-бабы практикада бизнесті қысым көрсету құралы ретінде**, кәсіпкерлерді оларға тағылған экономикалық құқық бұзушылықтар үшін кінәлі деп тануға мәжбүрлеу мақсатында пайдаланылады. Ал 2023 жылғы Президенттің Жолдауында Мемлекет басшысы «кәсіпкерлерге құқық қорғау органдары тарапынан негізсіз қылмыстық қудалауға жол бермеу қажет» деп атап өткен болатын.

ҚР ҚК құқықтық ұстанымдарын ескере отырып, Бизнес-омбудсмен Премьер-Министрге **ҰҚТ – қылмыстық, көлеңкелі және өзге де бизнес түрлерін күштеп бақылаудан заңсыз кірістерді алу және заңдастыру бойынша жоғары ұйымдастырылған және тұрақты бандиттік қызметті кәсіби жүзеге асыратын жеке тұлғалардың бейресми бірлестігі** ұғымын айқындау арқылы ұйымдасқан қылмыстың жалпыға белгілі белгілерін бекіту арқылы осы мәселені шешуді ұсынды.

Премьер-Министр **Ішкі істер министрлігінің басшылығымен**

барлық мүдделі мемлекеттік органдардың ведомствоаралық деңгейде пысықтауын тапсырып, КҚҚУ заңнамалық ұсыныстарына жедел ден қойды. Бірақ барлық күштік және өзге де құқық қорғау органдары ІІМ-нің Премьер-министрге жазған хатында ұсынылған және КҚҚУ ұсынған ҰҚТ ұғымының анықтамасын қабылдамайтын бірыңғай ұстанымды әзірледі.

(Анықтама. Ведомстволардың негіздемелері.

1) Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы: күш немесе қаруды қолдануды қажет етпейтін, бірақ қауіптілігі жоғары қылмыстар аз емес (мысалы – киберқұрылымдардағы алаяқтық, банктік, цифрлық және басқа жоғары интеллект талап ететін қылмыстар), сондықтан ҰҚТ құру айыбын тағу кезінде олардың ерекшелігі мен іс жағдайларын ескеру керек. Алайда бұл пікір барлық аталған қылмыстардың заңмен өзіне тән анықтамалары, гипотезалары, диспозициялары және санкциялары бар екенін ескермеуде. Демек, ҰҚТ ұғымын нақты мәнімен анықтамай, ҰҚТ құру бойынша айыптау кез келген жүйелі құқық бұзушылық түріне тағылуы мүмкін. Ал ҰҚТ құру бөлек қылмыс түрін білдіреді, себебі ҰҚТ құрудың мақсаты – жоғарыда аталған қылмыстық, көлеңкелі және басқа да бизнестерге «қорғау» көрінісі арқылы күшпен бақылау орнату.

2) ҰҚК: БҰҰ-ның трансұлттық ұйымдасқан қылмыспен күрес конвенциясының 2-бабының а) тармағындағы анықтамасында ҰҚТ үшін күш қолдану немесе қаруды міндетті белгі ретінде қарастырылмаған, сонымен қатар бандиттік үшін қылмыстық жауапкершілік бұрыннан қарастырылған. Дегенмен бұл ұстаным БҰҰ конвенциясында ұйымдасқан қылмыстың тек «ауыр» қылмыстармен байланысты екені және қарапайым бандалардан айырмашылығы, ұйымдасқан қылмыстық құрылымдар (ҰҚТ, қылмыстық ұйым, қылмыстық қоғамдастық және т.б.) салаларда, өңірлерде және мемлекет деңгейінде тұрақты түрде кіріс алу мақсатында ықпалын орнатуға ұмтылатынын ескермейді. Осы себепті ҚР Қылмыстық кодексінде бандитизмнен бөлек, ҰҚТ құруға (қылмыстық ұйым ретінде) қатысты 262-бап енгізілген.

3) ҚМА: ҚР заңнамасында «қылмыстық топ» ұғымы барлық ұйымдасқан қылмыстық формалардың жалпы (негізгі) ұғымы болып табылады, сондықтан «ұйымдасқан топ» ұғымы оның бір түрі ретінде қарастырылады, ал банда – қарулы түр ретінде «ұйымдасқан топтың» бір нұсқасы ретінде көрсетіледі. Бұл көзқарас ҚК-да қылмыстық және ұйымдасқан топ ұғымдарының түбегейлі айқын еместігін және терминологиялық белгісіздігін жақсы көрсетеді. Заңнамада «қылмыстық топ» ұғымы нақты көрсетілмеген, тек қылмыстық топтардың түрлері тізімделген. Сондықтан АФМ-ның бұл болжамы негізсіз. Дегенмен егер «қылмыстық топ» ұғымы ұйымдасқан қылмыстықты басқа қылмыстық қатысулардан ажырататын жалпы ұғым деп қарастырсақ, онда «ұйымдасқан топ» (ҰҚТ) атауы бойынша ешқашан тек «қылмыстық топтың» бір бөлігі немесе түрі бола алмайды. Сол сияқты банда да бір уақытта ҰҚТ ішіндегі «ұйымдасқан топтың» бір түрі және ҰҚТ ішіндегі «ұйымдасқан топтың» бір қосалқы түрі бола алмайды. Мұндай логикалық таксономия мүмкін емес. Формальды-логикалық тұрғыдан дұрыс емес нәрсе заң тұрғысынан да дұрыс бола алмайды. Дұрысы – заңнамадан шығарып, барлық «қылмыстық топтардың» жалпы белгісі – қоғамдық қауіпсіздікке қауіп төндіретін ірі қылмыстарды жасау үшін қаруланған болуы деп қарау. Сол себепті банда – қарулы құрылым ретінде, ал ҰҚТ – кәсіби түрде ұйымдастырылған банданың бір түрі ретінде «қылмыстық топтардың» түрлеріне жатады, және олардың кез келгенін құру өздігінен, басқа қылмыстар жасалмаса да, арнайы қылмыс болып саналады.

4) Әділетмині: Конституциялық Соттың Нормативтік қаулысы 2025 жылғы 16 шілдеде Мемлекет басшысы «Қылмыстық заңнаманы оңтайландыру мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңға қол қоюымен орындалды. Бұл заң бизнесті негізсіз қылмыстық қудалаудан қорғауға бағытталған. ҚР ҚК 31-бабының 6-бөлігінде енгізілген түзету кәсіпорынның ұйымдастырушылық құрылымдары қылмыстық мақсатпен құрылған болмаса, оларды ұйымдасқан қылмыстық әрекет белгілері ретінде қарастыруға болмайтынын анық көрсетеді. Дегенмен, бұл түзету Мәжілісте «Ақ Жол» партиясы арқылы КҚҚУ мен ҰҚП-ның сұранысы бойынша әлдеқайда ертерек бастаған, яғни Конституциялық Соттың ҰҚТ жөніндегі нормативтік қаулысына ешқандай қатысы жоқ. Сонымен қатар, бұл түзету проблеманы жойған жоқ, өйткені кәсіпкерлердің экономикалық құқық бұзушылықтарын олардың қылмыстық топқа саналы түрде қатысқандығын дәлелдемей-ақ, ҰҚТ ретінде саралау мүмкін болып қала береді, өйткені ҰҚТ-тағы бизнесті осы түзетуде айыптау қылмыстық мақсатпен байланысты, әдетте ҰҚТ құрудың ерекше, нақты мақсатының орнына және кәсіпорынға емес, заңды тұлға ретінде қатысты жеке тұлғалар. **Бизнестің қылмыстық мақсаты** фактісі болған жағдайда да, егер олардың бизнесін заңсыз зорлық-зомбылықпен бақылауды жүзеге асыратын **кәсіби бандиттік топқа саналы түрде мүшелігі** дәлелденбесе, оның иелерін, басшылығы мен қызметкерлерін ҰҚТ мүшелері ретінде анықтау мүмкін емес. Тіпті заңды бизнесті ҰҚТ қылмыстық ынтымақтастыққа мәжбүр етуі мүмкін.)

2025 жылы КҚҚУ-ға түскен статистикалық деректер мен шағымдар бұл мәселенің шешілмегенін және шешілуі мүмкін еместігін растайды. Кейбір өңірлерде экономикалық құқық бұзушылықтар үшін бизнесті айыптау кезінде ҰҚТ белгілерін кеңейтіп түсіндіру практикасы сақталуда.

Статистикалық мәліметтерге сәйкес, 2025 жылдың 12 айында ҚР ҚК 262-бабы бойынша 125 қылмыстық іс тіркелген, бұл 2024 жылдың сәйкес кезеңімен (74 іс) салыстырғанда 42% артық. Соттар 81 адамды жазалаған (2024 жылы – 40), олардың 7-сі кәсіпкерлік қызмет саласында (2024 жылы – 6).

КҚҚУ-ға бизнестің ҰҚТ құру қылмыстық ниеті белгілері жоқ болған жағдайда 262-бап бойынша қудаланғаны туралы бизнес-қоғамдастықтардан шағымдар келіп түсуде, бұл мәселенің жүйелі сипаты сақталып отырғанын көрсетеді.

Ең көрсеткішті мысал – **Маңғыстау облысы**, онда бес қызметкер бес компания тобының («Mangystau Oil Refining» ЖШС, «BatysNefteTrade» ЖШС, «Standart Petroleum» ЖШС, «АБ Флот» ЖШС) мұнай өнімдерін өңдеу және тасымалдаумен айналысатын қызметкерлері бір реттік контрабанда деректері үшін және сәйкесінше ҰҚТ құрамында болу айыбы бойынша сотталған жағдай. Алайда бұл әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан аса маңызды компаниялар контрабанда оқиғаларына дейін, яғни 2017 жылы тіркелген, 700-ден астам жұмыс орнын құрып, 15 млрд теңгеден астам салық төлеген. Осы кәсіпорындарды қылмыстық мақсатпен құрды деген нақты дәлелдердің болмауы кәсіпкерлердің әрекеттерін ҰҚТ құрамында деп бағалаудың дұрыстығына айтарлықтай күмән тудырады.

Аталған түзетуден кейін бизнесті қысым жасау мақсатында ҰҚТ құрамында айыптау практикасының жалғасуы кәсіпкерлер арасында орынды алаңдаушылық туғызып, бастамашылықты басады, инвестициялық жобаларды жүзеге асыруға кедергі келтіреді,

экономикалық қатынастардың негізсіз криминалдану қаупін тудырады және елдің бизнес климатына зиян келтіреді.

Кәсіпкерлердің әрекеттерін ҚР ҚК 262-бабы бойынша негізсіз бағалауды болдырмау мақсатында келесі белгілер **кәсіпкерлік экономикалық құқық бұзушылықтарды ҰҚТ құрамында жасалған деп тануға негіз бола алмайтыны заңда нақты көрсетілуі ұсынылады:**

- күшпен бақылау, күшпен талап ету немесе зорлық көрсету белгісі жоқ қарапайым қылмыстық топқа жай қатысу;

- тіл табысу арқылы немесе келісімсіз топпен жасалған экономикалық және басқа құқық бұзушылықтар;

- кәсіпорынның иелері, басшылығы және қызметкерлерінің экономикалық құқық бұзушылықтары, егер олар **кәсіби бандиттік топтың саналы мүшелері** болмаса.

Жоғарыда аталғандарды ескере отырып, **Мемлекет басшысына Парламент пен Үкіметке КҚҚУ ұсынған ҰҚТ ұғымының жаңа анықтамасын қылмыстық заңнамаға енгізу мүмкіндігін қарастыруды, ал Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты мен Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасына – кәсіпкерлердің әрекеттерін ұйымдасқан қылмыстық әрекеттер белгілері бойынша қайта бағалау тәсілдерін жаңа, мәндік анықтамаға сәйкес қайта қарауды тапсыру қажет. Бұл іс Конституциялық Соттың ұсыныстарын толық жүзеге асыруға мүмкіндік береді.**

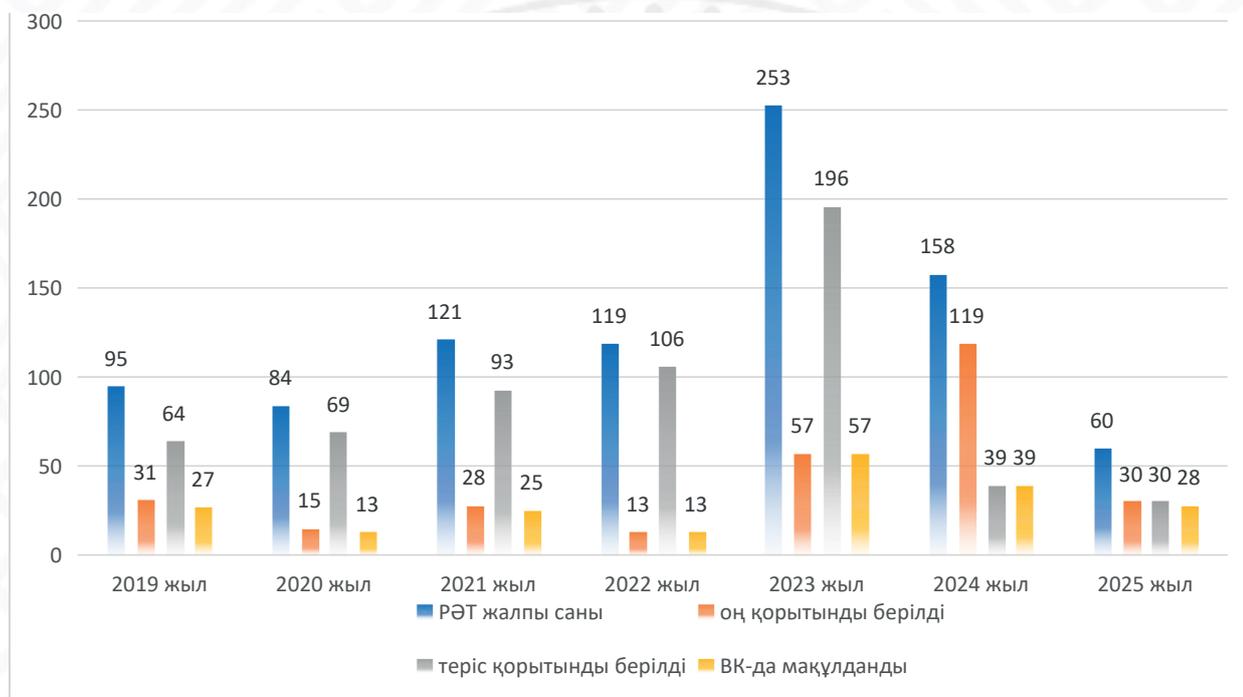
Осы шараларды іске асыру кәсіпкерлердің экономикалық құқық бұзушылықтарын қарапайым топтық әрекеттерден, қылмыстық, көлеңкелі және заңды бизнесті бақылаумен айналысатын ҰҚТ-тен айыра білуге жол ашады. Себебі ҰҚТ құру өзі де қылмыс болып саналады, өйткені бұл қоғамдық қауіпсіздікке қауіп төндіреді. Осылайша, топтық экономикалық құқық бұзушылық жасаған адамдарды автоматты түрде «қылмыстық топ» немесе ҰҚТ құрамында деп санау практикасы, әсіресе тергеу органдарында алдын ала тергеу кезінде жиі кездесетін тәжірибе, жойылады.

Егер бизнеске қарсы ұйымдасқан қылмыстық топ бойынша кінә тағу құқық қорғау тәжірибесінен кәсіпкерлерді кең таралған экономикалық қылмыстарды мойындауға мәжбүрлеудің қажетсіз және заңсыз құралы ретінде алынып тасталса, бұл сөзсіз және **құқық қорғау органдарының билікті өз бетінше жүзеге асыруын** ғана емес, сонымен қатар азаматтардың ел экономикасының пайдасы үшін кәсіпкерлік қызметпен айналысу тәуекелдерін **айтарлықтай азайтады.**

3.3. Реттеушілік әсерді талдау институтын дамыту

Білетіндей, кәсіпкерлік қызметке қатысты нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу және қабылдау кезінде қолданылатын негізгі құралдардың бірі – 2015 жылдан бастап енгізілген **РӘТ институты** (енгізілетін құқық нормаларының бизнесте және мемлекетте туғызатын салдарын алдын ала бағалауды қамтиды).

РӘТ өз тиімділігін дәлелдеді. Соңғы жеті жылда **кәсіпкерлерге жаңа талаптарды негізсіз енгізуге бағытталған 597-ден астам әрекет алдын алынды**, бұл барлық бастамалардың 67%-ын құрайды, ал ВАК-та қаралған барлық бастамалардың тек 23%-ы ғана мақұлданды. Бұл РӘТ болмаған жағдайда көптеген реттеуші шешімдердің тікелей теріс әсерін бизнес ортаға, кәсіпкерліктің өсуіне және экономикалық белсенділікке тигізетінін көрсетеді.

РӘТ статистикасы

Сонымен қатар, қазіргі қолданыстағы заңнама **депутаттық заң жобалары мен түзетулерге РӘТ жүргізуді міндеттемейді**, ал Үкімет енгізетін заңнамалық бастамаларға міндетті түрде жүргізілу қарастырылған. Қолдану тәжірибесінде бұл институционалды алшақтықты тудырады: депутаттық бастамалар арқылы кәсіпкерлікке жаңа міндетті талаптар енгізілуі мүмкін, бірақ олардың әлеуметтік-экономикалық салдарын бағалау, қоғамдық талқылаулар өткізу немесе кәсіпкерлік қауымдастықтың пікірін ескеру қажет емес.

Соңғы жылдары реттеудің кейбір салаларын **Кәсіпкерлік кодексінің 7-бабының ықпалы сыртында қалдыруға бағытталған тұрақты және жүйелі үрдіс байқалады**. РӘТ аясынан **салық және кедендік реттеу шығарылған**, өнеркәсіптік қауіпсіздік нормалары осыдан тыс қалдырылған, сондай-ақ **еңбекті қорғау және қоршаған ортаны қорғау** салаларын да РӘТ аясынан шығару мүмкіндігі бойынша жұмыс жалғасуда.

Мұндай шешімдер **кәсіпкерлікті реттеудің негізгі механизмдерінің бірін – дәлелді, ашық және алдын ала болжауға болатын нормалар жасау қағидатына** негізделген механизмді біртіндеп әлсірету қаупін тудырады.

Салық саласында РӘТ жүргізуден фактілі бас тарту жаңа Салық кодексінің пайда болуына ғана емес, нормалар жасау

рәсімдерінің бұзылуына және сәйкесінше қоғамдық наразылыққа әкелді, сонымен қатар басқа салаларда да ұқсас үрдістерді тудырған нормативтік прецедентке айналды. Мемлекет басшысы белгілеген салық әкімшілігін жетілдіру және цифрлық құралдарды енгізу бағыттары шеңберінде кәсіпкерлік қауымдастықтың алаңдаушылығын туғызатын негізгі мәселелерді жою басымдыққа ие. Аталған бағыт кәсіпкерлікті реттеудің нақты салаларда РӘТ жүргізуден бас тарту тәжірибесі регуляторлық саясаттың жүйелілігін әлсірететінін және нормалар жасаудағы алдын ала болжауға қабілеттілік пен сапаны арттыру принциптеріне сәйкес келмейтінін күшейтеді.

Осыған байланысты кәсіпкерлікке реттеушілік жүктеме енгізетін депутаттық заңнамалық бастамаларға РӘТ процедурасын кеңейту мәселесі ерекше өзектілікке ие болды.

Осыған қатысты ұсыныс бұрын Мәжіліс Аппаратына, Үкіметке және Ұлттық экономика министрлігінен жолданған, бірақ қазіргі кезеңде қолдау таппаған.

Сонымен қатар, 2025 жылғы 8 қыркүйектегі Мемлекет басшысының Жолдауында көрсетілген тапсырмаларға сәйкес СЖРА жанында Реттеушілік интеллект орталығы (Орталық) құрылуы бұл тәсілді тәжірибеде **іске асыруға жаңа институционалды жағдайлар жасады**. Орталықтың негізгі рөлі – түсінікті, негізделген және тиімді реттеушілік шешімдерге сүйене отырып, нормалар жасаудың жүйелілігі мен алдын ала болжанушылығын қамтамасыз ету.

Мемлекет басшысының тапсырмаларын іске асыру аясында және Реттеушілік интеллект Орталығын іске қосуды ескере отырып, СЖРА-ға **депутаттық заң жобалары мен түзетулерге, кәсіпкерлікке реттеушілік жүктеме енгізетін жағдайларда, РӘТ механизмдерін енгізу мүмкіндігін қарастыру туралы** қосымша өтініш жолданды.

Осы логикаға сәйкес, депутаттық заңнамалық бастамаларды Орталықтың жалпы қызмет аясында қарастыру орынды болып табылады және қазіргі реттеушілік реформаның мақсаттарына және Жолдауда көрсетілген ережелерге сәйкес келеді.

Басқа жағдайда, депутаттық заң жобалары мен түзетулерге РӘТ жүргізу мәселесі өзектілігін сақтап, одан әрі концептуалды талдауды қажет етеді. Мұндай талдаудың мүмкін бағыттары төмендегідей болуы мүмкін:

- депутаттық заң жобалары мен түзетулерге кәсіпкерлікті реттеу мақсатында РӘТ жүргізуді қолданыстағы рәсімдерге сәйкес Үкімет келісімі аясында (Ұлттық экономика министрлігі арқылы) міндеттеу, бірақ РӘТ жүргізу мерзімін ұзартуға тәуелсіздік пен Үкіметтің теріс РӘТ қорытындысын Мәжіліс депутаттарының көпшілігі арқылы еңсеру мүмкіндігі сақталған жағдайда.

- депутаттық заң жобалары мен түзетулерге РӘТ жүргізуді Мәжіліс аппаратының өзінде экономикалық сараптама шеңберінде міндеттеу (осы мақсатқа арналған Экономикалық сараптама бөлімі құру);

- депутаттық заң жобалары мен түзетулерге РӘТ жүргізуді Үкіметтен тәуелсіз сарапшылар қауымдастығы немесе профильді орган арқылы міндеттеу, мысалы – «Атамекен» ҰКП немесе СЖРА.

Заң жобаларына сапалы сараптаманың болмауы экономиканың нақты салдарын ескермеуге әкеледі. Сол уақытта РӘТ формалды құрал емес, мемлекеттік шешімдердің алдын ала болжанушылығын және ашықтығын қамтамасыз ететін нақты реттеушілік сүзгі болуға тиіс. Кез келген мемлекеттік саясат өз салдарын талдаудан өтуі қажет.

3.4. Бизнес-омбудсменнің тауарлардың қадағалануын таңбалаудың ерікті моделін енгізу туралы бастамасы

2025 жылы бірқатар бизнес-қауымдастықтар мен кәсіпкерлік қоғамдастық өкілдері жүйелі проблеманы көтерді: **цифрлық таңбалауды енгізу** және тауарлар тізбесін одан әрі жеделдете кеңейту **нақты критерийлер мен тиімділік дәлелдемелері** болмаған кезде орын алады, бұл дәлелді саясат қағидаттарына қайшы келеді және мәлімделген мақсаттарға қол жеткізбестен бизнеске әкімшілік жүктеменің өсу тәуекелдерін тудырады.

Бизнес-омбудсмен бұл мәселені ресми қолданыстағы реттеу мен заңды кәсіпкерлікті дамытудың нақты мүдделері арасындағы қарама-қайшылықтың көрсеткіші ретінде қарастырады.

1. Аяқ киімді импорттаушылар мен сатушылар қауымдастығының өкілінен аяқ киім өнімдерін міндетті таңбалау тәртібін қайта қарау туралы бірнеше рет жүгіну.

Мәселе уәкілетті органдардың **аяқ киімнің міндетті таңбалануын сақтай отырып**, Кәсіпкерлік кодекстің рәсімдерін бұзуы болып табылады (ӨҚМ-нің 2021 жылғы 30 қыркүйектегі № 518 бұйрығы). Міндетті талаптар тізілімінде белгіленген тиімділікке талдау жүргізу мерзіміне қарамастан – 2025 жылғы 1 қаңтарда реттеуші орган міндеттемелерді уақтылы орындамады, бұл кодекстің 83-1-бабының тікелей талабына байланысты актіні тізілімнен автоматты түрде алып тастауға және оның кейіннен күшін жоюға әкеп соқтыруы тиіс еді.

Ұлттық экономика министрлігінің 2025 жылғы маусымда нақты экономикалық тиімділікті растамайтын және **оң әсердің** жоқтығын елемейтін формальды деректер базасында оң қорытынды беруі **дәлелді реттеу мен заңдылық қағидаттарын** бұзады (ҚР КК 4-бабы). Бұл жағдай мемлекеттің реттеуші саясатына деген сенімге нұқсан келтіріп, заңнамалық сүзгілерді айналып өтіп, бизнеске негізсіз әкімшілік жүктемені сақтайды.

2. 2025 жылғы 25 қыркүйекте Бизнес-омбудсмен дәрілік заттарды, биологиялық белсенді қоспаларды, май өнімдерін, алкогольсіз сусындарды, аяқ киім және тоқыма өнеркәсібін өндірушілер мен импорттаушылардың өкілдерімен дөңгелек үстелді ұйымдастыруға және модерациялауға қатысты.

Кәсіпкерлердің өкілдері бірқатар шешілмеген жүйелік проблемалардың бар екенін атап өтті, оның ішінде: **таңбалауды енгізуден нәтижелерге қол жеткізбеу, фискалдық әсердің болмауы, инфляциялық қысым** (жүйені енгізу мен әкімшілендіруге арналған шығындардың өсуі, жергілікті жабдықтың болмауы), **операциялық тиімділіктің төмендеуі** (өндіріс пен логистикалық операцияларға уақыт 15-25%-ға артады), **артықтық және қайталану** (таңбалау бұрыннан бар ТІЖ

жүйелерін және «виртуалды қойманы» қайталау арқылы бақылаудың шамадан тыс контурын жасайды), **тауарлар тізімінің негізсіз кеңеюі** (бақыланбайтын экономиканың қысқаруы бойынша статистикалық көрсеткіштерді елемеу, таңбалау мақсаттарына ораманың болуы немесе мемлекеттік қолдау алу сияқты көрсеткіштерді енгізу әрекеттері), **нарықты монополиялау және ШОБ банкроттық қаупі** (Ресей Федерациясының тәжірибесі).

Ашық және тиімді реттеуші ортаны құруға арналған стратегиялық курс шеңберінде Бизнес-омбудсмен өнеркәсіп және құрылыс, сондай-ақ сауда және интеграция министрліктеріне 07.08.25 ж. хатпен **аяқ киім тауарларын міндетті таңбалауды қайта қарауға** бастамашы болды. Белгіленген мақсаттарға жете алмайтын нормаларды ұтымды етудің бұл стратегиясы қаржылық жүктеменің өсуі, нарықтың бұрмалануы және кәсіпкерлердің бәсекеге қабілеттілігіне нұқсан келтіру сияқты жүйелік қатерлерді жоюға бағытталған.

Кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау және тиімсіз реттеуші кедергілерді жою бойынша заңмен берілген өкілеттіктерді іске асыра отырып, **Бизнес-омбудсмен ұсынады:**

1. Реттеуді объективті бағалау үшін (норманы сақтау, реттеуді қайта қарау немесе жою) РӘТ қолданыстағы ресми тәсілді қайта қарау.

2. Қоғамдық талқылаулар шеңберінде бизнес пен бейінді қауымдастықтардың пікірін ескеруді тиісті қамтамасыз ете отырып, қайта қарау тәртібімен аяқ киімді таңбалау бойынша РӘТ жүргізу.

3. Қайта қарау, ал артық және / немесе тиімсіз болған жағдайда расталған деректер болған кезде міндетті талапты алып тастау.

4. Цифрлық таңбалауды енгізуге байланысты әдістемелерді, атап айтқанда: заңсыз айналымды бағалау әдістемесін, пилоттық жобалардың табыстылық өлшемшарттарын, сондай-ақ таңбалау және сәйкестендіру құралдарымен қадағалау мақсаттары үшін тауарларды іріктеу өлшемшарттарын және т.б. талқылау кезінде норма шығарудың ашықтығын және бизнес пен бейінді қауымдастықтардың пікірін есепке алуды қамтамасыз ету.

5. Бірегей кодты жасау үшін ақы алатын жеке оператордың болуы мүдделі тараптардың шамадан тыс лоббизм жасау тәуекелдерін тудырады.

Осылайша, жүйелік деңгейде **тиімділікке тексеруден өтпеген және заңды бизнес үшін дәлелденетін залал келтіретін реттеуші тетіктерді сақтауға жол бермеу туралы мәселе қойылды.** Әңгіме пилоттық реттеулерді міндетті тексеру практикасын қалыптастыру және енгізілген талаптардың нәтижелері үшін реттеушілердің жауапкершілік қағидатын бекіту туралы болып отыр.

Бұл ұстанымды елдің жоғары басшылығы деңгейінде қолдау стратегиялық маңызға ие және бизнеске қойылатын міндетті талаптарды тұрақты бағалау тетігін институционализациялауға, кәсіпкерлік қоғамдастықтың норма шығарудағы рөлін күшейтуге және дәлелді тиімділік пен адал бизнесті қорғауға негізделген реттеуші саясат моделіне көшуді бекітуге мүмкіндік береді. Бұл салалық мәселеден асып түсетін және мемлекет пен

кәсіпкерлердің өзара іс-қимылының жаңа стандартын қалыптастыратын басқарушылық прецедент жасайды.

Тауар қозғалысының қадағалануын қамтамасыз етуге арналған қосымша таңбалау бойынша мемлекеттік шығындарды бизнеске жүктеуге болмайды, әсіресе егер ол логистикалық және транзакциялық шектеулерге байланысты техникалық тұрғыдан толық іске асырылмайтын болса, кедендік және салықтық әкімшілендіруде жарияланған мемлекеттік мақсаттарға қол жеткізбесе, сондай-ақ қолданыстағы өнімді маркіровкалау жүйелеріне, электрондық шот-фактуралар мен тауарларға ілеспе жүкқұжаттарға ешқандай қосымша құндылық қоспаса.

Тауарлардың қозғалысын бақылаудың қосымша тетіктерін енгізу олардың нақты тиімділігі мен бизнеске жүктемесі тұрғысынан сыни бағалауды қажет етеді. Мұндай бастамаларды іске асыру бойынша шығындарды шаруашылық жүргізуші субъектілерге беру, әсіресе жаңа талаптар бұрыннан бар есепке алу құралдарын қайталағанда, объективті инфрақұрылымдық және техникалық шектеулерге тап болғанда, ал мемлекеттің мақсаттары декларативті болып қалғанда – нақты көрсеткіштерсіз және салықтық немесе кедендік әкімшілендіру үшін елеулі пайдасыз негізсіз болып көрінеді.

3.5. Монополияға қарсы орган тарапынан бизнесті бақылауды қатаңдату тәуекелдерін болдырмау

Бәсекелестік ортаны нығайтуға және кәсіпкерлердің құқықтарын қорғауға арналған стратегиялық курс шеңберінде Бизнес-омбудсмен штабы **Бәсекелестікті қорғау және дамыту агенттігі тарапынан бизнесті жүргізу жағдайларын қатаңдату тәуекелдерін болғызбау мақсатында «бәсекелестік бойынша кейбір актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заң жобасын (Заң жобасы) талқылауға белсенді қатысты.** Ықтимал қауіптерді ескере отырып, Бизнес-омбудсмен ұжымдық талап қою институтын енгізу бойынша ұстанымды белгіледі. Мемлекет, тұтынушылар мен кәсіпкерлер мүдделерінің теңгерімін қамтамасыз ету бизнеске жосықсыз қысымның, сыбайлас жемқорлық қатерлерінің өсуінің және экономикалық тұрақтылыққа нұқсан келтірудің алдын алуға бағытталған жүйелі жұмыстың бір бөлігі болып табылады.

Заң жобасында монополияға қарсы орган бастамашылық еткен, оның негізгі мақсаты мемлекет пайдасына қосымша айыппұл салу және монополияға қарсы *табысты тәркілеу, монополияға қарсы заңнаманы бұзған субъектілерден тұтынушыларға ақшалай өтемақы алу мүмкіндігі* болып табылатын **ұжымдық талап қою институты** енгізуге ұсынылады. Алайда, ұжымдық талап қою институты монополияға қарсы органның қосымша құзыреті ретінде емес, мемлекеттік органдардың шешімдері мен актілерінің күшін жоюдан бастап, монополияға қарсы орган ұсынған экологиялық залалды өтеуге дейінгі кез келген жағдайларға қолданылатын жалпы іс жүргізу тәртібі ретінде енгізіледі.

Кәсіпкерлік кодексте БҚДА-ның негізгі міндеттері: адал бәсекелестікті дамытуға жәрдемдесу; бәсекелестікті қорғау саласындағы заңнаманы бұзушылықтардың алдын алу, анықтау және тергеу, жолын кесу; экономикалық шоғырлануды реттеу; бәсекелестікті шектейтін

нарық субъектілерін монополиясыздандыру болып айқындалған. Осылайша, **азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау институтына бастамашылық жасау және заңнамаға енгізу монополияға қарсы органның құзыретінен асып түседі.** Тұтынушылардың құқықтарын қорғау – осы мақсатта арнайы құрылған Қазақстан Республикасы Сауда және Өнеркәсіп министрлігі, Тұтынушылардың құқықтарын қорғау комитетінің негізгі құзыреті болып табылады.

Ұжымдық талап-арыздар институтын енгізу оны бәсекелестерге «есеп беру» үшін жосықсыз қолдану қаупін тудырады. Шетелдік тәжірибеде компанияның ұжымдық талаптарын пайдалану арқылы банкроттыққа ұшыраған жағдайлар жиі кездеседі. Кәсіпкерлер мұндай тәуекелді мойындайды, бұл фактілермен расталады: 2025 жылы кәсіпкерлерден ұжымдық талап қою институтын енгізудің және қолданыстағы заңнаманы бұзудың салдарына қатысты 200-ден астам өтініш келіп түсті.

Атап айтқанда, Монополияға қарсы орган мұны өз бетінше мәлімдемеген тұтынушылардың мүддесі үшін талап қоюды, сондай-ақ әрбір тұтынушыға оның нақты мөлшерінен асатын мөлшерде залал беру мүмкіндігін ұсынуды ұсынады.

Сонымен қатар, заң жобасында ұжымдық талап-арыздар бойынша өкілдерге табысқа байланысты сыйақы қолдану мүмкіндігі көзделген, бұл іс жүзінде тұтынушылардың құқықтарын қорғау жөніндегі кез келген дауды ұжымдық талап-арыз санатына кеңейту қаупін тудырады. Мұндай шара тұтынушылардың құқықтарын қорғауға емес, керісінше ұжымдық талап-арыздар практикасын дамытуға бағытталған сияқты, бұл өз кезегінде бәсекелестікті қорғау органының құзыретінен тыс шығады.

Бизнес-омбудсмен ұжымдық талап-арыздар институтын енгізуге қарсы дәлелдерді ескере отырып, заң жобасын түзету бойынша кешенді бастамаға жетекшілік етті. Осы мақсатта Мәжіліс Парламенті Төрағасының орынбасары А.П.Рауға, Экономикалық реформа және өңірлік даму комитетінің төрағасы Н.С. Сабильяновқа және Заң жобасын қарау жөніндегі жұмыс тобының жетекшісі А.А. Баққожаевқа ресми хат жолданып, тәуекелдерге егжей-тегжейлі талдау ұсынылды. Онда ҚР Азаматтық кодексі нормаларының бұзылу қаупі туралы да мәліметтер келтірілді, бұл академик М.К. Сүлейменов пен профессор Ф.С. Карагусовтың қорытындыларымен расталған.

Сараптамалық қолдау: қолданыстағы заңнаманы өрескел бұзу және жоғары сыбайлас жемқорлық тәуекелдері туралы ғылыми-құқықтық және сыбайлас жемқорлыққа қарсы сараптамалардың қорытындылары зерделенді.

Мүдделі тараптармен диалог: ұжымдық талап-арыздар институтын енгізудің ықтимал тәуекелдері туралы Мәжіліс депутаттарына кешенді ақпарат жеткізу мақсатында Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің Қоғамдық палатасы алаңында ұжымдық талап-арыздар жөніндегі ережелер бойынша қоғамдық тыңдаулар өткізу бастамасы көтерілді.

Қазіргі уақытта практикалық іске асыру **сатысында монополияға қарсы органның рәсімдерін әкімшілік әділет стандарттарына сәйкес келтіру** қажеттілігі туралы КҚҚУ-дың бастамасы тұр.

2024 жылы КҚҚУ «Атамекен» ҰКП және Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының Азаматтық істер жөніндегі сот алқасымен бірлесіп, **БҚДА саласындағы заңнаманы бұзушылықтарды тергеп-тексеруді Әкімшілік рәсімдік-процестік кодекстің (ӘРПК) қолданылу аясына енгізу** туралы ұсыныс әзірледі. Ұсыныстың мақсаты – бизнестің әкімшілік әділет шеңберінде қорғану құқығын қамтамасыз ету.

БҚДА қызметі тұтастай алғанда ӘРПК талаптарына жатқызылғанына қарамастан, іс жүзінде **монополияға қарсы тергеп-тексеру қорытындысы әкімшілік акт (бұйрық) нысанында рәсімделмейтін жағдай** қалыптасты. Соның салдарынан оны әкімшілік немесе сот тәртібімен дербес түрде шағымдану мүмкіндігі болмаған.

Көрсетілген олқылық бұзушылықтың болуы не болмауы туралы қорытындыларды қамтитын және әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қозғау және (немесе) ұйғарым шығару туралы шешім қабылдау үшін негіз болып табылатын негізгі **іс жүргізу құжатының іс жүзінде сот бақылауы аясынан түсіп қалуына әкеп соқтырды, бұл әкімшілік озбырлық пен әділеттілік, рәсімдердің пропорционалдылығы мен бәсекелестігі қағидаттарын бұзу тәуекелдерін тудырды.**

КҚҚУ-дың БҚДА Төрағасымен табысты жеке медиациясынан кейін «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне бәсекелестік мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заң жобасы (6-шы монополияға қарсы пакет) аясында аталмыш олқылық БҚДА өзі тарапынан жойылуда. Бұл **тергеп-тексеру нәтижесі бойынша қорытындыға шағымдану мүмкіндігін бекітуді** қамтиды, сол арқылы монополияға қарсы рәсімдер ӘРПК талаптары мен әкімшілік әділет стандарттарына сәйкестендіріледі.

Мәселен, кәсіпкерлік Кодекстің 224-бабы 3-1-тармағының ұсынылып отырған редакциясы **қорытындыға шағым беру шағым қаралғанға және (немесе) сот актісі заңды күшіне енгенге дейін оның күшіне ену мерзімінің өтуін тоқтата тұруын көздейді**, бұл қорытындыны **дербес шағым жасау объектісі деп тану туралы куәландырады.**

3.6. Бизнес-омбудсменнің позициясын реформаларға парламенттік сұрау салуға ресімдеу

2025 жылғы 9 желтоқсанда ҚР Парламенті Сенатының Конституциялық заңнама, сот жүйесі және құқық қорғау органдары комитетінің арнайы отырысында «Кәсіпкерлердің құқықтарын қорғаудағы заңдылық пен заңдылық мәселелері» атты баяндама жасады.

2025 жылға қарай құқықтық жүйеде бизнес-омбудсмен инвестициялық ахуалға және кәсіпкерлік ортаның тұрақтылығына тікелей қауіп төндіретін жүйелік бұрмалау факторларының кешені қалыптасты. Оларға мыналар кірді: нормативтік құқықтық актілерді РӘТ астынан шығару; экономикалық құқық бұзушылықтарды кеңейтілген криминализациялау; ерікті және болжанбайтын құқық қолдану; лауазымды тұлғалардың заңсыз шешімдер үшін дербес жауапкершілігінің болмауы; «ҰҚТ» ұғымының құқықтық белгісіздігі; сондай-ақ қылмыстық-құқықтық блоктағы Бизнес-омбудсмен институтының шектеулі мандаты.

Тұжырымдалған ұстаным парламенттік жауап беру тақырыбы ретінде қабылданды және Парламенттің күн тәртібіне енгізілді. Осылайша,

бизнесті құқықтық қорғау мәселелері алғаш рет институционалдық шешімдерді талап ететін жүйелі сын-тегеурін ретінде қойылды.

2025 жылғы Президент Жолдауын іске асыру аясында КҚҚУ ұсынған құқықтық жүйені бағдарламалық қайта ұйымдастыру кәсіпкерлік саласындағы құқық жасау мен құқық қолдану логикасын жүйелі жетілдіруге бағытталған кешенді шаралар архитектурасын қарастырады:

1. Құқық үстемдігін құқық жасау процесінде – заңдылық принциптері, ал құқық қолдануда – заңдылық принциптері ретінде айқындау;

2. Реттеушілік әсерді талдауды (РӘТ) кәсіпкерлік саласындағы заңнаманы сүзгілеудің нақты құралы ретінде қалпына келтіру және кеңейту, сондай-ақ әкімшілік әділет (ӘРПК) механизмін мемлекеттік органдардың кәсіпкерлікке қатысты құқық қолдануын нақты сүзгіден өткізу құралы ретінде пайдалану;

3. Азаматтық-құқықтық салада бизнестің қылмыстық-құқықтық қысымын тоқтату;

4. Мемлекеттік органдардың лауазымды тұлғаларына кәсіпкерлерге келтірілген зиянды мемлекет есебінен өтеу бойынша жеке материалдық жауапкершілікті енгізу.

Кәсіпкерлердің өтініштерін, заңнамалық және құқық қолдану практикасын талдау мыналар туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді:

- нормативтік-құқықтық актілер жиі негізгі құқықтық принциптерге қайшы келеді, осылайша заңдылық принципін бұзады;

- қолданыстағы заңнаманы құқық қолдану көбінесе ерікті негізде жүзеге асырылады, яғни адамдар мен жағдайларға қарамастан (*жерді заңсыз беру немесе алып қою, жер қойнауын пайдалану, рұқсат беру құжаттары және т.б.*) заңнаманы мүлтіксіз және жалпыға міндетті түрде орындаудан тұратын заңдылық қағидаты бұзылады.

Құқықтық жүйенің бұл екі қынжыларлық жағдайы құқық қолдану практикасы мемлекеттің заң шығарушы, атқарушы, құқық қорғау, қадағалау және сот органдарының лауазымды адамдарына мүмкіндік беруінен туындайды:

- шешім қабылдауда өздерінің жеке көзқарастарына және заңдардың мәтіндік түсіндірмесіне сүйенуге, ол мағыналық түсіндірмеден айырмашылығы бойынша мәтінмен манипуляция жасауға кең мүмкіндік береді;

- кәсіпкерлікке әдейі заңсыз әрекет немесе әрекетсіздік үшін тек жеке материалдық талаптардан ғана емес, сонымен қатар мемлекет өтеген залалды өтеуден кейінгі регресс талаптарынан да жеке жауапкершіліктен бос болуға.

Мұндай жағдай **құқықтық жүйенің жүйелік дисфункциясын** көрсетіп, бизнестің өз құқықтарының қорғалуына сенімсіздігін тудырады және мемлекетке деген сенімді әлсіретеді.

Сондықтан құқықтық мәдениетті қалыптастыру үшін **«құқық**

үстемдігі» мен «заң үстемдігі» ұғымдарын ажырату қажет. Біріншісі – заңдылық қағидаты, екіншісі – заңдылық қағидатына негізделеді. Құқық үстемдігі заңнаманың басты, бірақ жалғыз құқық көзі емес екенін білдіреді. Осылайша, заң өз алдына құқықтық болуы тиіс, тек содан кейін ғана құқықтық түрде орындалады. Құқықтық заң қабылдау үшін төрт негізгі құқық жасау принципі сақталуы қажет:

1) құқық нормаларының жалпыламалығы – олардың формулировкаларының әмбебаптылығын қамтамасыз етеді, яғни құқық нормаларын жалпы міндетті түрде қолдануды кепілдейді, соның ішінде заң шығарушыға қарсы да (мысалы, нақты компаниялар немесе тұлғаларға арналған рұқсат беру немесе тыйым салу нормаларын жасауға болмайды, соның ішінде белгілі бір нарықтағы жетекші субъектілерге қатысты критерийлер бойынша).

2) барлық нормативтік құқықтық актілердің бір-бірімен, сондай-ақ жалпы қабылданған ғылыми ұғымдар мен парасаттылықпен бірлігін, болжамдылығын және иерархиялық үйлесімділігін қамтамасыз ететін құқықтық ұғымдар мен нормалардың формальды-логикалық айқындылығы;

3) құқық нормаларының пайда болуының табиғилығы: 3.1) адамның әлеуметтік табиғаты (қарым-қатынасқа деген сөзсіз ұмтылыс, бауырластық, өзара сыйластық және өзара түсіністік рухында бір-біріне жоғары моральдық қатынастың жалпыға бірдей зайырлы мораль), 3.2) тараптардың тең құқылы келісімі (тіпті тең емес) және жеке жауапкершіліктің лайықты пропорционалдығы ретіндегі әділеттік идеялары, сондай-ақ 3.3) жалпы қабылданған, қоғамдағы адамдардың еркін өзара әрекеттесуі мен келісуінің өздігінен қалыптасқан әдет-ғұрыптары;

4) материалдық қамтамасыз етуді қажет етпейтін және жеке адамның бостандығын мемлекеттік қорғау арқылы адамның туу құқығына тән, сондықтан оның жеке басының қадір-қасиеті мен еңбегіне тәуелді емес оның іргелі және ажырамас құқықтарына қол сұғушылықтардан сақтауды талап ететін адам құқықтарының әмбебаптығы.

Осылайша, еркін ерік-жігерді келісу ісіндегі «жазылған ақыл» ретіндегі құқық идеясының объективті құндылығы Заңның тура мәтінінен жоғары болуы керек, өйткені заңдылық принципсіз заңдылық принципі Заңның мазмұны бойынша құқықты мүлтіксіз және жалпыға міндетті түрде орындау жағдайында да әділеттілікке қайшы келуі мүмкін.

Заңнама нормалары құқықтық принциптерге қайшы келгенде, құқықтық жүйенің тұтастығы бұзылады, құқықтық сенімділік бұзылады және онымен бірге қоғамның қоғамды басқарудың жария-құқықтық аппараты ретінде мемлекетке деген сенімі бұзылады.

Заңның үстемдігі: әкімшілік, құқық қорғау, қадағалау және сот процестеріндегі құқық қорғау мәселелері

Мемлекеттік органдар тарапынан, оның ішінде қадағалау және сот тарапынан ерікті түрде құқық қолдану аса маңызды жүйелік проблема болып табылады.

Кәсіпкерлер әлі де өз құқықтарын жүйелі түрде бұзуға тап болады,

Іс жүзінде, көбінесе мемлекеттік органдар әлі күнге дейін әкімшілік шешімдерді заңсыз қабылдайды немесе күшін жояды, таза азаматтық-құқықтық даулар бойынша қылмыстық істер қозғалады, экономикалық құқық бұзушылық үшін мойындау үшін ҰҚТ-қа айып тағу қаупі бар бизнеске қысым жасайды, ал прокуратураның жекелеген өкілдері мұның бәріне жауап беріп қана қоймайды, сонымен бірге өздері де заңсыз деп таниды жеке тұлғалар арасындағы мәмілелерді қоса алғанда, ескіру мерзімі бойынша бұрыннан өткен Әкімшілік, сот және өзге де шешімдерді қайта қарау жолымен бизнеске қатысты мемлекеттік айыптаулар. Өкінішке орай, тіпті сот органдары көбінесе істің құқықтық принциптеріне, формальды логикасы мен фактілеріне қайшы келетін әділетсіз шешімдер қабылдайды және осылайша барлық заңсыздықты заңдастырады.

Жер және салық қатынастары, мемлекеттік сатып алу, сәулет және құрылыс салаларында, сондай-ақ әкімшілік кедергілерді белгілеу кезінде одан да көп және жиі бұзушылықтарға жол беріледі.

Бизнеске қатысты мемлекеттің ерікті түрде орындалуы:

- кейде құқықтық негіздерсіз құжаттарды беру немесе бермеу, сондай-ақ бұрын қабылданған заңды шешімдердің күшін жою бойынша заңсыз әрекет/әрекетсіздік. Көбінесе мемлекет заңды анық және тікелей бұзғаны, заңсыз шешім қабылдағаны анықталды, бірақ оның салдары үшін жауапкершілік кәсіпкерге жүктеледі.

Сонымен бірге, мемлекеттік органдар қолданыстағы нормативтік-құқықтық актілерді елемей, кәсіпкерлікке заңсыз шектеулер немесе санкциялар қолданады, кәсіпкерлерді азаматтық-құқықтық даулар бойынша қылмыстық жауапкершілікке тартады – не мемлекеттік органдармен (*мысалы, келісім-шарттық бағаларды орта нарықтық бағадан асырып алғаны үшін*), не рейдерлермен кәсіпкерлікті тартып алу үшін мемлекеттік органдардың әкімшілік ресурсын пайдаланып, айқын ойдан шығарылған алаяқтық баптары бойынша.

Бұл бұзушылықтар қоғамдық-құқықтық функцияларды атқаратын жеке лауазымды тұлғалар тарапынан жасалады. Практика көрсеткендей, тіпті мемлекеттік қызметкер заңды бұзса да, кәсіпкер заңсыз әрекеттерге қатысты тек мемлекетке қарсы шағымдануға мәжбүр болады. **Егер кәсіпкер сотта жеңіп шықса, мемлекет зиянды өтеп берсе де, оны кінәлі лауазымды тұлғадан регресс жолымен өндіріп алмайды.** Қазіргі таңда мемлекет қызметкерлерінен регресс жолымен өндірілген қаржыға қатысты елеулі сот статистикасы жоқ. *Алайда, кәсіпкер нақты лауазымды тұлғаға емес, мемлекетке қарсы шағымданған жағдайда мемлекет бизнестің шығынын өтеуге мәжбүр болған жағдайларға қатысты статистика міндетті түрде бар болуы тиіс.*

Мұндай жағдайларда кәсіпкерлер мемлекеттік органдармен сот ісін жүргізуден аулақ болуды жөн көреді, бұл олардың одан әрі қызметіне теріс әсер етуі немесе бизнес үшін қосымша проблемалар тудыруы

деп қорқады. Бұл ретте белгілі бір лауазымды тұлғаға оның көрінеу заңсыз әрекеттерімен немесе әрекетсіздігімен келтірілген залалды өтеу үшін жеке азаматтық-құқықтық тәртіппен талап қою мүмкіндігі іс жүзінде жоқ, дегенмен заңды түрде еш жерде тікелей тыйым салынбаған.

Бұл проблеманы жою үшін Кәсіпкерлік кодекстің 11-бабының 4-тармағында көзделген **мемлекеттік органдардың лауазымды адамдарының кәсіпкерлік субъектілеріне келтірілген залал үшін дербес жауаптылық қағидатын іске асыру, әкімшілік және өзге де соттардың мемлекеттік органдардың лауазымды адамдарына қатысты олардың заңнаманы бұзу фактілерін анықтауына байланысты олардың әкімшілік актілерінің күшін жою кезінде жеке ұйғарымдар шығару міндетін белгілей отырып, сондай-ақ осындай мемлекет және кәсіпкерлер алдындағы тұлғалар, бұл шығыстарды тек мемлекеттік бюджетке негізсіз жүктеуді алып тастау арқылы.**

Мемлекеттік органдардың лауазымды адамдарының дербес жауапкершілігінің нақты болмауы мынадай салдарға әкеп соғады:

- кәсіпкерлер қабылданған шешімдер өздеріне зиян келтіру үшін өзгертілуі немесе жойылуы мүмкін деп қорқып, мемлекеттік органдармен олардың пайдасына жойылған шешімдер бойынша залалды өтеу жөніндегі даулардан аулақ болады;

- мемлекеттік органдар лауазымды тұлғаларды өз еркімен құқық қолданғаны үшін жауапқа тартпайды, бизнес пен қоғамның мүдделеріне немқұрайлылық таныта отырып, өз қателіктерін мойындамайды;

- мемлекеттік органдар сот жүйесі арқылы өздерінің заңсыз әрекеттерін іс жүзінде «заңдастырады», бұл бизнестің мемлекеттік институттарға деген сеніміне нұқсан келтіреді.

Ұсынылған шаралар

Прокурорлар мен судьяларды қоса алғанда, лауазымды тұлғалардың жеке азаматтық жауапкершілігі:

- Азаматтық кодекс мемлекеттік қызметшілер мен судьялардың мемлекет алдындағы азаматтық-құқықтық жауапкершілігі туралы олардың құқықтық қағидаттарға, істің формальды логикасы мен фактілеріне қайшы келетін заңсыз әрекеттерінен немесе әрекетсіздігінен мемлекет өтеген залал бойынша императивті нормалармен толықтырылсын;

- «Сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы» Конституциялық заңда, ӘРПК және басқа да тиісті НҚА-да судьялардың мемлекеттік органдардың лауазымды адамдары тарапынан заңдылықты бұзудың өздері белгілеген жағдайлары бойынша жеке ұйғарымдар шығару міндеті, сондай-ақ мұндай лауазымды адамдардан залал шеккен адамдардың пайдасына залалдарды өндіріп алу тетігі бекітілсін. лауазымды адамдардың заңсыз әрекеттері немесе әрекетсіздігі анықталған және істің құқықтық принциптеріне, формальды логикасына және нақты мән-жайларына қайшы деп танылған сот процестері.

Олардың қызметінің негізгі көрсеткіштеріне енгізу жолымен мемлекеттік органдардың жұмысын бағалау жүйесін жетілдіру:

- мемлекеттік органдардың **күші жойылған** әкімшілік актілерінің саны мен үлес салмағы, яғни ӘРПК шеңберінде қанағаттандырылған және бизнестің пайдасына сот шешімдерінің өзге де заңнамалары;

- кәсіпкерлер соттарға жүгінгенге дейін мемлекеттік органдардың өз лауазымды адамдарының заңсыз әрекеттері немесе әрекетсіздігі туралы кәсіпкерлердің өтініштерін қараудың **оң нәтижелерінің** саны мен үлес салмағы;

Осы шараларды енгізуден әкімшілік қысым мен жанжалдар санының төмендеуі, сондай-ақ лауазымды адамдар тарапынан заңсыздық жағдайларының қысқаруы күтіледі.

Ресми риторика деңгейінде, біз «Заң және тәртіп» туралы айтатын болсақ, іс жүзінде бұл азаматтардың заңға бағынуын ғана білдіреді, бірақ мемлекеттік органдардың лауазымды адамдары емес. Осыған байланысты кәсіпкерлер көбінесе хаос пен әкімшілік тәртіпсіздікке тап болады. Көптеген адамдар үшін заң мен тәртіп бизнесті қорғаудың нақты механизмінен гөрі декларация болып қала береді.

Бұл жағдайлар жалғыз емес. Олар кәсіпкерлік ортада тұрақты қабылдауды қалыптастырады: шыдамды үнсіздік және бұзушылықтар туралы көпшілік алдында жариялаудан қорқу бизнесті заңды бұзғаны үшін емес, мемлекеттік органдардың лауазымды адамдарының ерікті түрде орындалуы салдарынан жоғалтуға болатын жағдай туғызады.

Мемлекеттік органдардың бизнеспен **азаматтық-құқықтық дауларын кәсіпкерлерді қылмыстық құдалау жазықтығына көшіру** тәжірибесі жүйелі сипатқа ие болады және осындай істерді саралау тәсілдерін дереу қайта қарауды талап етеді. Осыған байланысты, Сенаттың Конституциялық заңнама, сот жүйесі және құқық қорғау органдары комитетінің 2025 жылғы 30 сәуірдегі дөңгелек үстелінің қорытындылары бойынша ұсынылған шараларды заңнамалық тұрғыдан іске асыруды ұсынамын:

- прокурорлар сотқа дейінгі тергеп-тексеруді тоқтату туралы қаулылардың күшін жою үшін нақты мерзімдер белгіленсін, осы мерзімдер өткеннен кейін прокурорлар қылмыстық істі тоқтатудың күшін жоя алмайды (оны қайта-қайта қозғай алмайды). Бұл істі қайта бастау Мемлекеттік органдардың лауазымды тұлғаларына тиімді болатын жағдайларда бизнеске қатысты айла-шарғы жасауды болдырмауға мүмкіндік береді, өйткені бұл іс жүзінде жиі орын алады;

- алдын ала тергеу мерзімдерін 6 айдан астам мерзімге тек айрықша жағдайларда жеткілікті дәлелдермен ұзарту;

- экономикалық құқық бұзушылықтар бойынша сотқа дейінгі тергеудің екі сатылы моделін енгізу (алдын ала процесстік тексеру және тергеу).

Сондай-ақ ұсынылады:

- кәсіпкерлермен азаматтық-құқықтық және шарттық даулардан туындаған барлық қылмыстық істерге жан-жақты тексеру жүргізу;

- қылмыстық ниет пен мемлекетке нақты залал туралы дәлелдер болмаған кезде мұндай даулар бойынша қылмыстық істер қозғауға тыйым салу;

- істерді сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің Бірыңғай тізілімінде тіркеу туралы негізсіз қаулылардың және кәсіпкерлерді қылмыстық жауапкершілікке тарту туралы сот шешімдерінің күшін жою;

- осындай істерді қозғау және қарау кезінде құқыққа қайшы әрекеттерге жол берген лауазымды тұлғаларды жауапкершілікке тарту.

Бұл шаралар бизнесті қылмыстық жауапкершілікке тартуды болдырмауға мүмкіндік береді және заңдылық, әділдік және кәсіпкерлерді қорғау қағидаттарының сақталуын қамтамасыз етеді, бұл туралы Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев бірнеше рет айтқан болатын.

Бұл кәсіпкерлерді қорғау туралы ғана емес, сонымен қатар мемлекет институттарына деген сенім, мемлекеттік басқару сапасы, Қазақстанның инвестициялар мен жеке әлеует («адами капитал») үшін бәсекеге қабілеттілігі туралы. **Құқық үстемдігін нығайту – біздің экономикалық қауіпсіздігіміздің негізгі элементі.**

Бизнес-омбудсменнің ұстанымы Сенаттың кәсіпкерлікті қорғау саласындағы жүйелі құқықтық реформаларды іске қосуға бағытталған парламенттік сұрау салуы түрінде институционалдық ресімделді.

Сенат Бизнес-омбудсменнің ұсыныстарын қолдап, оларды ұсыныстар түрінде бекітіп, Үкіметке, Бас прокуратураға, Жоғарғы Сотқа, сондай-ақ «Атамекен» ҰКП-ға жолдады.

Қабылданған ұсыныстар жүйелік шараларды қамтиды:

- «прокурорлық сүзгі» механизмін институционалдық және цифрлық нығайту;

- қылмыстық ниет пен залал болмаған кезде бизнесті қылмыстық қудалауға жол бермеу;

- РӘТ-ті мемлекеттік саясаттың міндетті құралы ретінде қалпына келтіру;

- сот және құқық қолдану практикасының біркелкілігін қамтамасыз ету;

- салықтық әкімшілендірудің сервистік моделін дамыту;

- инвесторларды сүйемелдеу тетіктерін күшейту.

Осылайша, бизнес-омбудсменнің бастамалары ресми институционалдық сұрау мәртебесіне ие болды және оларды одан әрі іске асыру үшін жауапкершілік **мемлекеттік биліктің негізгі**

орталықтары арасында бөлінді. Бизнес-омбудсмен институтының бастамасы сараптамалық-талдамалық жазықтықтан кәсіпкерлікті қорғау саласында **мемлекеттік шешімдер қабылдау** саласына көшті.

Осылайша, қалыптасқан құқық қолдану практикасы оның толық тоқтатуды қажет ететінін көрсетеді, себебі **Мемлекет басшысы бастамашы болған экономиканы либерализациялау реформасы әлі аяқталмағанын** дәлелдейді. Осыған байланысты Сенатта КҚҚУ бастамасымен **заңнамалық өзгерістерге қатысты сұрау** қалыптасқаны және қабылданған шешімдердің іске асырылуын жүйелі бақылау мен елдің жоғары басшылығы тарапынан **саяси қолдаудың** қажеттігі белгіленді.

IV. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА КӘСІПКЕРЛІКТІ ҚОРҒАУ БОЙЫНША БИЗНЕС-ОМБУДСМЕН СТРАТЕГИЯСЫН ІСКЕ АСЫРУ

2025 жылы институт қызметі тек реактивті сипатпен — кәсіпкерлердің өтініштеріне жауап берумен ғана шектелмей, сонымен қатар алдын алу бағытта да жүзеге асырылды. Атап айтқанда, жүйелі тәуекелдерді анықтау, заңнаманы және құқық қолдану тәжірибесін жетілдіру жөніндегі бастамаларды әзірлеу, сондай-ақ бизнес пен мемлекеттік органдар арасында тұрақты әрі конструктивті диалогты қамтамасыз ету басымдыққа айналды.

Бизнес-омбудсменнің қызметі **кәсіпкерлікті қорғау жөніндегі Стратегияны іс жүзінде іске асыруға** бағытталды. Жұмыстың негізгі бағыттары:

1. *Бизнесті жүйелі қорғауды қамтамасыз ету үшін КҚҚУ өкілеттіктерін институционалдық нығайту және кеңейту.*

2. *Мемлекеттік органдар үшін **кәсіпкерлік субъектілерінің құқықтары мен заңды мүдделерін сақтау өлшемшарттарының** тиімділік көрсеткіштерін енгізу бөлігінде лауазымды адамдардың, оның ішінде прокурорлар мен судьялардың дербес азаматтық жауапкершілігін енгізу.*

3. *Ашықтыққа, меншік пен басқару функцияларын бөлуге және соңғы бенефициарлардың жауапкершілігін шектеуге бағытталған корпоративтік басқару реформасын ілгерілету.*

4.1. Бизнес-омбудсмен институтын дамыту.

Стратегия кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау функцияларын толыққанды орындау үшін **КҚҚУ өкілеттіктерін кеңейту** қажет екенін көздейді. Бұл бөлімде айтарлықтай институционалдық прогреске қол жеткізілді. 2025 жыл **Бизнес-омбудсмен институтын сапалы институционалдық нығайту кезеңі** болды. 2025 жылғы тәжірибе көрсеткендей, Бизнес-омбудсменнің қазіргі өкілеттіктері көп жағдайда бизнес құқықтарының бұзылуына, әсіресе кәсіпкерлерді қылмыстық қудалаудың алғашқы кезеңдерінде уақтылы және тиімді әрекет ету бөлігінде шектеулі. Кәсіпкерлерге әкімшілік және қылмыстық-құқықтық қысымның сақталуы жағдайында Бизнес-омбудсмен институты негізінен реактивті қорғаныс моделінен алдын алу және жүйеге көшу қажеттілігін дәйекті түрде қорғады.

Бұл тәсіл Бизнес-омбудсменнің жеке өтініштерді қараудағы рөлін кеңейтуді ғана емес, сонымен бірге норма шығару мен жалпы құқық қолдану практикасына әсер етудің тұрақты тетіктерін қалыптастыруды көздейді.

«Атамекен» ҰКП жүйесіндегі КҚҚУ институционалдық дербестігі. 2025 жылы институционалдық дамудың маңызды элементі Бизнес-омбудсмен қызметінің ұйымдастырушылық негіздерін жетілдіру болды.

ҰКП туралы Заңның талаптарына сәйкес «Атамекен» ҰКП

басқармасымен келісілді және Ұлттық кәсіпкерлер палатасы жүйесіндегі КҚҚУ институтының дербестігін бекітетін КҚҚУ аппараты туралы жаңа Ереже бекітілді.

Жаңа ережені қабылдау қажеттілігі «Атамекен» ҰКП мен КҚҚУ аппараттарының өзара іс-қимылындағы анықталған мәселелерге байланысты болды. Бизнес-омбудсменнің кәсіпкерлікті қорғау жөніндегі стратегиясында өзара іс-қимылдың неғұрлым нақты моделін қалыптастыру және бірлескен жұмыстың тиімділігін арттыру мақсатында «Атамекен» ҰКП жүйесіндегі КҚҚУ институтын ұйымдық оқшаулау көзделген.

Қазіргі уақытта **Бизнес-омбудсмен Аппаратының** құрылымына мыналар кіреді:

- КҚҚУ хатшылығы;
- КҚҚУ өңірлік өкілдері – Өңірлік кәсіпкерлер палаталары (ӨКП) жанындағы кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау және әкімшілік кедергілерді азайту секторларының меңгерушілері;
- КҚҚУ қоғамдық өкілдері (кеңесшілері мен көмекшілері) штабы.

Қоғамдық өкілдер штабы бизнес құқықтарын қорғау бөлігінде салықтық, монополияға қарсы және өзге де құқықтарды талдау бойынша белсенді жұмыс жасады.

2025 жылы **қоғамдық өкілдер институтын және серіктестік тетіктерді дамыту Бизнес-омбудсменді институционалдық нығайтудың басты бағыттарының біріне айналды.** Бұл жұмыс сараптамалық базаны кеңейтуге, кәсіпкерлерге құқықтық көмектің қолжетімділігін арттыруға және бизнес, мемлекет және сараптамалық қоғамдастық арасындағы диалогтың тұрақты арналарын қалыптастыруға бағытталған. AlmaU университеті базасында Бизнес-омбудсмен институтының қоғамдық өкілдігін кеңейту жоспарланған.

Осылайша, «Атамекен» ҰКП-да Бизнес-омбудсмен **институтының дербестігін белгілеу** және оның өкілеттіктерін кеңейту бөлігіндегі **Стратегияның тактикалық мақсатына** КҚҚУ тағайындалған сәттен бастап бір жыл өткеннен кейін толық қол жеткізілді, бұл кәсіпкерлікті қорғау жөніндегі операцияларда жүйелік проблемаларды тиімді шешуге жағдай жасайды.

Алайда Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ) Бизнес-омбудсмен өкілеттіктерін сотқа дейінгі дауларды реттеу және өзге бағыттар бойынша кеңейту жөніндегі ұсынымдары әзірге толық іске асырылған жоқ. 2025 жылы «Қазақстандағы іскерлік ахуалды талдау» жобасы аясында тұжырымдалған ЭЫДҰ ұсынымдарын жүзеге асыру бойынша жүйелі жұмыс жалғастырылды. **Қазақстанда дауларды баламалы реттеу тәжірибесін кеңейту үшін Бизнес-омбудсменнің сотқа дейінгі дауларды реттеу саласындағы өкілеттіктерін кеңейту** және оның қызметінің жалпы тиімділігін арттыру туралы халықаралық институт ұсынымының маңызы ерекше.

ЭЫДҰ формалды түрде бизнесті қорғау тетігі болғанымен, кәсіпкерлер мен мемлекеттік органдар арасындағы дауларды шешудегі оның нақты рөлі шектеулі болып отырғанын атап өтті. Сонымен қатар, ұйым өтініштер

санының азаюы өздігінен бизнес-ортаның жақсарғанын білдірмейтінін, керісінше, бұл кәсіпкерлердің аталған қорғау құралына деген сенімінің төмендеуінен туындауы мүмкін екенін көрсетті. Бұл бағалау 2025 жылы өтініштер мен құқық қолдану тәжірибесін талдау қорытындылары бойынша Бизнес-омбудсмен Аппараты жасаған тұжырымдармен толық сәйкес келеді.

Анықталған жүйелік шектеулерге жауап ретінде Бизнес-омбудсмен Аппараты КҚҚУ институционалдық және процестік мандатын кеңейтуге бағытталған кешенді ұсыныстар әзірлеп, ұсынды. Атап айтқанда, мыналар ұсынылды:

- кәсіпкердің өтініші бойынша Бизнес-омбудсменге сотқа дейінгі тергеп-тексеру және қылмыстық сот ісін жүргізу шеңберінде қоғамдық қорғаушы ретінде қатысу құқығын беру;

- кәсіпкерлердің мүддесі үшін Қазақстан Республикасының Конституциялық Сотына тікелей жүгіну құқығын ұсыну;

- азаматтық істер бойынша заңды күшіне енген сот актілеріне шағым жасау өкілеттігін бекіту.

Аталған бастамалардың негіздемесі **құқық шығармашылығы мен құқық қолданудағы, соның ішінде азаматтық-құқықтық және салық даулары бойынша кәсіпкерлерді қылмыстық қудалау бөлігіндегі**, орнықты жүйелік мәселеге сүйенеді. Мұндай практика, әдетте, шоттарды бұғаттаумен, мүлікке тыйым салумен, шаруашылық қызметті шектеумен және бизнестің жария түрде беделін түсірумен қатар жүреді. Сонымен бірге, Бизнес-омбудсменнің қылмыстық және сот процесінің негізгі сатыларында процессуалдық мәртебесінің болмауы кәсіпкерлерді қоғамдық қорғаудың қосымша институционалдық тетігінен іс жүзінде айырады және мемлекетпен қатынастардағы тараптар теңгерімін бұзады.

Мемлекет басшысына жүгіну. Аталған ұстанымды дамыту мақсатында 2025 жылғы 26 желтоқсанда Бизнес-омбудсмен Мемлекет басшысының атына КҚҚУ институционалдық мүмкіндіктерін кеңейту жөніндегі ұсыныстармен ресми өтініш жолдады.

Өтініште Бизнес-омбудсменнің кәсіпкерлікке қатысты мемлекеттік органдардың заңдылықты сақтауына қоғамдық бақылау жүйесіндегі азаматтық институт ретіндегі рөлін күшейту қажеттігі және **кәсіпкерлік қызметті реттеу процестеріне қосымша қадағалау құралдарын** бекіту негізделді.

Ұсынылған шаралар прокуратура органдарымен тығыз өзара іс-қимыл жағдайында реттеушілік және құқық қолдану тәуекелдерін ерте кезеңде анықтау мен жою тетіктерін институционализациялауға бағытталған.

Бірінші бағыт қылмыстық процесс шеңберінде кәсіпкерлерді қорғауды күшейтуге бағытталған. Кәсіпкерлердің өтініштерін қарауды бастамалау мүмкіндігі болғанымен, бизнеске қысымның артуы жағдайында Бизнес-омбудсменнің қолданыстағы өкілеттіктері қылмыстық және сот процесінің шешуші сатыларында қорғауға толыққанды қатысуды қамтамасыз етпейді. Олар кәсіпкерлерді негізсіз қылмыстық қудалаудың алдын алуға жедел әрі тиімді ықпал ету үшін жеткіліксіз. Бұл тұрғыда прокуратура органдарымен өзара іс-қимылға ерекше назар аудару қажет.

Осыған байланысты Бизнес-омбудсменге кәсіпкердің өтініші бойынша қылмыстық істерге қоғамдық қорғаушы ретінде қатысу құқығын беру ұсынылады — сотқа дейінгі тергеп-тексеру және сот талқылауы сатыларында, соның ішінде ҚПК-нің 66-бабы тәртібімен қорғаушы ретінде СДТБТ-де тіркелген сәттен бастап әрекет ету мүмкіндігін қоса алғанда. Бұл ретте адвокатты алмастыру туралы сөз болып отырған жоқ. Мәселе — қоғамдық қорғаушы функциясын жүзеге асыру, соның ішінде бизнестің құқықтарының сақталуын бақылау мақсатында тергеп-тексеру материалдарына қол жеткізу мүмкіндігін қамтамасыз ету туралы.

Бұдан бөлек, мыналар ұсынылады:

- кәсіпкердің өтініші бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексерудің кез келген сатысында оның материалдарына қол жеткізуді қамтамасыз ету;
- бизнеске қатысты қылмыстық істі қозғаудың заңдылығын және оны тоқтату мәселесін, сондай-ақ заңсыз қамауға алуларды тексеруді бастамалау өкілеттігін беру;
- бизнесті құдалау мәселелері жөніндегі ведомствоаралық комиссиялардың жұмысына Бизнес-омбудсменнің қатысуын бекіту.

Аталған шараларды іске асыру кәсіпкерлерге қысым көрсету жағдайларына жедел ден қоюға ғана емес, оларды ерте кезеңде алдын алуға мүмкіндік береді. Бизнес-омбудсмен өкілеттіктерін күшейту — мәртебе мәселесі емес, кәсіпкерлерді қорғау тиімділігін арттыру мен құқықтық тәртіпті нығайтудың негізгі құралы. Бұл шаралар Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы-на инвесторлардың мүдделерін қорғау функцияларын жүзеге асыруда КҚҚУ институты тарапынан қолдау көрсетуге мүмкіндік береді, себебі аталған функциялар мемлекеттік айыптаушы мәртебесімен белгілі бір дәрежеде қайшылыққа түсуі мүмкін.

Екінші бағыт Бизнес-омбудсменге кәсіпкерлердің КҚҚУ жолдаған өтініштерінің мәні болған азаматтық және әкімшілік істер бойынша заңды күшіне енген сот актілеріне шағым жасау құқығын берумен байланысты.

Қолданыстағы сот практикасы жағдайында Бизнес-омбудсмен істің тарапы болмаған жағдайда сот шешімдеріне шағым беру арқылы кәсіпкерді қорғай алмайды. Ал КҚҚУ әрбір сот процесіне қатысуға жеткілікті ресурстарға ие емес, әрі кәсіпкерлер оған, әдетте, мемлекеттік және сот органдарына жүгіну мүмкіндіктерін толық пайдаланғаннан кейін ғана жүгінеді.

Аталған шараларды іске асыру бизнеске қысым көрсету фактілеріне жедел ден қоюға ғана емес, оларды ерте кезеңде алдын алуға бағытталған. Бизнес-омбудсмен өкілеттіктерін кеңейту мәртебе мәселесі ретінде емес, кәсіпкерлерді қорғау тиімділігін арттырудың және мемлекеттік органдардың құқықтық тәртіпті сақтауын қамтамасыз етудің қажетті құралы ретінде қарастырылады. Мұндай құқықтарды КҚҚУ-ға беру Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы-ның бизнес мүдделерінің заңды қорғалуына кепілдік беру жөніндегі қадағалау функцияларын мемлекет мүдделерімен қатар іске асыруына жәрдемдеседі.

Осыған ұқсас тетіктер бірқатар шет мемлекеттерде, соның ішінде Ресей Федерациясында табысты қолданылып келеді және сот жүйесі мен мемлекеттік институттарға деген сенімді нығайтудың тиімді құралы

ретінде өз нәтижелілігін дәлелдеді.

Үшінші бағыт Бизнес-омбудсменге кәсіпкерлердің құқықтарына әсер ететін нормативтік-құқықтық актілер бойынша Қазақстан Республикасының Конституциялық Сотына тікелей жүгіну құқығын беруді көздейді.

Қазіргі уақытта кәсіпкерлік субъектілері мұндай құқыққа ие емес, ал Адам құқықтары жөніндегі Уәкіл институты негізінен адамның табиғи, іргелі құқықтарын қорғауға бағытталған. Ал кәсіпкерлердің құқықтары табиғатынан алынады және мамандандырылған институционалдық өкілдікті қажет етеді. Дәл осы мақсатта Бизнес-омбудсмен институты құрылған.

Кәсіпкерлердің КҚҚУ арқылы Конституциялық Сотқа жүгіну мүмкіндігінің болмауы құқық субъектілерінің теңдігі туралы конституциялық қағидатты шектейді. Заңды тұлғалардың бизнес-құқықтары азаматтық құқықтарды жанама түрде жүзеге асырады және маңыздылығы жағынан кем емес.

Конституциялық Сотқа жүгіну құқығы Бизнес-омбудсменге бүкіл кәсіпкерлік қоғамдастық үшін бизнесті жүргізудің нормативтік-құқықтық жағдайларын жүйелі түрде жетілдіруге мүмкіндік береді.

Төртінші бағыт Бизнес-омбудсменнің институционалдық мәртебесін нығайтуға бағытталған. Ұсынылып отырған өзгерістерге сәйкес, КҚҚУ лауазымының ресми атауын оның нақты мәртебесіне сәйкес келтіріп, оны «Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау бойынша уәкіл» деп нақтылау ұсынылады. Бұл өзгеріс Бизнес-омбудсменнің тікелей Елбасыға есептілігін айқындап, мемлекеттік органдар әрекеттеріне қоғамдық бақылау функциясына кәсіпкерлік қоғамдастық сенімін нығайтуға мүмкіндік береді.

Парламенттің Бизнес-омбудсмен институтын институционалдық нығайтуға қолдауы. Бизнес-омбудсменнің ұсыныстары Сенат тарапынан қолдау тапты. Атап айтқанда, Сенат Бас прокуратураға КҚҚУ кәсіпкерлердің шағымдары бойынша қылмыстық процестің кез келген сатысында *тергеу материалдарына қол жеткізу құқығымен*, сондай-ақ ҚР ҚКП 66-бап бойынша қоғамдық қорғаушы ретінде қатысу құқығымен қамтамасыз ету мүмкіндігін қарастыруды ұсынды.

Бизнес-омбудсменнің қылмыстық-құқықтық блоктағы өкілеттілігін кеңейту – бұл тек институционалдық тепе-теңдікті күшейту емес, сонымен бірге прокуратура органдарына кәсіпкерлер мен инвесторлардың құқықтарын қорғауда көмек көрсету құралы ретінде қарастырылады

Сонымен қатар, Сенат кәсіпкерлік қызметті жақсартуға бағытталған ұсынымдарды қалыптастырды, соның ішінде:

- Қаржы министрлігіне, «Атамекен» ҰКП және Бизнес-омбудсменмен бірлесіп, *салық реформаларының іскерлік климатқа әсерін тұрақты түрде мониторингтеу*;

- КҚҚУ және «Атамекенге» ҰКП аналитикалық және құқықтық қорғау жұмысын күшейтіп, *құқық қолданудағы жүйелік проблемаларды анықтау және мемлекеттік органдарды бизнес пен инвесторларға ең өткір тәуекелдер туралы тұрақты хабардар ету*.

Жалпы, Бизнес-омбудсмен институты кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау саласында мемлекеттік саясатқа дербес және жүйелі қатысушы ретінде орнықты. Есептік жылы қабылданған ұйымдастырушылық және институционалдық шешімдер, тіпті өкілеттілікті кеңейту ұсыныстары қабылданбаса да, институтты әрі қарай дамыту және оның тиімділігін 2026 жылы арттыру үшін берік негіз құрды.

4.2. Ерікті құқық қолдану практикасын реттеу

Бизнес-омбудсменнің стратегиясы әкімшілік және сот процестерінде ерікті құқық қолдануды жүйелі түрде реттеу, сондай-ақ жекелеген заңнамалық бастамалар тарапынан ерікті құқық шығармашылығына қарсы іс-қимыл жасау қажеттігін атап көрсетеді.

2025 жылғы тәжірибе көрсеткендей, мемлекеттік органдардың лауазымды тұлғалары бұрын қабылданған шешімдердің, құжаттар мен шарттардың негізсіз күшін жоюға немесе орындамауға мүмкіндік береді, бұл бизнес үшін айтарлықтай құқықтық тәуекелдер тудырады. Сонымен қатар, азаматтық-құқықтық даулар бойынша кәсіпкерлерді заңсыз қылмыстық жауапкершілікке тарту үрдісі сақталуда, бұл жүйеге деген сенімге нұқсан келтіреді және сайлау құқығын қолдануға жағдай жасайды.

Құқық қолданудағы өзбетіндік тәжірибесінің сақталуының негізгі себептері мыналар болып табылады:

- мемлекеттік органдардың лауазымды тұлғаларына тіпті тәртіптік жауапкершілікті қолдануда таңдамалы тәсілдің қолданылуы, сондықтан олар үшін әкімшілік, азаматтық және қылмыстық заңнаманы бұзғаны үшін фактілік персоналды жауапкершіліктің болмауы;

- мемлекеттік органдардың өз қызметін бағалауда тиімділік критерийлері ретінде кәсіпкерлердің мемлекеттік органдармен дауларында сот шешімдері немесе әкімшілік шешімдер қарастырылмауы, соның ішінде мемлекеттік органдардың әкімшілік процедураларды сақтау фактілері.

Жүйелі мәселелерді анықтағанына байланысты Бизнес-омбудсмен мемлекеттік органдардың лауазымды тұлғаларының жұмысын бағалау критерийлеріне **кәсіпкерлердің шағымдарын қанағаттандыру** деңгейін енгізуді ұсынды. Мұндай механизм әкімшілік дауларды сотқа дейін қарау тиімділігін арттыруға, жоғары тұрған органдардың заңсыз шешімдерге жауапкершілігін күшейтуге және кәсіпкерлердің құқықтарының сақталуын бақылаудың ашық жүйесін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Бұл бастама Парламент Сенатының қолдауын алды, ол Ұлттық экономика министрлігіне **мемлекеттік органдар қызметін бағалау жүйесін кәсіпкерлердің құқықтары мен заңды мүдделерін сақтау көрсеткіштері негізінде жетілдіру мүмкіндігін қарастыруды ұсынды.**

Мұндай құралдарды енгізу әкімшілік рәсімдердің формальді орындалуынан нәтижеге бағытталған, өлшенетін және ашық басқару моделіне өтуге маңызды қадам болып табылады, бұл іскерлік реттеуде құқық үстемдігі мен болжамдылықты қамтамасыз ету жөніндегі ЭЫДҰ

халықаралық ұсыныстарына сәйкес келеді.

4.3. Корпоратив басқаруды жүйелі реформалау

2025 жылғы 23 қыркүйекте Бизнес-омбудсмен корпоративтік басқарудағы кейбір жүйелік **құқықтық және институционалдық дисбаланстарды жоюға арналған** ұсыныстарын Ұлттық экономика министрлігіне және ҚР Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігіне жолдады. Бұл ұсыныстар корпоративтік басқарудың **институционалдылығы мен мүліктік бөлінуінің бұзылуына байланысты** туындаған мәселелерді шешуге бағытталған.

Инвестициялық климатқа және бизнес ортаға айтарлықтай қауіптер **шектеулі жауапкершілік принципін** жүйелі сақталмауынан туындайды. Қазақстанда практикада жиі кездесетін жағдай – **менеджменттің әрекеттері үшін нақты бенефициарларды жауапқа тарту**, олардың менеджмент пен директорлар Кеңесі арасындағы қылмыстық байланысы дәлелденбеген кезде.

Корпоративтік басқарудың ашықтығы бойынша негізгі проблемалардың бірі – **тәуелсіз директорлардың негізгі акционерлерге формалды тәуелділігі** болды. Тәуелсіз директорлар тек миноритарлық акционерлер арқылы сайланған және алынған жағдайда ғана шын мәнінде тәуелсіз саналады. Басқа жолмен тағайындау миноритарлық акционерлердің корпоративтік басқаруға қатысу құқықтарын бұзады, тәуелсіздік принципіне қайшы келеді және тәуелсіз директор атқаруы тиіс қоғамдық бақылау функциясын әлсіретеді. Егер ашық корпорацияда миноритарлық акционерлер жоқ болса, мысалы, квазимемлекеттік секторда жиі кездесетін жағдай, онда тәуелсіз директор институтының болуы принцип бойынша мүмкін емес.

Осылайша, ең алдымен **корпоративтік басқарудың негізгі органдарының рөлі мен жауапкершілігін**, соның ішінде Акционерлердің жалпы жиналысын (АЖЖ), Директорлар кеңесін (ДК) және Басқарманы нақтылау, сондай-ақ **миноритарлық акционерлердің құқықтарын және барлық акционерлердің соңғы бенефициарлар ретіндегі шектеулі жауапкершілік принципін сақтау қажет.**

Ұсыныстардың негіздемесінен, басқаруды алқалық бақылау, қадағалау және бақылау функцияларын орындауға міндетті Директорлар кеңесі оған кең жедел өкілеттіктер беретін «басқару органы» ерекше мәртебесіне ие екендігі шығады. Бұл ретте Директорлар кеңесінің бірде-бір мүшесі дербес атқарушы жауаптылықта болмайды. Бұл **құқықтық алшақтыққа әкеледі, өйткені атқарушы органның мүшелері ғана өзіне сеніп тапсырылған бөлімше үшін оның нақты акционерлері емес, компанияның мүддесі үшін дербес шешімдер қабылдау құқығынсыз барлық дербес жауапкершілікті өз мойнына алады.** Яғни, қолданыстағы модельде менеджмент жедел басқару шешімдері үшін жеке заңды жауапкершілікке ие, ал нақты шешім қабылдауды көбінесе компанияның CEO (бас директор) сенімхаты жоқ Директорлар кеңесі жүзеге асырады, тіпті компанияның атынан өкілеттік береді.

Директорлар кеңесіне «басқару органы» мәртебесін беру жасанды теңгерімсіздікті тудырады, онда бір орган өзіне тым көп өкілеттіктерді шоғырландырады, бірақ атқарушы жауапкершілікке тартылмайды.

Мұндай модель билікті корпоративтік басқарудың бір деңгейіне қажетсіз шоғырландырады, осылайша ішкі бақылау жүйесін бұзады және сыбайлас жемқорлыққа ықпал етеді, өйткені бақылау субъектілері операциялар субъектілерінің орнына операцияларды жүзеге асырады және сонымен бірге ішкі корпоративтік бақылаусыз қалады.

Ішкі бақылау жүйесі Корпоративтік басқаруды тек лауазымды тұлғалардың функционалдық міндеттері бойынша ғана емес, сонымен қатар шешім қабылдау деңгейлері бойынша да бөлуі керек (жоғары – АЖЖ, бақылаушы – ДК және атқарушы – Басқарма).

Тиісінше, заңнамалық түрде ұсынылады:

- акционерлік қоғамдардың барлық органдары – акционерлердің жалпы жиналысы, Директорлар кеңесі және Басқарма – өкілеттіктер мен жауапкершілік деңгейлері бойынша тиісті аражігін ажырата отырып, корпоративтік басқару органдары болып табылатынын мойындау;

- Директорлар кеңесін корпорацияның істерін жедел басқаруға араласу құқығы жоқ **алқалы бақылаушы басқару органы** ретінде нақты айқындау. Тиісінше, Директорлар кеңесінің мүшелеріне жедел басқару үшін сенімгерлік жауапкершілікті жүктеу мүмкіндігі алынып тасталуы керек – мұндай жауапкершілікті басқарудың **атқарушы органының мүшелері** ғана көтеруі керек.

- корпоративтік басқару және басқару рәсімдерін сақтай отырып, шешімдерді қабылдаудың *тәуелсіз тіркеушісі ретінде корпоративтік хатшы институтын нығайту*;

- Директорлар кеңесінің тәуелсіз мүшелерінің негізгі акционерлерден тәуелсіз мәртебесін айқындау, тиісінше, негізгі акционерлердің тәуелсіз директорларды тағайындауға және алып тастауға қандай да бір қатысуынсыз, АЖЖ кумулятивті дауыс беру арқылы оларды тек миноритарлық акционерлер ғана сайлайды және кері қайтарып алады, бұл ретте олардың жұмысын кәсіпорын есебінен төлейді, өйткені олар менеджмент сияқты, ДК-дағы негізгі акционерлер мен олардың өкілдерінен айырмашылығы, оған бірыңғай тұлға ретінде қызмет етуге міндетті;

- инвесторлардың шектеулі жауапкершілігі қағидатын (заңды тұлға мүлкінің бөлек болуы) іс жүзінде іске асыруды қамтамасыз ету және осылайша корпоративтік басқару деңгейлері арасындағы жауапкершілікті бөлуді бұзатын лауазымды тұлғалардың «өтпелі» жауапкершілігін жою, атап айтқанда, акционерлерді корпорациялардың пайда алушылары ретінде және/немесе директорлар кеңесіндегі олардың өкілдерін корпоративтік басқаруды бұзғаны үшін жауапкершілікке тартпау, сондай-ақ бас компаниялардың директорлар кеңестеріне еншілес және оларға еншілес компаниялардың директорлар кеңесінің мүшелерін және басқа да корпоративтік басқару органдарын сайлауға ресми түрде қатысуға мүмкіндік беретін немесе міндеттейтін барлық нормативтік құқықтық және құқық қорғау актілерінің күшін жою.

Заңнамалық деңгейде осы ұсыныстарды қабылдау ашықтықты корпоративтік басқару өкілеттіктерін бөлуге қайтарады және өз деңгейінде нақты басқару шешімдерін қабылдайтындарды тиімді жауапқа тартуға мүмкіндік береді.

Бизнес-омбудсмен 2025 жылғы 5 желтоқсанда «Астана» халықаралық қаржы орталығының алаңында өткен **Qazaq Independent Directors қауымдастығының «Болашақ Директорлар кеңесі» форсайт-сессиясы** аясында Корпоративтік басқаруды реформалау туралы өзінің көзқарасын ұсынды. Бизнес-омбудсмен сол жерде ҰЭМ-ден қаржылық реттеушіге (ҚНРДА) корпоративтік басқару реттеушісінің функцияларын қайта бөлуді және корпоративтік басқару стандарттарының нақты сақталуын қамтамасыз ететін азаматтық және корпоративтік құқыққа өзгерістер енгізуді ұсынды.

ҚНРДА, өз кезегінде, корпоративтік басқару жүйесін құрылымдық реформалау қажеттілігін және корпоративтік басқару жүйесін жетілдіру бойынша заңнамалық түзетулер пакетін жоспарлы әзірлеуді растады.

Осы мақсатта ҚНРДА мүдделі мемлекеттік органдарды, қоғамдық және кәсіптік бірлестіктерді, сондай-ақ тиісті салада халықаралық және отандық сарапшылар мен консультанттарды тарта отырып, жұмыс тобын құруға бастамашылық жасады. Осы жұмыс тобының құрамына КҚҚУ кандидатурасы да енгізілген.

Бизнес-омбудсменнің ұсыныстары мен ұсынымдары корпоративтік басқару жүйесін жетілдіру мәселелері бойынша одан әрі нормашығармашылық жұмыс шеңберінде қаралатын болады.

Осылайша, Бизнес-омбудсменнің кәсіпкерлік құқықтарын қорғау жөніндегі стратегиясы меншік (иелену) және басқару (өкім) функцияларын, сондай-ақ ішкі бақылау жүйесінде шешімдер қабылдау деңгейлері мен салаларын нақты бөлу, жедел басқаруды орталықсыздандыру және сол арқылы экономиканың мемлекеттік және квазимемлекеттік секторларындағы сыбайлас жемқорлықты азайту **арқылы корпоративтік басқару жүйесіне ашықтықты** енгізуді көздейді.

V. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҮНТЫМАҚТАСТЫҚ

2025 жылы халықаралық ынтымақтастық Бизнес-омбудсмен институтын нығайтудың маңызды құралына айналды. Шетелдік бизнес-омбудсмендер институттарымен, халықаралық ұйымдармен және дипломатиялық өкілдіктермен өзара іс-қимыл үздік тәжірибелерді алу, трансшекаралық кәсіпкерлік қызметтегі құқықтық олқылықтарды жою және КҚҚУ өкілеттігін кеңейту бойынша жүйелі бастамаларды алға жылжытуға бағытталды.

5.1. КҚҚУ-дің PEFA жобасына қатысуы: мемлекеттік қаржыларды бағалау және әкімшілендіру мәселелері

КҚҚУ үшін ерекше мәнге ие кездесулердің бірі – **PEFA (Public Expenditure and Financial Accountability)** жобасы аясында *Дүниежүзілік банктің өкілдерімен* өткізілген кездесу болды. Бұл жоба мемлекеттік қаржыларды басқарудың ашықтығын, есеп берушілігін және тиімділігін бағалауға бағытталған.

Кездесу 2025 жылғы 2 мамырда өтті, онда мемлекеттік қаржылар жүйесін алдын ала бағалау нәтижелері, салық әкімшілендіру, бюджеттік жоспарлау және мемлекеттік сатып алулардың ашықтығы мәселелері талқыланды.

Кездесу барысында келесі негізгі мәселелер айқындалды:

- салық әкімшілендіру проблемалық сала болып қала береді, әсіресе ҚҚС алдын ала төлеу механизмдері мен электрондық шот-фактураларды автоматты блоктау кәсіпкерлерге техникалық кедергілер туғызып, олардың қызметін шектейді;

- шағын және микро-бизнес үшін АСР қолдану мәселелері бар, бұл корпоративтік салық бойынша шегерімдерді есепке алуға кедергі келтіріп, осындай кәсіпорындармен серіктестікте экономикалық тосқауыл тудырады;

- мемлекеттік сатып алу жүйесі тым орталықтандырылған, бұл экономиканың жалпы транзакциялық шығындарын арттырады, жеткізілім сапасын төмендетеді және отандық өндірушілердің қатысуын шектейді;

- кассалық формадағы мемлекеттік бюджет жоспарлау қаржылық ағындарды операциялық, инвестициялық және қаржылық қызметтен бөлу арқылы ашықтық пен тиімді ішкі бақылауды қамтамасыз ету үшін қажет.

PEFA жобасы аясындағы өзара іс-қимыл кәсіпкерлер мүддесін білдіре алатын және мемлекеттік рәсімдерді бағалау үшін кері байланыс бере алатын тәуелсіз қорғаушы институттың маңыздылығын көрсетті. КҚҚУ рөлі – медиаторлық функцияны атқару, кәсіпкерлерге дауларды шешудің барлық кезеңінде қолдау көрсету және салық және бюджеттік саясатты қоса алғанда нормативтік базаны жетілдіруге ықпал жасау.

5.2. ТМД шеңберіндегі ынтымақтастық: трансшекаралық дәрменсіздік

Трансшекаралық экономикалық белсенділіктің өсуі жағдайында кәсіпкерлік субъектілерінің дәрменсіздігі туралы ұлттық заңнаманы жетілдірудің өзектілігі сақталады. Борышкердің қызметі бірнеше юрисдикцияларды қамтитын жағдайларда банкроттықты реттеу тетіктерінің болмауы қолданыстағы құқықтық модельдің айтарлықтай шектелуі болып қала береді.

2025 жылғы 16 қыркүйекте Алматыда дағдарысқа қарсы басқарудың Ұлттық кәсіпқойлар Одағы (Ресей Федерациясы) және «Атамекен» ҰКП ұйымдастырған «Парадная ассамблея» Халықаралық дағдарысқа қарсы конгресі өтті. Конгресс жұмысына ТМД елдерінің трансшекаралық дәрменсіздік саласындағы құқық қолдану практикасына арналған сессияда сөз сөйлеген Бизнес-омбудсменнің кеңесшісі Сафарауль Иылмаз қатысты.

Сөз сөйлеу барысында Қазақстан Республикасының заңнамасы банкроттық рәсімдерін тең ұлттық құқық бойынша құрылған заңды тұлғаларға қатысты реттейтіні атап өтілді. Шетелдік компаниялардың дәрменсіздігі туралы істерді қозғау, тіпті Қазақстанда филиалдары немесе өкілдіктері болса да, шетелдік соттардың қазақстандық компаниялардың шетелде банкроттығы туралы шешімдерін тану мүмкін емес.

Осыған байланысты, КҚҚУ аппараты БҰҰ ХСҚК-ның трансшекаралық дәрменсіздік туралы үлгілік Заңының қағидаттарын жүзеге асыруды ұсынды, оның ережелері АҚШ, Ұлыбритания, Канада, Жапония және Австралияны қоса алғанда, 40-тан астам мемлекетте енгізілген. Талқылау қорытындысы бойынша «трансшекаралық дәрменсіздік және банкроттық туралы» ТМД модельдік заңын әзірлеу туралы бастама Конгресс резолюциясына енгізілді.

5.3. Өзбекстан: институционалдық тәжірибелер және трансшекаралық бизнесті қорғау

2025 жылы халықаралық ынтымақтастықтың практикалық бағыты ретінде Өзбекстан Республикасымен серіктестік орнату ерекше мәнге ие болды. 21 қазанда Ташкентте Бизнес-омбудсмен аппаратының кеңесшісі мен Өзбекстанның сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі ұйымдастырған Бизнес-омбудсмендердің Халықаралық форумына және Бизнестің парасаттылығының IV Форумына қатысты.

Форум бизнес-омбудсмендердің мандаттары мен өкілеттіктеріне арналған бизнесті қорғаудың институционалдық үлгілерін, корпоративтік парасаттылық стандарттарын және ЭЫДҰ шолуларын талқылауға арналған алаңға айналды. Өз сөзінде КҚҚУ институттың 2024-2025 жылдардағы жұмысының нәтижелерін ұсынып, өтініштерге нүктелік реакциядан еркін заң шығару мен құқық қолданудың алдын алуға бағытталған кәсіпкерлікті қорғаудың жүйелік моделіне көшуді атап өтті.

Форумға қатысудың практикалық маңыздылығы бизнес-омбудсмен институтының өзбек моделін терең зерттеуде де жатыр. Жұмыс кездесулерінің қорытындысы бойынша **Өзбекстан кәсіпкерлерінің құқықтарын қорғау жөніндегі Уәкіл мен оның аппараты мемлекеттік**

қызметшілер болып табылатыны, Бизнесінің өтініштері бойынша мемлекеттік органдарға тексеру жүргізу, әкімшілік хаттамалар жасау, кәсіпкерлермен диалог үшін бас бостандығынан айыру орындарына кедергісіз бару құқығын қоса алғанда, **қадағалау өкілеттіктеріне** ие екендігі анықталды.

Институттың ауқымы ерекше назар аударуға тұрарлық: орталық аппаратта 90-ға жуық қызметкер, өңірлік бөлімшелерде – әр өңірде 10 адамға дейін. Бизнес-омбудсменнің іс жүргізу рөлі, оның ішінде қылмыстық процеске және әртүрлі санаттағы сот процестеріне қатысу айтарлықтай кеңейіп келеді. Бұл тәжірибелер институттың саяси қолдауы, оның мандатының кеңдігі мен бизнесінің мемлекетке деген сенім деңгейі арасындағы тікелей байланысты көрсетеді.

2025 жылғы 22 қазанда Өзбекстандағы Қазақстан Республикасы Елшілігінің уақытша сенім білдірілген өкілімен жұмыс кездесуі өтті. Өзбекстандағы қазақстандық кәсіпкерлердің проблемалары туралы Бизнес-омбудсмен кеңсесін жедел ақпараттандыру және **екі елдің бизнес-омбудсмендері арасында** бұрын қол қойылған **екіжақты меморандумның** әлеуетін пайдалану туралы уағдаластыққа қол жеткізілді.

5.4. Түркия: шетелде қазақстандық бизнестің мүдделерін қорғау

Қазақстан Республикасы Бас консулдығының бастамасымен Истамбұлда Туризм, HoReCa, логистика, сауда және өнеркәсіп салаларында жұмыс істейтін бизнес-омбудсмен кеңесшісі мен қазақстандық кәсіпкерлердің қатысуымен дөңгелек үстел өткізілді. Талқылаудың негізгі тақырыптары әкімшілік кедергілер, салық салу, лицензиялау және қосарланған салық салу тәуекелдері болды.

Кездесу барысында қосарланған салық салуды болдырмау үшін халықаралық келісімнің болуына қарамастан, Қазақстанда Түркияда кәсіпкерлер шеккен шығыстарды есепке алу тетіктерін қолданбаудың жүйелі проблемасы белгіленді. КҚҚУ аппараты құқық қолдану практикасын халықаралық міндеттемелерге сәйкес келтіру қажеттігін атап өтті, бұл трансшекаралық бизнес пен экспортты дамыту үшін аса маңызды болып табылады.

2025 жылы Халықаралық ынтымақтастық кәсіпкерлікті қорғаудың тиімділігі Бизнес-омбудсменнің институционалдық күші мен іс жүргізу мүмкіндіктеріне тікелей байланысты екенін растады. Өзбекстан Республикасының тәжірибесі, сондай-ақ ЭЫДҰ ұсынымдары салықтық ынталандырулар мен инвестициялық преференциялар жұмыс істеп тұрған құқықтық жүйенің және бизнесті қорғау институтының нақты өкілеттіктері берілген тәуелсіз институттың жоқтығын өтей алмайтындығын айқын көрсетеді.

Осы тұрғыда Бизнес-омбудсмен мандатын кеңейту жөніндегі бастамаларды ілгерілету, ЭЫДҰ халықаралық стандарттарын енгізу және институттың трансшекаралық кейстерді қоса алғанда, кәсіпкерлерді қорғауға белсенді қатысуы Қазақстанның инвестициялық тартымдылығын арттыру, бизнестің мемлекетке деген сенімін нығайту және құқық үстемдігі және реттеудің болжамдылығы

қағидаттарына негізделген экономикалық дамудың орнықты моделіне көшу үшін негіз қалыптастырады.

VI. КӘСІПКЕРЛІК ҚҰҚЫҚТАРДЫ ҚОРҒАУ БОЙЫНША БИЗНЕС-ОМБУДСМЕНДІҢ ҚОҒАМДЫҚ ЖӘНЕ АҒАРТУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ

2025 жылы Бизнес-омбудсменнің қоғамдық және ағартушылық қызметі **кәсіпкерлер құқығын қорғау жүйесін институционалды нығайтудағы** маңызды құралға айналды. Тікелей кәсіпкерлік ортамен диалог жүргізу, сарапшылық және мемлекеттік алаңдарға қатысу, БАҚ-пен жүйелі жұмыс және ағартушылық бастамалар арқылы Бизнес-омбудсмен институты құқықтық мемлекет мәдениетін қалыптастырып, кәсіпкерлердің құқықтық сауаттылығын арттырды және бизнестің мемлекеттік саясатқа сенімін нығайтты.

2025 жылы қоғамдық белсенділік практикалық сипатқа ие болды: әрбір сөз сөйлеу, кездесу және ақпараттық бастама нақты жүйелік мәселелерді шешуге, құқықтық тәуекелдерді алдын алуға және Мемлекет басшысының кәсіпкерлікті дамыту және инвестициялық климатты жақсарту стратегиялық бағытына сәйкес реформаларды ілгерілетуге бағытталған.

6.1. Кәсіпкерлермен тікелей диалог: өңірлік сапарлар және жергілікті жерлерде жұмыс істеу

2025 жылы кәсіпкерлік қоғамдастықпен диалог Бизнес-омбудсмен қызметінің басым бағыттарының бірі болып қала берді және **құқық қолданудың жүйелі проблемаларын анықтаудың**, реттеуші шешімдердің нақты әсерін бағалаудың және бизнес құқықтарын қорғау бойынша атаулы шараларды әзірлеудің **қажетті элементі** ретінде қарастырылды.

Жұмыс орталық мемлекеттік органдар деңгейінде де, кәсіпкерлердің, жергілікті атқарушы органдар мен құқық қорғау құрылымдары өкілдерінің қатысуымен көшпелі өңірлік іс-шаралар форматында да жүргізілді.

2025 жылғы 31 қаңтарда Алматыда Премьер-Министрдің орынбасары – Ұлттық экономика министрі ірі отандық бизнес өкілдерімен кездесу өткізді, онда шешуші және мазмұндық рөлді КҚҚУ атқарды. Кездесу кәсіпкерлікті қорғаудың жүйелік мәселелерін көтеру және нақты құқық қолдану тәжірибесін ескере отырып, мемлекеттік экономикалық саясатты түзету үшін принципалды алаңға айналды.

Өз сөзінде Бизнес-омбудсмен елде инвестициялық климатты жақсарту жөніндегі Мемлекет басшысының тапсырмаларына қарамастан, кәсіпкерлік үшін құқық қолданудың ерікті болуы, артық әкімшілік қысым және қадағалау мен құқық қорғау практикасының репрессивті сипаты сияқты терең институционалды тәуекелдердің сақталып отырғанын атап өтті. Ол әкімшілік юстицияның оң динамикасына қарамастан (іс-шаралардың 60%-дан астамы соттарда кәсіпкерлер пайдасына шешіледі) басты мәселе – қызметтік тұлғалардың алдын ала заңсыз шешімдер қабылдағаны үшін жауапкершіліктің міндетті болмауы және сот актілерінің мемлекеттік органдардың қызмет тиімділігін бағалаумен байланысының болмауы екенін баса көрсетті.

Сонымен қатар, азаматтық-құқықтық дауларды кәсіпкерлерге қатысты

қылмыстық жауапкершілікке ауыстыруға жол берілмеуі керектігіне, сондай-ақ уақытша ұстау шаралары бойынша тәсілдерді өзгерту қажеттігіне ерекше назар аударылды, мұнда басты басымдық кепілге берілуі тиіс, қамауға алу емес. Бизнес-омбудсмен Бас прокуратураның деректерін келтірді, олар экономикалық қылмыстық істердің көп мөлшері реабилитациялық негіздер бойынша тоқтатылғанын көрсетеді, бұл мәселенің жүйелік сипатын дәлелдейді.

КҚҚУ өзі әзірлеген кәсіпкерлік құқықтарын қорғау стратегиясын ұсынды, ол 8 негізгі жүйелік проблеманы – ерікті құқық қолданудан және мемлекеттік сектормен тең емес бәсекелестіктен монополияға қарсы реттеуге, баға шектеулеріне, сыбайлас жемқорлық тәуекелдеріне және кәсіпкерлікті қоғамдық қабылдаудың бұрмалануына дейін саралады. Ол лауазымды тұлғалардың жеке материалдық жауапкершілігін енгізуді, мемлекеттік органдардың тиімділігін бағалау жүйесін өзгертуді, популистік бағаны реттеуден бас тартуды және импортты алмастырудан ұлттық бизнесті қолдаудың экспортқа бағдарланған моделіне көшуді қоса алғанда, нақты институционалдық шешімдерді белгіледі.

Бизнес-омбудсменнің ұстанымы кәсіпкерлікке деген сенімге негізделген болжамды, ашық және әділ экономикалық саясатқа жүйелі сұрау салу ретінде құрылды. Кездесу қорытындысы бойынша еліміздің іскерлік ахуалы үшін ұзақ мерзімді салдары бар экономикалық және салықтық шешімдерді қалыптастыру және түзету кезінде Бизнес-омбудсменнің позициясын есепке алу және одан әрі институционалдық диалогтың қажеттілігі расталды.

2025 жылдың қазан-қараша айларында Бизнес-омбудсмен Алматы облысының және Жетісу облысының (28.10.2025), сондай-ақ Абай және Шығыс Қазақстан облыстарының (04.11.2025) кәсіпкерлерімен кездесулер өткізді. Ашық диалог барысында салықтық әкімшілендіру, тексеру қызметі, экономикалық құрам бойынша қылмыстық қудалау және мемлекеттік қолдау шараларына қол жеткізу мәселелері талқыланды.

Кездесу қорытындысы бойынша **неғұрлым проблемалық кейстерді сүйемелдеу** туралы, сондай-ақ КҚҚУ өңірлік өкілдерінің кәсіпкерлік қоғамдастықпен және әкімдіктермен тұрақты өзара іс-қимылы туралы уағдаластықтарға қол жеткізілді.

Осындай іс-шаралар барысында алынған ақпаратты Бизнес-омбудсмен нақты өтініштерге ден қою үшін ғана емес, сонымен **қатар мемлекеттік саясатты, нормативтік реттеу мен әкімшілік рәсімдерді түзету жөнінде ұсыныстар қалыптастыру** үшін де пайдаланады.

6.2. Ресми, сараптамалық және қоғамдық алаңдарға қатысу

2025 жылы Бизнес-омбудсмен БАҚ-пен өзара іс-қимылды құқықтық сауаттылықты арттырудың, мемлекеттік органдардың құқықтық мәдениетін қалыптастырудың және бизнестің мемлекет институттарына деген сенімін нығайтудың негізгі құралы ретінде қарастыра отырып, ақпараттық-түсіндіру және жария қызметті едәуір күшейтті.

Бизнес-омбудсмен институтының қызметін ақпараттық сүйемелдеу жүйелі сипатта болды және сараптамалық және іскерлік алаңдарды, сондай-ақ жетекші ұлттық бұқаралық ақпарат құралдарын, цифрлық

медиа мен әлеуметтік желілерді қамтыды.

2025 жылы Бизнес-омбудсмен кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау саласында кәсіби күн тәртібін қалыптастыра отырып, негізгі сараптамалық және мемлекеттік алаңдарда белсенді сөз сөйледі.

1-ші жартыжылдықта ол бірқатар маңызды іс-шараларға қатысты:

- CFO Summit Kazakhstan 2025 «Қазақстандық арман экономикасының жаратушылары мен тұтынушылары» панельдік сессиясы (05.03.2025, Алматы) Қазақстанның жаңа экономикалық моделі туралы;

- NARXOZ университетінде «Шағын және орта бизнесті қолдау және қорғау — конституциялық экономиканың негізгі қағидаты» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция (25.04.2025);

- Жоғарғы Сот алаңында «Экономикалық қылмыстар бойынша сот практикасының проблемалық мәселелері» дөңгелек үстелі (29.05.2025, Астана қ.);

- ҚР Президенті жанындағы Орталық коммуникациялар қызметінде құқық қорғау органдарының қатысуымен «Инвесторлардың құқықтарын қорғау» дөңгелек үстелі (27.02.2025);

- ҰҚТ ұғымын айқындау бойынша Қазақстан Республикасы Конституциялық сотының отырысы (30.04.2025).

2-ші жартыжылдықта көпшілік алдында сөйлеу қылмыстық және салық заңнамасын реформалауға бағытталды. Бизнес-омбудсмен «Атамеке» ҰКП-да өткен кеңесте Е-Тамга (18.08.2025) электрондық шот-фактуралар жүйесін енгізу бойынша проблемаларды айқындап, тауарларды таңбалау туралы сараптамалық пікірталасты модерациялады (01.10.2025) және Қазақстанның кәсіпкер әйелдерінің Ұлттық жиынына қатысты (18.11.2025).

Бизнес-омбудсменнің кеңесшісі **«AMANAT» партиясы жанындағы Экономика және кәсіпкерлік мәселелері жөніндегі кеңеске** кірді. Бұл қатысу институттың әкімшілік кедергілерді анықтау және жою жөніндегі жұмысын күшейтеді, бизнес үшін қолайлы орта құруға жәрдемдеседі және басқарушы партияның активін осы проблемаларға тарту арқылы кәсіпкерлік қоғамдастықпен тығыз өзара іс-қимылды қамтамасыз етеді.

Негізгі оқиға Бизнес-омбудсменнің 2025 жылғы 9 желтоқсанда Парламент Сенатында мемлекеттік және құқық қорғау органдары өкілдерінің қатысуымен инвестициялық ахуал мен кәсіпкерлікті қорғаудың негізі ретінде құқықтың үстемдігі тақырыбында сөйлеген сөзі болды. Бұл сөз экономикалық саясат мәселелері бойынша парламенттік диалогта Бизнес-омбудсменнің сараптамалық рөлін институционалдық бекітуді растады.

6.3. Қоғамдық-ағартушылық қызмет және өскелең ұрпақпен жұмыс

Білім беру қызметінің жеке бағыты өскелең ұрпақпен жұмыс істеуге арналды. 2025 жылғы 8 қазанда Бизнес-омбудсмен International Steppe School of Astana (NIS филиалы) оқушылары үшін «Құқықтық жүйе және көшбасшылық» тақырыбында сынып сағатын өткізді. Оқушыларға

құқықтық жүйенің негіздері, заңдардың, азаматтық құндылықтардың және әділ қоғам құрудағы көшбасшылықтың рөлі түсіндірілді.

Мұндай бастамалар құқықтық мәдениеттің ұзақ мерзімді негізін қалыптастырады және заңдылық пен жауапкершілік қағидаттарына бағдарланған ұрпақты тәрбиелеуге ықпал етеді.

6.4. Ақпараттық қатысуды кеңейту және қоғамдық сараптама

2025 жылы жетекші басылымдарда (Kursiv, Tengrinews, Inbusiness, Ulysmmedia, Kazpravda, LSM, Kaztag және т.б.) ондаған талдамалық материалдар, сұхбаттар мен сараптамалық түсініктемелер жарияланды.

Басылымдар кәсіпкерлер үшін ең сезімтал тақырыптарды қозғады:

- салық саясаты және инвестициялық ахуалдың нашарлау тәуекелдері;
- реттеуші әсерді талдау;
- лауазымды тұлғалардың дербес жауапкершілігі;
- ерікті құқық қолдану практикасы;
- қылмыстық заңнаманы бизнеске қысым жасау құралы ретінде пайдалану;
- ұйымдасқан қылмыстық топ ұғымының құқықтық белгісіздігі.

Сонымен қатар, Inbusiness.kz порталында тұрақты авторлық бағаның жүргізілетіні, сондай-ақ телехабарлар, подкасттар және аналитикалық форматтарда, оның ішінде телеарналардағы сұхбаттар мен танымал цифрлық платформалардағы бағдарламаларға белсенді қатысу да атап өтілуі керек.

2025 жылы Бизнес-омбудсмен институты цифрлық ортадағы қатысуын кеңейтті. КҚҚУ қызметі туралы материалдар тұрақты түрде орналастырылды:

- ombudsmanbiz.kz ресми сайтында;
- YouTube, Facebook, Telegram және Instagram платформаларында;
- ОКҚ-ның ресми ресурстары мен серіктес алаңдарда.

Осы арналар арқылы кәсіпкерлермен жедел байланыс қамтамасыз етіліп, институттың құқықтық ұстанымдары түсіндіріліп, бизнес қорғау бойынша жеке кейстер жарияланды.

2025 жылдың 2-ші жартыжылдығында **кәсіпкерлерді заңсыз қылмыстық қудалаудың резонанстық жағдайларына** ерекше назар аударылды. Бизнес-омбудсменнің Бас прокуратураға және басқа да мемлекеттік органдарға жария мәлімдемелері мен үндеулері азаматтық-құқықтық дауларды криминализациялауға жол бермеудің тұрақты тәжірибесін қалыптастыруға бағытталған. Бұл жұмыс қылмыстық сот ісін жүргізудегі жүйелі бұрмаланулардың себептерін, соның ішінде ақтау үкімдерінің өте төмен үлесін және лауазымды тұлғалардың жеке жауапкершілігінің жоқтығын белсенді ақпараттық жария етумен және түсіндірумен сүйемелденді.

2025 жылғы 9 желтоқсанда Алматы қаласында **кәсіпкерлерді заңсыз қылмыстық қудалау және азаматтық-құқықтық дауларды**

қылмыстық жауаптылықпен алмастыру мәселесіне арналған бұқаралық ақпарат құралдарына арналған КҚҚУ өңірлік өкілінің брифингі өтті. Іс-шара КҚҚУ Аппаратының қолдауымен өтті және бизнес, қоғам және мемлекет арасындағы ашық диалог алаңына айналды.

Брифинг барысында кәсіпкерлердің нақты жағдайлары, оның ішінде қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасын өрескел бұзғаны үшін Жоғарғы сот үкімнің күшін жойғаннан кейін 2 жылдан астам қамауда болған және босатылған Д. Квиташтың ісі ұсынылды. Бұл істі көпшілік алдында талқылау **қылмыстық қудалауды бизнеске қысым жасау құралы** ретінде пайдалану тәуекелдерін айқын көрсетуге мүмкіндік берді.

Бизнес-омбудсмен институтының осы мәселе бойынша ұстанымы Бас прокурорға бұрын жолданған ашық үндеуімен үндестірілді, онда қылмыстық процестің үш буынды моделін іске асырудағы жүйелік іркілістер және ақтау үкімдерінің сыни төмен үлесі көрсетілген.

Брифингті өткізу бизнес құқықтарын қорғау тек іс жүргізу жазықтығында ғана емес, сонымен қатар **мемлекет пен қоғамдық бақылаудың қолдауымен кәсіпкерлердің заңды мүдделерін ашық, жария түрде қорғау арқылы жүзеге асырылатынын растаған КҚҚУ институтының ағартушылық және коммуникациялық қызметінің маңызды элементіне айналды.**

БАҚ-пен, сараптамалық алаңдармен және цифрлық арналармен белсенді жұмыс істеу бизнестің құқықтық сауаттылығын арттырып қана қоймай, Бизнес-омбудсмен институтын **кәсіпкерлікті қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты қалыптастыруға тікелей әсер ететін тұрақты қоғамдық сараптама және сенім орталығына айналдыруға мүмкіндік берді.**

VII. ҚОРЫТЫНДЫ: 2025 ЖЫЛҒЫ НӘТИЖЕЛЕР МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАР

2025 жыл Бизнес-омбудсмен институтының мемлекеттік органдардың іс-әрекеттерін қоғамдық бақылау және бизнес пен мемлекет арасындағы өзара іс-қимылдың медиативтік құралы түріндегі кәсіпкерлердің құқықтарын қорғаудың азаматтық тетігі ретіндегі маңызды рөлін айқындады.

Институттың қызметі жеке өтініштерге ден қою шеңберінен шығып, инвестициялық ахуал мен бизнес-орта саласындағы мемлекеттік саясатқа жүйелі ықпал ету сипатына ие болды.

Есепті кезеңде мынадай бағыттарда елеулі нәтижелерге қол жеткізілді.

1. Салықтық әкімшілендірудің құқықтық мәселелері реттелді

2025 жылы салықтық әкімшілендірудің құқықтық қағидаттарды бұзатын негізгі мәселелері шешілді. ЖТС-ны кері санмен қайта есептеу алынып тасталды, ал «Е-Тамға» ЭШФ автоматтандырылған бақылау шеңберінде ҚҚС-ты аванстық төлеу тетігі олардың тарапынан жеткізу фактісінің болмауына байланысты өз ЭШФ-ін кері қайтарып алған тәуекелді салық төлеушілердің бір санатына қатысты ғана қолданылады. Тиісінше, мәмілелер мен бизнесті жарамсыз деп тану да барынша азайтылды. Бірақ мұның бәрі Салық кодексінің деңгейінде емес, ҚР Қаржы министрлігінің МКК заңға тәуелді НҚА деңгейінде ғана реттелген, бұл негізінен ҚҚС алдын ала төлеуді бүкіл экономикаға таратудың, сондай-ақ адал салық төлеушілерге жосықсыз салық төлеушілердің салық берешектерін жүктеу мақсатында оларды жарамсыз деп тану жолымен мәмілелер мен кәсіпорындардың күшін жоюдың құқықтық мүмкіндігін сақтайды.

Сондықтан, 2026 жылы КҚҚУ институты Үкімет жанындағы Салық кодексін енгізу жөніндегі Жобалық кеңседе «Атамекен» ҰКП-ге жан-жақты қолдау көрсететін болады. Бұл жұмыс жоғарыда аталған проблемалар бойынша Қаржы министрлігінің салықтық әкімшілендіру саласындағы жаңа ведомстволық нормативтік құқықтық актілері арқылы кәсіпкерлік жағдайының нашарлауына жол бермеу мақсатында жүзеге асырылады.

2. Бизнесті ҰҚТ құрды деген айыптаулардан қорғау перспективалары айқындалды

Конституциялық Соттың нормативтік қаулысы кәсіпкерлерді ҰҚТ (ұйымдасқан қылмыстық топ) құрды деп айыптау арқылы оларға шамадан тыс қылмыстық қысым жасауға жол бермеу жөніндегі Бизнес-омбудсмен ұстанымын қолдады. Сот шаруашылық жүргізуші субъектінің ұйымдастырушылық құрылымы кәсіпкерлер экономикалық құқық бұзушылық жасаған жағдайда автоматты түрде ҰҚТ белгісі ретінде танылмауы тиіс екенін атап өтті. Сондай-ақ Үкіметке және Жоғарғы Сотқа ұйымдасқан қылмыстылық ұғымы мен белгілерін топтық құқық бұзушылықтағы өзге де қатысу нысандарынан нақты ажырату үшін заңнама мен сот практикасына құқықтық айқындық енгізуді ұсынды.

Осы нормативтік қаулыны орындау мақсатында КҚҚУ Премьер-Министр мен Жоғарғы Сот Төрағасына ҰҚТ ұғымы мен белгілерін нақтылау жөнінде тиісті ұсыныстар енгізді. Ұсыныстарда ҰҚТ-ны кәсіпкерлік қызмет шеңберіндегі формалды ұйымдық құрылымдардан ажырата отырып, оны бизнесті күш көрсету арқылы тұрақты бақылаудан табыс табуды көздейтін, кәсіби негізде қылмыстық (бандиттік) қызметпен айналысатын жеке тұлғалардың бейресми бірлестігі ретінде айқындау қажеттігі көрсетілді.

Осыған байланысты 2026 жылы Бизнес-омбудсмен институты қылмыстық заңнаманы жетілдіру мақсатында депутаттық корпусқа және Мемлекет басшысына тиісті ұсыныстар әзірлеуді жоспарлап отыр.

3. Кәсіпкерлерді азаматтық-құқықтық саладағы қылмыстық қудалаудан қорғау

2025 жылы Бизнес-омбудсмен институты азаматтық-құқықтық дауларды негізсіз қылмыстық арнаға көшіру жағдайларында кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау жұмысын жалғастырды, қылмыстық тергеу мен сот өндірісі саласындағы өкілеттіктерінің шектеулілігіне қарамастан. КҚҚУ құқық бұзушылықтарды тіркеп, Бас прокуратураға, сондай-ақ Сенат пен Президент Әкімшілігіне тиісті өтініштер жолдады, бұл заңдылықты қалпына келтіру бойынша тексерулерді бастауға мүмкіндік берді. Алайда КҚҚУ-дың мандаттық өкілеттіктерінің шектеулі болуы меншік құқығын және бизнестің өзге де бостандықтарын қорғау саласында құқықтық айқындықты толық көлемде қамтамасыз етуге мүмкіндік бермеді.

Осыған байланысты КҚҚУ аталған мәселе бойынша Мемлекет басшысына жүгінуге мәжбүр болды. Нәтижесінде Президент Әкімшілігі Басшысының шешімімен Бас прокуратураға КҚҚУ-мен бірлесіп **2026 жылы кәсіпкерлерді қылмыстық қудалау орбитасына негізсіз тартуға жол бермеу жөнінде кешенді шаралар қабылдау тапсырылды.**

4. Бизнесті әкімшілік қысымнан қорғау және мемлекеттік органдардың кәсіпкерлік қызметке және өзге де азаматтық мәмілелерге негізсіз араласуының алдын алу

Мемлекеттік органдар тарапынан жер және салық қатынастары, мемлекеттік сатып алулар, сәулет және құрылыс салаларында, сондай-ақ әкімшілік кедергілерді белгілеу кезінде әкімшілік шешімдер жиі негізсіз қабылданып немесе күшін жойып жатады. Бизнесті қатысты құқықты ерікті (таңдамалы) қолдану кейде құжаттарды заңды негізсіз беру немесе беруден бас тарту, сондай-ақ бұрын қабылданған заңды шешімдердің күшін жою түрінде көрініс табады. Есепті кезеңде бұл мемлекеттік органдардың жекешелендіру, инвестициялық және өзге де азаматтық-құқықтық мәмілелерді талап қою мерзімі өтіп кеткеніне қарамастан ретроспективті түрде даулауы арқылы байқалды. Мұндай жағдайларда әкімшілік ресурстар іс жүзінде бизнес-активтерді қайта бөлу мақсатында пайдаланылған. Анықталған кейстер мемлекеттік органдар тәжірибесінде азаматтық айналымның тұрақтылығына және ел экономикасына инвестиция салу қауіпсіздігіне нұқсан келтіретін үрдістің қалыптасып отырғанын көрсетеді.

Осыған байланысты Бизнес-омбудсмен **Бас прокуратураға** шаралар қабылдау туралы өтінішпен **хат жолдады**, бірақ олардың аз ғана бөлігі оң шешілді. Осыған байланысты, КҚҚУ аппараты **кәсіпкерлердің құқықтары қорғалмайды** деп қорқады, соның салдарынан сот ісін жүргізу нәтижелері бойынша Мемлекеттік органдардың бұрынғы шешімдері жойылғаннан кейін олар бұл ретте салынған қаражатты және өзге де өтемақыларды қандай да бір өтеусіз қалады.

Сондықтан 2026 жылы кәсіпкерлерді мемлекеттік органдардың кәсіпкерлік қызметке негізсіз араласуынан қорғау басым бағыттардың бірі болып қала береді.

5. КҚҚУ жүйелі бастамаларын саяси-құқықтық қолдау

2025 жылы Бизнес-омбудсмен институты өзінің тек құқық қорғау функциясын ғана емес, сонымен қатар кәсіпкерлік қоғамдастық пен елдің жоғары саяси басшылығы арасындағы маңызды кері байланыс арнасы екенін көрсетті. Іс жүзінде ол:

- бизнес үшін Мемлекет басшысының «құлақ асатын» өкіліне;
- жүйелі тәуекелдерді мониторингтеу және анықтау тетігіне;
- құқық қолдану практикасын түзету құралына;
- қолданыстағы және ұсынылатын нормативтік құқықтық актілерді (НҚА) жетілдіру орталығына айналды.

Осыған байланысты Бизнес-омбудсменнің құқық қолдану практикасын реформалау жөніндегі ұсыныстары Парламент Сенаты тарапынан институционалдық қолдау тапты. Талқылау қорытындысы бойынша Сенат мемлекеттік органдарға: *қадағалау және сот практикасының біркелкілігін қамтамасыз етуге, сотқа дейінгі тергеп-тексерудің екі сатылы моделін енгізуге, кәсіпкерлерді қылмыстық жауаптылыққа тарту туралы шешімдерді қайта қарау тетігін енгізуге және өзге де жүйелі шараларды қабылдауға бағытталған ұсынымдар әзірледі.*

Аталған Сенат ұсынымдарын 2026 жылы іс жүзінде іске асыру қажет болады.

2026 жылға арналған стратегиялық бағыттар

2026 жылы Бизнес-омбудсменнің кәсіпкерлікті қорғау жөніндегі бекітілген стратегиясына сәйкес негізгі мақсат — бизнес үшін, ең алдымен шағын және орта кәсіпкерлік үшін, барлық жеке инвестициялар үшін бірыңғай қағидаларға негізделген қолайлы құқықтық жағдайларды қамтамасыз ету болып қала береді.

Тиісінше, Бизнес-омбудсмен институты **кәсіпкерлер құқықтарының жүйелі кепілі және мемлекет пен бизнес-қоғамдастық арасындағы сенімді нығайтуға**, сондай-ақ болжамды, әділ және инвестициялық тартымды бизнес ортаны қалыптастыруға бағытталған реформалардың белсенді қатысушысы ретінде әрекет етуді жалғастырады.

Осыған сүйене отырып, келесі бағыттар ең басым және бірінші кезектегі болып табылады:

1. Лауазымды тұлғалардың дербес жауапкершілігін іс жүзінде енгізу және олардың кәсіпкерліктің пайдасына шешімдер бойынша қызметін бағалау.

2026 жылы Ұлттық экономика министрлігімен және Мемлекеттік қызмет істері агенттігімен бірлесіп, лауазымды тұлғалардың бизнеске залал келтірген заңсыз шешімдерді өз еркімен қолданғаны және қабылдағаны үшін дербес жауапкершілік тетіктерін енгізу бойынша жұмыс жоспарланған. Статистикалық деректер сұратылады және талданады және лауазымды адамдардан кәсіпкерлерге олардың заңсыз әрекеттерінен келтірілген залал үшін өтемақы ретінде мемлекет төлеген қаражатты регрессиялық өндіріп алу тетігі пысықталады. Бұл бизнеске зиян келтірген заңсыз шешімдер мен әрекеттер үшін лауазымды тұлғалардың жеке жауапкершілігін арттыруға мүмкіндік береді.

Бұдан басқа, бизнестің пайдасына шешілген лауазымды адамдардың әрекеттеріне шағымданатын әкімшілік шешімдер мен сот актілерін ескере отырып, мемлекеттік органдардың қызметкерлерін бағалау жүйесіне бастамашылық жасау жоспарлануда, бұл кәсіпкерлерге қатысты мемлекеттік органдар жұмысының жауапкершілігі мен ашықтығын арттыруға мүмкіндік береді.

2. РӘТ және әкімшілік әділетті кеңейту (ӘРПК)

2026 жылы:

- кәсіпкерлік қызмет жағдайларын нашарлатуға әсер ететін барлық депутаттық бастамаларға (*заң жобалары мен түзетулерге*) реттеушілік әсерді талдауды міндетті түрде қолдануды қамтамасыз ету, сондай-ақ реттеудің жекелеген салаларын РӘТ қолдану аясынан негізсіз алып тастауды болдырмау;

- мемлекеттік органдардың барлық әкімшілік рәсімдерін әкімшілік әділет шеңберіне толық интеграциялау, бұл ретте Әкімшілік рәсімдік-процестік кодекстің (ӘРПК) үстемдігін қамтамасыз ету және заңнамада мемлекеттік органдардың кез келген тексерулері мен тергеп-тексерулері міндетті түрде әкімшілік актімен аяқталуға тиіс екені туралы жалпы ережені бекіту, осылайша оларды ӘРПК тәртібімен шағымдану мүмкіндігін қамтамасыз ету.

3. Бизнес-омбудсмен институтының өкілеттіктерін кеңейту

ЭЫДҰ ұсынымдарына және үздік халықаралық тәжірибелерге сәйкес КҚҚУ институтын кезең-кезеңімен институционалдық күшейту көзделеді.

Бизнес-омбудсменнің өкілеттіктерін кеңейту туралы (*кәсіпкерлердің құқықтарын сотқа дейінгі өндіріс кезеңінде және қылмыстық процестерде қорғау, Конституциялық Сотқа жүгіну құқығы, әкімшілік және азаматтық істер бойынша сот актілеріне шағымдану мүмкіндігі, сондай-ақ лауазым атауын нақтылау бөлігінде*) Мемлекет басшысының атына енгізілген ұсыныстар Президент Әкімшілігінде қаралуда.

Аталған ұсыныстар мақұлданған жағдайда, бұл шаралар кәсіпкерлерді жан-жақты қорғауға және құқық қолдану тәжірибесіндегі жүйелі олқылықтарды жоюға бағытталады.

Қазақстан Республикасындағы Бизнес-омбудсменнің кәсіпкерлікті қорғау жөніндегі стратегиясы

(КҚҚУ-дің 2024 жылғы 20 желтоқсандағы № 1 бұйрығымен бекітілген)

Қазақстан кәсіпкерлерінің құқықтарын қорғау жөніндегі уәкілдің (КҚҚУ) **миссиясы** – барлық басқа құқықтық мүмкіндіктері таусылған кезде кәсіпкерліктің заңды мүдделерін мемлекеттік органдардан қорғау.

КҚҚУ **пайымы** – бұл кәсіпкерлік пен мемлекет арасындағы сындарлы медиацияның тиімді көпірі.

Ағымдағы жағдай. Өңдеуші және өзге де өнеркәсіптің қосарланған өсуі бөлігінде жаңа экономикалық саясаттың табыстылығына қарамастан, экономиканы басқарудың әлі де тым орталықтандырылған және тым әлеуметтік бағдарланған моделі аясында тіпті кәсіпкерлер ортасында да тәуелділік көңіл-күйлері көріне бастады. Олардың белгілі бір бөлігі мемлекеттік және квазимемлекеттік тапсырыстарды, сондай-ақ субсидияларды, субсидияларды және өзге де мемлекеттік қолдау шараларын талап етеді.

Мұндай үрдіс, оның барлық объективті шарттылығымен, негізінен қолайсыз. Кәсіпкерлердің жеке бастамасы мен ұйымдастырушылық қабілеттерінің деградациясына жол бермеу керек. Кәсіпкерлік, жеке капитал иелерінің класы ретінде, нарықтық экономиканың негізі болып табылады. Онсыз Мемлекет басшысы жариялаған жаңа экономикалық саясатқа (ЖЭС) көшу мүмкін болмайды.

Мемлекеттік, квазимемлекеттік және өзге де саяси монополиялар экономикасындағы үстемдіктен жеке меншік және еркін бәсекелестік негізінде нарықтық өзара іс-қимылдың кеңейтілген (инклюзивті) тәртібіне өту үшін жеке бизнесті негізсіз әкімшілік кедергілерден және құқық қолдану озбырлығынан, сондай-ақ мемлекеттік және квазимемлекеттік секторлармен тең емес бәсекелестіктен босату қажет.

Сонда ЖІӨ-дегі жеке бизнестің үлесі мемлекеттік және өзге де жария меншікке қандай да бір залал келтірместен кепілді және кедергісіз өсе алады. Сонымен қатар, микро, шағын және орта бизнестің үлесі өседі, бұл бүгінгі таңда қоғамдағы мүліктік поляризацияны тегістейді, шиеленісті әлеуметтік-экономикалық жағдайды жояды және сол арқылы Мемлекет басшысының жаңа экономикалық саясатына экономиканы субсидиялармен, субсидиялармен және өзге де өтеусіз әлеуметтік шығыстармен инфляциялық үрлемей жан-жақты қоғамдық қолдауды қамтамасыз етеді.

КҚҚУ-дің басты мақсаты – барлық жеке инвестициялар үшін бірыңғай ережелермен бизнес үшін, ең алдымен – шағын және орта үшін қолайлы құқықтық жағдайларды қамтамасыз ету. Мемлекет тұтастай алғанда экономика бойынша, кейде тіпті жекелеген стратегиялық

маңызды салалар бойынша бизнес-ортаны қолдауы тиіс, бірақ бұл ретте кәсіпкерлердің құқықтарын бұзбау және нақты кәсіпорындарды олардың тиімсіздігінен сақтамау аса маңызды. Тек осылай ғана отандық кәсіпкерлік рухын жандандыруға болады.

ҚҚҚУ стратегиясы – жеке бизнестің барлық негізсіз әкімшілік және өзге де шектеулерін, сондай-ақ мемлекеттік органдар мен жария-құқықтық функциялары бар квазимемлекеттік ұйымдар тарапынан кәсіпкерлікке қатысты еркін заң шығару мен құқық қолданудың неғұрлым айқын тәуекелдерін анықтау және жою.

ҚҚҚУ тактикалық тәсілдері

«Атамекен» Қазақстан Республикасының Ұлттық кәсіпкерлер палатасы (ҰКП) заңнама бойынша бизнес-омбудсменнің қызметін қамтамасыз етуге міндетті болғанымен, ҚҚҚУ Мемлекет басшысына тікелей бағынатын жоғары тұрған және ондағы жеке қоғамдық институт болып табылады. Тиісінше, ҚҚҚУ өз қызметін екі институттың синергиясы үшін ҰКП жүйесіне біріктіру үшін барлық қажетті күш-жігерді жұмсауы керек.

Жеке кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау үшін Бас прокуратурамен, Қаржылық мониторинг агенттігімен, Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігімен және өзге де құқық қорғау органдарымен, ал тұтастай алғанда кәсіпкерлік қоғамдастықты қорғау үшін – БҚДА, СІМ және инвест-омбудсменді қоса алғанда, қолайлы инвест-климатқа жауапты өзге де мемлекеттік органдармен тығыз жұмыс қатынастарын жолға қою қажет.

Кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау функцияларын толыққанды орындау үшін конституциялық сот бизнестің құқықтары мен бостандықтарын қорғау туралы өтініштерді қарамайтын және күшіне енген сот актілеріне шағымдануға болмайтын мән-жайларды ескере отырып, ҚҚҚУ құқықтарын, атап айтқанда кәсіпкерлерді қылмыстық процесте құқықтық қорғауға (олардан сенімхатсыз) заңнамалық деңгейде біршама кеңейткен жөн. іс бойынша тарап бола отырып, тек прокурорлар ғана құқылы.

ҚҚҚУ операциялық іс-шаралары:

1) ең алдымен, әкімшілік және сот процестерінде ерікті құқық қолдану, сондай-ақ жекелеген депутаттар тарапынан заң шығару процесінде ерікті құқық шығару проблемасын реттеу қажет.

1.1) әкімшілік сот істердің 60%-дан астамы мемлекеттік органдардың емес, кәсіпкерліктің пайдасына шешетін әкімшілік әділеттілікті табысты енгізгеніне қарамастан, осы мемлекеттік органдардың лауазымды адамдарын бұрын болған шешімдердің, құжаттар мен шарттардың күшін жою немесе орындамау бойынша өз бетінше құқық қолдану практикасы әлі де өзгеріссіз қалады.

Сонымен қатар, таза азаматтық даулар бойынша кәсіпкерлерді қылмыстық қудалау заңсыз қолданылады, көбінесе кәсіпкердің шарттың

бағасын орташа нарықтық бағадан асып кетуге деген заңды ұмтылысы алаяқтық немесе ұрлық ретінде қарастырылады.

Мұның айқын себебі – әкімшілік және қылмыстық құқық бойынша кінәлі лауазымды тұлғалардың селективтілігі және жауапкершілікке тартылмауы.

Мұның тағы бір айқын себебі – қазіргі уақытта күшіне енген сот актілері мемлекеттік органдар жұмысының тиімділігін бағалау көздерінің тізбесіне, оның ішінде әкімшілік рәсімдерді сақтау бойынша кірмейді.

Сондықтан:

- ӘРПК бойынша сотқа дейінгі тәртіппен берілген шағымдарды қанағаттандырудан заңсыз бас тартқаны үшін жоғары тұрған органның жауапкершілігін арттыру нәтижесінде әкімшілік дауларды сотқа дейін қарау жөніндегі мемлекеттік аппараттың тиімділігін арттыру үшін лауазымды адамдардың жұмысын бағалау өлшемшарттарына кәсіпкерлердің шағымдарының қанағаттану көрсеткішін қосу;

- көрінеу заңсыз әрекет жасағаны және/немесе әрекетсіздігі үшін кәсіпкерге жарамсыз шешімдерге, құжаттар мен шарттарға қол қоюға, сондай-ақ біржақты қайта қарауға, жарамды шешімдердің, құжаттар мен шарттардың күшін жоюға және өзге де орындамауға байланысты залалдарды өтеу бойынша дербес азаматтық міндеттемелерді әкімшілік лауазымды адамдарға автоматты түрде жүктеу;

- атқарушы органдардың, оның ішінде құқық қорғау, салық және кеден органдарының лауазымды адамдарына олар заңнама нормаларын жазбаша түсіндіргені үшін жауапкершілік жүктеуге, сондай-ақ кәсіпкерге қолданыстағы құқық нормаларын өз бетінше түсіндіру және/немесе қолдану бойынша көрінеу заңсыз әрекетке және/немесе әрекетсіздікке байланысты залалдарды өтеу бойынша дербес азаматтық міндеттемелерді автоматты түрде жүктеу;

- салықтық, кедендік және өзге де әкімшілендіруде логикалық, құқықтық және өзге де қағидаттарды дәйексіз, біржақты немесе біржақты қолдануға тыйым салу қажет. Әкімшілік етуде қолданылатын барлық принциптер Үкіметтің пайдасына ғана емес, екі бағытта да жұмыс істеуі керек. Мысалы, бағалы қағаздар операцияларынан түскен пайдаға салық салу кезінде тек кірістер ғана емес, сонымен бірге олар бойынша шығыстар (шығындар) да ескерілуі керек;

1.2) Мемлекеттік органдардың немесе олармен байланысты адамдардың заңсыз әрекеттері сот тәртібімен әділ мағынаға, формальды логикаға және жалпы қабылданған сот практикасына қарсы көрінеу әділетсіз шешімдермен заңдастырылған кезде сот органдарының ерікті түрде құқық қолдануы кем емес.

Құқықты теріс пайдаланудың мұндай жағдайларында сот органдарының кінәлі лауазымды адамдары олардың қайта қаралуына немесе жойылуына байланысты олардың көрінеу әділетсіз шешімдерінен зардап шеккендердің алдында автоматты түрде өздерінің жеке азаматтық жауапкершілігін көтеруге тиіс.

Мұндай қайта қарау немесе күшін жою мүмкін болмаған жағдайда, өз уақытында мемлекеттік функцияны тиісінше орындамаған жеке тұлға ретінде ешқандай судья өзінің көрінеу әділетсіз шешімінен болған

залалдарды жеке тәртіппен өтеу бойынша кәсіпкерлердің өзіне қатысты азаматтық талаптарынан босатылмауға тиіс.

1.3) заң шығарушылар тарапынан кәсіпкерлік қызметтің қандай да бір түрін, түрін жою, оған тыйым салу немесе шектеу, оның ішінде оған заңсыз міндеттер мен міндеттемелер салу жөніндегі ерікті заң шығару экономикаға ерікті құқық қолданудан кем емес, егер көп болмаса, залал келтіреді. Кейбір депутаттардың реттеушілік әсерді талдаусыз (РӘТ) заңнамалық бастамашылық құқығын теріс пайдалануы, негізінен, қолайсыз, өйткені кез-келген мемлекеттік саясат, әсіресе нормативтік құқықтық актілерде жүзеге асырылатын кез-келген мемлекеттік саясат өзінің даму кезеңінде заңнаманың мұндай талдауды міндеттейтініне немесе міндеттемейтініне қарамастан, оны практикалық іске асырудың салдарын талдаудан өтуі керек. Азаматтық қоғам атынан өкілдік ететін Парламент депутаты онымен бастамашылық жасалған құқық нормасын келісуден және талқылаудан аулақ болуға тиіс.

Болашақта ерікті заң шығарудың алдын алу үшін РӘТ-ті кәсіпкерліктің жағдайын нашарлататын барлық депутаттық бастамаларға заңнамалық түрде қолдану қажет.

Осылайша, мемлекеттік органдардың лауазымды адамдарының мемлекеттік регрессиялық өндіріп алусыз, олардан залалдарды тікелей өтеу түріндегі көрінеу заңсыз іс-әрекет (әрекетсіздік) үшін дербес жауапкершілігінің сөзсіз болуының арқасында барлық мемлекеттік органдардың кәсіпкерлердің шағымдарын уақтылы және объективті қарауға кәсіби құзыреттілігі мен мүдделілігі арттырылатын болады, бұл кәсіпкерлердің құқықтарын әкімшілік, заңнамалық және сот арқылы қорғаудың тиімділігін бірнеше есе арттырады.

2) нарықтың барлық қатысушылары үшін өзге де тең шарттарды сақтамай, отандық мазмұны бар ұлттық бизнесті мемлекеттік қолдау проблемасына қатысты:

- бизнесті экспортқа бағдарланбай мемлекеттік қолдаудың импортты алмастыратын шаралары кәсіпкерлердің мемлекеттік бюджеттік тәуелділігіне және ішкі нарықтағы бағалардың өсуіне ғана әкелетінін мойындау.

Тиісінше, ұлттық бизнесті импортты алмастырудан экспортқа бағдарлануға көшу керек, өйткені өнеркәсіптің экспортқа бағдарлануы импортты алмастыруды мүлдем жоққа шығармайды, бірақ бұл алмастыруды сапалы түрде жоғары негізде жасайды және отандық тауар өндірушілердің ішкі нарықтағы, оның ішінде жаһандық нарықтағы сыртқы ойыншылармен адал бәсекелестігін шектемейді.

Қазақстанда импортты алмастыру техникалық мүмкін емес, мәні бойынша – барлық өніммен өзін-өзі қамтамасыз етуге бағытталмауға және экспорт пен импортқа кедергі келтірудің тарифтік және тарифтік емес шаралары, кәсіпорындарды тікелей субсидиялау және ол үшін жеңілдікті кредиттер, мемлекеттік сатып алу кезіндегі жеңілдіктер және өзге де артықшылықтар, оның ішінде салық жеңілдіктері түріндегі кез келген бағамен ұлттық бизнесті бәсекелестіктен қорғаумен сипатталуға тиіс преференциялар.

- отандық тауар өндірушіге оның өнімдері, жұмыстары мен қызметтерінің нарықтағы өзге баламаларға сәйкестігінің өзге де тең шарттарында ғана басымдық берілетіні анық;

- салалар бойынша отандық тауар өндірушілерді субсидиялауды және өзге де субсидиялауды ХӘОТ-ты қорғаудың әлеуметтік шартталған критерийлерінен артық өндіруді болдырмау үшін нарықтық шартталған сұраныс пен ұсыныс критерийлеріне ауыстыру;

- отандық тауар өндірушілердің өнімдерін, жұмыстары мен қызметтерін экспорттауға, бірінші кезекте-өңдеуші өнеркәсіпте ұлттық қауіпсіздікпен негізсіз барлық тыйымдарды, квоталар мен лицензияларды алып тастау.

3) тауарлар мен кәсіпорындардың жойылуына әкеп соғатын шекті бағаларды және сауда еркіндігінің өзге де шектеулерін мемлекеттік белгілеу проблемасына қатысты:

- ішкі нарықтағы саудадан сыртқы сауда және өзге де нарықтық бағалар бойынша пайда табатын кәсіпорындар есебінен халықтың әлеуметтік осал топтарына оны атаулы көмекпен алмастыру арқылы ішкі нарық үшін шекті, жеңілдікті және өзге де әлеуметтік бағдарланған бағаларды белгілеу практикасын тоқтату;

- шекті бағалар практикасы тоқтатылғанға дейін және тиісінше ішкі және сыртқы бағалар арасындағы теңгерімсіздік сақталған кезде экспорттық жеткізілімдерді ішкі нарыққа жеткізілімдерге пропорционалды түрде квоталауды енгізуге тыйым салудың орнына, сол арқылы республика экономикасын адал қамтамасыз ететін кәсіпорындарға экспортқа кепілді құқықтар береді;

- экономиканың барлық нарықтық салаларында саяси монополияларға және сауда жасау құқығымен байланысты өзге де табиғи емес преференцияларға, жеңілдіктерге және/немесе тыйымдарға тыйым салу. Барлығы сауда жасауға құқылы.

4) мемлекеттік органдардың, квазимемлекеттік және өзге де жария ұйымдардың лауазымды адамдары пара беруге мәжбүр ететін кәсіпкерлерді жауапқа тарту проблемасына қатысты:

- құқық қорғау органдарымен бастамашыл және ерікті ынтымақтастық жағдайында кәсіпкерлерді мәжбүрлі пара бергені үшін қылмыстық жауаптылықтан босату және олардан талап етілген қаражатты бопсалаушылардың қайтаруына кепілдік беру сөзсіз;

- шешімдер қабылдау орталықтарын операциялар орындарына жақындату және жалпы мемлекеттік және корпоративтік мақсаттарда жергілікті жерлерде жеке мүдделерді бюджеттік уәждеу арқылы тарту, содан кейін мемлекеттік органдар мен квазимемлекеттік ұйымдардың орталық аппараттарына өздерінің жергілікті және өзге де операциялық бөлімшелері үшін, әсіресе сатып алу бөлігінде операцияларды жүзеге асыруға тыйым салу үшін басқарманы орталықсыздандыруды (өкілеттіктерді деконцентрациялауды) жүргішешімдер қабылдау орталықтарын операциялар орындарына жақындату және жалпы мемлекеттік және корпоративтік мақсаттарда жергілікті жерлерде жеке

мүдделерді бюджеттік уәждеу арқылы тарту, содан кейін мемлекеттік органдар мен квазимемлекеттік ұйымдардың орталық аппараттарына өздерінің жергілікті және өзге де операциялық бөлімшелері үшін, әсіресе сатып алу бөлігінде операцияларды жүзеге асыруға тыйым салу үшін басқарманы орталықсыздандыруды (өкілеттіктерді деконцентрациялауды) жүргізу, орталық аппараттардың жергілікті жерлерде өз бөлімшелерін орталық аппараттардың жергілікті жерлерде өз бөлімшелерінің операциялық қызметіне ішкі бақылауды жандандыру және осылайша тұтастай алғанда кәсіпкерлік қызметтің сыбайлас жемқорлықты азайту;

- мемлекеттік сервистің арнайы «үстеме қызметтерін», оның ішінде жария құқықтың квазимемлекеттік заңды тұлғалары арқылы ресми монетизациялауды кеңейту.

5) корпоративтік басқарудағы ашықтық проблемасына қатысты кәсіпорындарда иелену және билік ету функцияларын біржақты бөлу және оларда ішкі бақылаудың ашық жүйесін жолға қою мақсатында мыналар қажет:

- заңды тұлғалардың мүлкін оқшаулау қағидатын бұзатын НҚА-ның барлық нормаларын, ең алдымен, менеджмент тұлғасында олардың кәсіпорындарының іс-әрекеттері үшін түпкілікті бенефициарлар ретінде кәсіпкерлердің шектеулі жауапкершілігі бөлігінде жою;

- АҚ және ЖШС-дағы атқарушы және жоғары органдар Директорлар кеңесі (ДК) ғана емес, корпоративтік басқару органдары болып табылатынын айқындау. Бұл ретте ДК-ны кәсіпорынның біртұтас дене ретінде АҚ және ЖШС-дағы атқарушы және жоғары органдар Директорлар кеңесі (ДК) ғана емес, корпоративтік басқару органдары болып табылатынын айқындау. Бұл ретте ДК-ны кәсіпорынның біртұтас дене ретінде ұсынылуы мен жұмыс істеуі үшін дербес атқарушы жауапкершілік болмайтын бақылаушы алқалы басқару органы ғана көрсету біржақты. Бұл жағдайда ДК-нің тәуелді мүшелерін негізгі акционерлер сайлауы керек және оларға кәсіпорындар емес, өздері төлеуі керек. Кәсіпорынның өзінен жалақы алатын тәуелсіз ДК мүшелерін тек миноритарлық қатысушылар тағайындауы және босатуы керек.

6) тарифтердің көтерілуіне (олардың активтерін жаңғыртусыз) және ЕАЭО елдерінің ірі кәсіпорындарымен ашық бәсекелестік жағдайында отандық кәсіпорындарды монополияға қарсы ірілендіруге алып келетін табиғи монополиялардың рентабельділігін реттеу проблемасына қатысты, олардың жабылуына әкеп соғады:

- экономика үшін тарифтерді салыстырмалы түрде қатаң бекітудің орнына табиғи монополиялардың рентабельділігін (рентабельділік нормасын) реттеуді тоқтату және сол арқылы экономика үшін тарифтерді салыстырмалы түрде қатаң бекітудің орнына табиғи монополиялардың рентабельділігін (рентабельділік нормасын) реттеуді тоқтату және сол арқылы оларға өз пайдасын қызметкерлерге дамыту мен бонустарға бөлу құқығын беру;

- экономикалық шоғырлануға, отандық кәсіпорындарды ірілендіруге

және Ресей Федерациясының және дамыған елдердің өнімдерімен ашық бәсекелестік нарықтарында ұлттық бизнестің олигополияларын өзге де дамытуға кедергі келтіруді тоқтату, тек үстем жағдайды теріс пайдалануға және жергілікті нарықта саяси монополияларға жол бермеуге назар аудару.

7) мемлекеттің әкімшілік және материалдық ресурстарында артықшылығы бар мемлекеттік және квазимемлекеттік кәсіпорындармен жеке бизнестің жария инфрақұрылымдық салалардың орнына экономиканың жеке секторларына жұмсалатын тең емес бәсекелестігі проблемасына қатысты:

- мемлекеттік және квазимемлекеттік сектор қағидаты бойынша ашық нарықтық ортасы бар салаларда бәсекелестіктің жеткіліксіздігі сылтауымен жеке бизнеспен бәсекелесуге тыйым салу, оның о-мемлекеттік және квазимемлекеттік сектор қағидаты бойынша ашық нарықтық ортасы бар салаларда бәсекелестіктің жеткіліксіздігі сылтауымен жеке бизнеспен бәсекелесуге тыйым салу, оның орнына мемлекеттік және квазимемлекеттік сектор мемлекетпен әріптестіксіз (МЖӘ) салынған капиталға қайтарымдылық пен қайтарымды қамтамасыз ете алмайтын, тек қана стратегиялық инфрақұрылымдық және жария түрде тұтынылатын игіліктердің өзге де салаларына назар аудару.

8) сауда мен қаржыны және барлық кәсіпкерлікті «өнімсіз» делдалдықтың «паразиттік» құбылыстары ретінде әлеуметтік-психологиялық қабылдау проблемасына қатысты:

- сауда-саттық тең құқылы алмасу (нарықтық өзара іс-қимыл) актісі ретінде тек сауда мен қаржының ғана емес, сонымен қатар экономиканың «нақты» секторы ретінде өнеркәсіптік өндірістің өзі, тауар әрқашан жеке меншіктің объектісі болып табылатындығын, соның арқасында сауда өзінің шынайы, нарықтық құнын оның өлшемі ретінде табатындығын жаппай түсіндіру арқылы елдің ақпараттық өрісін өзгерту және еркін нарық жағдайында кез келген делдалдар өздерінің көтерме сатып алуларымен және тәуекелдерімен тікелей тауар өндірушілердің өндірістік қуатын бірнеше есе арттырады;

- қоғамдық сана деңгейін арттыру бөлігінде осы пиар іс-шаралардың мазмұны сәтті болғаннан кейін ғана экономиканы мемлекеттік реттеудің депрессиялық шараларының алдын алу үшін халықтың және мемлекетке қатысты кәсіпкерліктің популистік және тәуелді көңіл-күйлерінің деңгейін төмендету бойынша одан әрі жұмыс істеуге болады.

Кәсіпкерлер Бизнес-омбудсменге мына жолдармен жүгіне алады: **«Е-Өтініш»** порталы, сондай-ақ Кәсіпкерлерді құқықтық қорғау департаментінің **электрондық поштасына**: 112@atameken.kz хат жолдау немесе өзі кеңсеге келу арқылы.

Кәсіпкерлерді қабылдау жұмыс уақытында жүзеге асырылады: Астана қ., Қабанбай батыр даңғылы, 19, «С» блогы, 7-қабат, 703 және 704-кабинеттер.

Сонымен қатар, проблемалық мәселелер мен кәсіпкерлердің құқықтарының мүмкін бұзылуы туралы сигналдарды анықтау үшін Бизнес-омбудсмен Аппараты әлеуметтік желілердегі ақпаратты тұрақты түрде қадағалайды.

Қолжетімді ресурстар: **ресми сайт**: ombudsmanbiz.kz, **telegram-канал**: t.me/ombudsmanbizkz, **YouTube-канал**: «Бизнес-омбудсмен Қазақстан».

Facebook парақшасы: «Атамекен. Бизнесті қорғау», онда тұрақты түрде жұмыс туралы материалдар, қабылданған шаралар мен консультативтік-құқықтық түсіндірмелер жарияланады. Бұл кәсіпкерлерге қарастырылып жатқан мәселелер мен қабылданған шешімдерді көрнекі түрде бақылауға мүмкіндік береді.

Барлық түскен өтініштер тіркеледі. Әр өтініш бойынша кері байланыс орнатылады, шешу жолдары ізделеді, «Атамекен» ҰКП бейінді департаменттері тартылып, уәкілетті мемлекеттік органдармен бірлесіп мәселелер пысықталады, қажет болған жағдайда тиісті платформаларда қаралуға шығарылады.

Телефон : +7 (7172) 270454

